

International
Journal

Intellectual and Cultural Heritage

State Museum of
History of Uzbekistan

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI**

Interscience-service MCHJ

«INTELLEKTUAL VA MADANIY MEROS XALQARO JURNALI»

**«INTERNATIONAL JOURNAL OF INTELLECTUAL AND CULTURAL
HERITAGE»**

**«МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО И
КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ»**

Ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma'rifiy jurnal

2024, Volume 4, Issue 2

TOSHKENT - 2024

TAHRIR HAY'ATI

Bosh muharrir

Ismailova Jannat Xamidovna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Bosh muharrir o'rinbosari –

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

Mas'ul kotib

Kushanova Difuza Ubaydullayevna – tahririy nashriyot bo'limi rahbari.

“TURKSOY muzeylari assotsiatsiyasi”

Jovid Movsumlu – “TURKSOY muzeylar assotsiatsiyasi” bosh koordinatori.

Ismailova Jannat – O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi. Muzey direktori.

Malikova Shirin - Ozarbayjon milliy san'at muzeyi. Muzey direktori.

Rashida Haripova – Qozog'iston Markaziy davlat muzeyi. Muzey direktori.

Bakashova Jildiz – Qirg'iziston Respublikasi Davlat muzeyi. Muzey direktori.

Ali Haydar Otalar - 15 iyul nomli Demokratiya muzeyi. Muzey direktori.

Meretgeldi Charyev - Turkmaniston Milliy muzeyi. Muzey direktori.

Emine Emel - Kipr tarix, madaniyat va Turkiya milliy kurash muzeyi. Muzey direktori.

Lyudmila Marin - Gagauz milliy tarixiy-etnografiya muzeyi. Muzey direktori.

“TARIX FANLARI – 07.00.00”

Namazova Alla Sergeyevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Rossiya Fanlar akademiyasi Umumiy tarix instituti bosh ilmiy xodimi (Rossiya).

Zaotov Ismet Ablyatifovich, san'atshunoslik fanlari nomzodi, Xazar universitetining Madaniy antropologiya instituti bosh ilmiy xodimi (Boku, Ozarbayjon);

G'ulomrizo Amirxoni – tarix fanlari doktori, dotsent, Eron Respublikasi Milliy kutubxonasi va arxivi.

Xalikova Raxbar Ergashevna – tarix fanlari doktori (DSc), professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

Rasulova Durdona Baxronovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.

Qodirova Lutfiya Batirovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

“IQTISODIYOT FANLARI – 08.00.00”

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - texnika fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.

Christo Ananth – Injiner bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor. Samarqand davlat universiteti (Hindiston).

Teshaboyev To'lqin Zokirovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

Richard Vun – moliya va bank ishi bo'yicha ekspert, SixClouds Pte Ltd bosh ijrochi direktori va ta'sischisi (Singapur).

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor. “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Qodirova Zulayxo Abdusalimovna – iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

Summera Xalid - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, (Hindiston).

Omirtay Amalbek – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). Qozog'iston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi (Qozog'iston).

“FALSAFA FANLARI – 09.00.00”

Nargis Nurulla-Xodjayeva – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Nazarov Qiyom Normirzayevich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligi melioratorlari injenerlari instituti.

Ro'zmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'g'li – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti.

Artiqov To'lanboy Artiqovich – falsafa fanlari doktori (DSc), professor, Andijon davlat universiteti.

Haydarov Komil Donaboyevich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

Samadov Aktam Rafiqovich - falsafa fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.

Nurmatova Umida Jaloliddinova – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti.

“FILOLOGIYA FANLARI - 10.00.00”

Ibrohimi Xudoyor – filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent. Tehron Tarbiyat Modares universiteti (TMU) (Eron).

Sirojiddinov Shuxrat Samariddinovich - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Nyu York va Kaliforniya fanlar akademiyasi akademigi. A.Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

Namatov Mirlan Amanovich –Sharq adabiyoti doktori, poliglot. G'arbiy Yevropa va Yaqin Sharq bo'yicha rus geografiya jamiyati raisi.

O'rinbayeva Dilbar Bazarovna - filologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarkand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi.

Maxmudov Fayzodja Muzaffarovich - filolog-sharqshunos (sharq mamlakatlari tarixi), arabografik matnshunos. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Tarix instituti.

“PEDAGOGIKA FANLARI – 13.00.00”

Ibragimov Xolboy Ibragimovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti.

Musurmanova Oynisa - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Respublika Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender" ilmiy-tadqiqot instituti.

Yekaterina Vladimirovna Fedosenko - psixologiya fanlari doktori, dotsent. “Boltiq gumanitar instituti” xususiy oliy ta'lim muassasasi (Rossiya).

Riskulova Kamola Djummayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Puchyon universiteti.

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand viloyat pedagogika markazi.

Abdullayeva Barno Sayfutdinovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti prorektori.

Mamarajabova Zulfiya Norboyevna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.

Xaitov Oybek Eshboyevich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti.

Yakubjanova Dilobar Batirovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.

Abdurahimova Farida Yo'ldoshevna - pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Respublika Oila va xotin-qizlar qo'mitasi huzuridagi "Oila va gender"ilmiy-tadqiqot instituti

Narzikulova Firuza Batirovna - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand Davlat Universiteti.

“SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI – 17.00.00”

Gil Dj. Steyn - Chikago madaniy merosni saqlash markazi (C3HP) direktori, Chikago universitetining Yaqin Sharq arxeologiyasi professori, Qadimgi madaniyatlarni o'rganish instituti (ISAC) (AQSh).

Karimova Nigora Ganiyevna – san'atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti.

Ruslanova Rida Raisovna - tarix fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent, Boshqirdiston Respublikasi Milliy muzeyi.

Axmedova Nigora Komilevna - san'atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor. O'zbekiston davlat san'atshunoslik instituti.

Li Kon-Uk – Moskva davlat universiteti antropologiya va etnografiya fanlari nomzodi (PhD). Koreya Respublikasi milliy etnografiya muzeyi, (Koreya).

Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti katta ilmiy xodimi

Sidikova Mastura Xakberdiyevna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. “Ipak Yo'li” Xalqaro Turizm va Madaniy meros universiteti.

Muxamedova Munisa Sabirovna – tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

“ARXITEKTURA – 18.00.00”

Ibroximzoda Zafarsho Safo – san’atshunos, muzeyshunos. Tojikiston Respublikasi Milliy tarix davlat muzeyi direktori, (Tojikiston).

Nasimov Abdullo Murodovich – texnika fanlari doktori (DSc), professor. Samarqand davlat universiteti.

Yusupova Mavlyuda Amindjanovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, San’atshunoslik instituti Arxitektura bo‘limi.

Mamatmusayev Toxir Shaydulloyevich – san’atshunos, arxitektura fanlari doktori (DSc), dotsent. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Attestasiya komissiyasi.

Ziyayev Abdumannon Abduraximovich – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti.

Nurmuxammedova Shoira Zaxidovna – arxitektura fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent Arxitektura-qurilish universiteti.

Xolnazarova Latofat Samiyevna – tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti.

“SOTSIOLOGIYA FANLARI – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi.

Maxkamov Otabek Muxtarovich - yuridik fanlar doktori (DSc), dotsent. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida.

Umarov Abdusalom Odilovich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston davlat madaniyat va san’at instituti.

Sodiqova Shoxida Marxabayevna – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi.

Otamurodov Sarvar Sa’dulloyevich – sotsiologiya fanlari doktori (DSc), professor. Toshkent moliya instituti.

“SIYOSIY FANLAR – 23.00.00”

Omonov Baxtiyor Axtamovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Milliy Universiteti.

Dadasheva Aqida Abdujabbarovna - yuridik fanlar doktori (DSc), professor. Toshkent davlat Transport universiteti “Xalqaro ommaviy huquq” kafedrasida mudiri.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Renessans ta’lim universiteti.

Musayev Mansur Tursunpulatovich – siyosiy fanlar doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

G‘afurov Sarvar Abdurasulovich - siyosiy fanlari doktori (DSc), professor. Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti.

Ulug‘ov Abduraim Xamzayevich – Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali.

“ISLOMSHUNOSLIK FANLARI - 24.00.00”

Roshdi Rashed – CNRS faxriy doktori, Tokio va Didro nomidagi Fransiya universitetlarining faxriy professori.

Valter Tega – faxriy professor, Bolonya adabiyot va madaniy meros Maktabi vise-prezidenti.

Islamov Zoxidjon Mahmudovich – islomshunos, filologiya fanlari doktori (DSc), professor, O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Ziyodov Shovosil Yunusovich - islomshunos, tarix fanlari doktori (DSc), dotsent, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi.

Muxammedov Ne‘matilla – tarix fanlari doktori (DSc), professor. O‘zbekiston Xalqaro islom akademiyasi.

Tahririyat manzili: 140100, O‘zbekiston Respublikasi,

Toshkent shahri, Sharof Rashidov 3 uy.

Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08

E-mail: info@iscience.uz.

Internet tarmog‘ining manzili: <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>

ISSN: P –2181-2306, E –2181-2314

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Ismailova Jannat Khamidovna – Doctor of Science in History (DSc), professor. State Museum of History of Uzbekistan Academy Sciences Republic of Uzbekistan

Deputy Chief Editor

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor

Executive Secretary

Kushanova Dilfuza Ubaydullaevna – Head of the editorial and publishing department

“TURKSOY Museum Association”

Javid Movsumlu - “TURKSOY Museums Union” General Coordinator.

Ismailova Jannat – State Museum of History Uzbekistan of the Academy Sciences Republic of Uzbekistan. Museum Director.

Shirin Malikova – National Art Museum of Azerbaijan. Museum Director.

Rashida Haripova - Central State Museum of Kazakhstan. Museum Director.

Bakashova Jildiz – State Museum Republic of Kyrgyzstan. Museum Director.

Ali Haydar Atalar - 15 July Democracy Museum. Museum Director.

Meretgeldi Chariev - National Museum of Turkmenistan. Museum Director.

Emine Emel - Cyprus Turkish History, Culture and National Struggle Museum. Museum Director.

Liudmila Marin - National Gagauz History and Ethnography Museum. Museum Director.

“HISTORICAL SCIENCES – 07.00.00”

Namazova Alla Sergeevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Chief Researcher, Institute of General History of the Russian Academy of Sciences (Russia).

Zaatov Ismet Ablyatifovich – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, chief researcher of the Institute of Cultural Anthropology, Khazar University (Baku, Azerbaijan).

Gholamriza Amirkhani – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate Professor. National Library and Archives of the Republic of Iran (Iran).

Khalikova Rakhbar Ergashevna – Doctor of Historical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

Rasulova Durdona Bakhronovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. State Museum History Uzbekistan Academy Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Qodirova Lutfiya Batirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences, Associate professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

“ECONOMIC SCIENCES – 08.00.00”

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich - Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor. Tashkent State University of Economics.

Christo Ananth – Doctor of Philosophy (PhD) in the subject Engineering. Samarkand State University (India).

Teshaboev To'liqin Zokirovich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), professor. Tashkent Institute of Finance.

Richard Woon - Finance and banking expert, Chief Executive Officer & Founder Six Clouds Pte Ltd (Singapor).

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich - Doctor of Sciences in Economics (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies.

Summera Khalid – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor. Tashkent State University of Oriental Studies, (India).

Omirtay Amalbek – Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, State Museum of National History of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan).

“PHILOSOPHICAL SCIENCES – 09.00.00”

Nurulla-Khodjaeva Nargis Talatovna – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Nazarov Kiyom Normirzaevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), Professor, Tashkent Institute of Irrigation and Agromelioration Engineers.

Rozmatzoda Qodirqul Ro'zmat o'gli – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Fergana Medical Institute of Public Health.

Artikov To'lanboy Artikovich - Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor, Andijan State University.

Khaydarov Komil Donaboevich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Uzbek-Finnish Pedagogical Institute.

Samadov Aktam Rafikovich – Doctor of Sciences in Philosophy (DSc), professor. Samarkand State University.

Nurmatova Umida Jaloliddinova – Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy, Associate Professor. Institute of Pedagogy Uzbekistan-Finland.

“PHILOLOGICAL SCIENCES - 10.00.00”

Ibrohimi Khudoyor – Associate Professor, PhD, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University (TMU), Tehran, (Iran).

Sirojiddinov Shukhrat Samariddinovich – Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Academician of the New York and California Academy of Sciences. Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A. Navoi.

Namatov Mirlan Amanovich - Doctor of Oriental Literature, polyglot. Chairman of the Russian Geographical Society of Western Europe and the Middle East (France)

Urinbaeva Dilbar Bazarovna - Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. Samarkand Regional Centre for Training of Teachers in New Methods.

Makhmudov Fayzkhodja Muzaffarovich - Arabist, orientalist philologist (history of eastern countries), Arabographic textual criticism. Institute of History under the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

“PEDAGOGICAL SCIENCES – 13.00.00”

Ibragimov Kholboy Ibragimovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan named after T.N. Kori Niyoz.

Musurmonova Oynisa - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. The Research Institute ‘Family and Gender’ under the Republican Committee of Family and Women.

Ekaterina Vladimirovna Fedosenko - Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor. Private Educational Institution of Higher Education ‘Baltic Humanitarian Institute’ (Russian).

Riskulova Kamola Jummaevna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor. University of Puchon.

Ibragimov A'lamjon Amrilloevich - Doctor of Sciences in Pedagogics (DSc), Professor. Samarkand Centre of Pedagogical Excellence.

Abdullaeva Barno Sayfutdinovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi.

Mamarajabova Zulfiya Norboevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Khaitov Oybek Eshboevich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor of the Department of Pedagogy and Psychology at the Institute for Retraining and Advanced Training of Specialists in Physical Education and Sports.

Yakubjanova Dilobar Batirovna - Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

Abdurakhimova Farida Yuldoshevna – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Research Institute ‘Family and Gender’ under the Republican Committee for Family and Women.

Narzikulova Firuza Batirovna – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor. Samarkand State University.

“ART SCIENCES – 17.00.00”

Gil J. Stein - Director of the Chicago Center for Cultural Heritage Preservation (C3HP), Professor of Near Eastern Archeology, University of Chicago, Institute for the Study of Ancient Cultures (ISAC)

Karimova Nigora Ganievna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Institute of Art History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

Ruslanova Rida Raisovna - Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, National Museum of the Republic of Bashkortostan.

Akhmedova Nigora Komilevna - Doctor of Sciences in Art Sciences (DSc), professor. Leading researcher at the State Institute of Art History of Uzbekistan.

Lee Kun-Wook - PhD in anthropology and ethnography, Moscow State University. National Museum of Ethnography of the Republic of Korea, (Korea).

Aripdjanov Otabek Yusupdjanovich – Doctor of Sciences (PhD) in Art sciences, Senior Scientific researcher. Institute of Art History, Academy of Sciences of Uzbekistan

Sidikova Mastura Khakberdievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road".

Mukhamedova Munisa Sabirovna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor, Kamoliddin Behzod National Institute of Painting and Design.

“ARCHITECTURE – 18.00.00”

Ibrohimzoda Zafarsho Safo – Art historian and museologist. Director of the State Museum of National History of the Republic of Tajikistan.

Nasimov Abdulla Murodovich – Doctor of Technical Sciences (DSc), professor. Samarkand State University.

Yusupova Mavlyuda Aminjanovna – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Department of Architecture, Institute of Art History.

Mamatmusaev Takhir Shaydullaevich – Art critic, Doctor of Sciences in Architecture (DSc), associate Professor. Higher Certification Commission of the Republic of Uzbekistan.

Ziyaev Abdumannon Abdurakhimovich - Doctor of Sciences in Architecture (DSc), professor. Academy of Sciences of Uzbekistan, Institute of Art History.

Nurmukhammedova Shoira Zakhidovna – Doctor of Sciences in Architecture (DSc), associate professor. Tashkent University of Architecture and Civil Engineering.

Kholnazarova Latofat Samievna – Doctor of Philosophy (PhD) in History, associate professor. Tashkent State Technical University named after Islam Karimov.

“SOCIOLOGICAL SCIENCES – 22.00.00”

Bekmurodov Mansur Bobomurodovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan.

Makhhkamov Otabek Mukhtarovich – Doctor of sciences in Law (DSc), Associate Professor. Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.

Umarov Abdusalom Odilovich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. State Institute of Culture and Art of Uzbekistan.

Sodikova Shokhida Markhabaevna – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Otamurodov Sarvar Sadulloevich – Doctor of Sociological Sciences (DSc), Professor. Tashkent Institute of Finance.

“POLITICAL SCIENCES - 23.00.00”

Omonov Bakhtiyor Akhtamovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan.

Dadasheva Akida Abdujabbarovna – Doctor of sciences in Law (DSc), Professor. Head of the Department of International Public Law, Tashkent State University of Transport.

Ravshanov Fazliddin Ravshanovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Renaissance Educational University.

Musaev Mansur Tursunpulatovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Social and Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.

Gafurov Sarvar Abdurasulovich - Doctor of Sciences in Political Sciences (DSc), Professor. Institute of Socio-Spiritual Studies at the Republican Centre for Spirituality and Enlightenment.

Ulugov Abduraim Khamzaevich - Doctor of Philosophy in Political Science (PhD), Termez branch of Tashkent Medical Academy.

“ISLAMIC SCIENCES – 24.00.00”

Roshdi Rashed - an Honorary Doctor of CNRS and Professor Emeritus at the University of Tokyo, Mansoura University and Diderot University of France.

Walter Tega - Professor Emeritus and Vice-President of the Bologna School of Literature and Cultural Heritage.

Islamov Zakhidjan Makhmudovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in Philology (DSc), Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Ziyodov Shovosil Yunusovich - Islamic scholar, Doctor of Sciences in History (DSc), Associate Professor, Imam Bukhari International Research Centre under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

Mukhamedov Nematilla – Doctor of Sciences in History (DSc), Professor. Professor. International Islamic Academy of Uzbekistan.

Editorial address: Avenue Sh. Rashidov 3,
Tashkent city, 100029, Republic of Uzbekistan,
Tel.: (+998 97) 928-09-99.; (+998 97) 393-85-08
Email: info@iscience.uz

Internet address: <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>
ISSN: P-2181-2306, E-2181-2314.

«International Journal of Intellectual and Cultural Heritage»			
ISSN-E: 2181-2314, ISSN-P: 2181-2306			
Table of Content - Volume 4 No 2 (2024)			
№	Paper Title	Author name	Page number
1.	NEW VIEWS ON ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS LOCATED IN SIRDARYA REGION	Maʼrufov Sherzod	1-6
2.	STATE OF HISTORICAL MONUMENTS IN BUKHARA AND PROBLEMS OF THEIR PRESERVATION	Hayotova Nafisa Zakirovna	7-15
3.	SOCIAL AND SPIRITUAL LIFE AND IDEAS OF MODERNISM IN THE FERGANA VALLEY IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES	Egamnazarov Azamjon Imomnazarovich	16-23
4.	AN EXPERIMENTAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF HEALTHY RELIGIOUS FAITH IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	Abdullayeva Surayyo Babojonovna	24-34
5.	TRADITIONAL UZBEK CLOTHING	Ochilova Shoiray Sayfiyevna	35-43
6.	SCIENTIFIC-THEORETICAL ANALYSIS AND SOLUTIONS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL EXECUTIVE AUTHORITIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN	Aqida Abdujabbarovna Dadasheva	44-52
7.	ANALYSIS OF GEOGRAPHICAL FEATURES OF EXPORTS BY FOREIGN TRADE PARTNERS OF UZBEKISTAN	Zhao Bing	53-57
8.	THE PLACE AND ROLE OF TIMURID PRINCESSES IN THE SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL LIFE OF THE COUNTRY	Umarova Musharraf Yunusaliyevna	58-66
9.	MODERN FORMS OF MUSEUM-PEDAGOGICAL ACTIVITY: ISSUES OF APPLYING THE CURRICULUM FOR SCHOOLCHILDREN IN MUSEUMS	Kasimova Shahnoza	67-74
10.	ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING GEOGRAPHICAL EXPORTS OF FOREIGN TRADE PARTNERS OF UZBEKISTAN	Zhao Bing	75-79

Ma'rufov Sherzod
Gulistan State University
Teacher of the Department of History
E-mail: sherzodmarufv1@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in History, Associate Professor
Durdona Rasulova,
Uzbekistan

Received 4th March 2024, Accepted 11th March 2024, Online 29th March 2024

NEW VIEWS ON ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS LOCATED IN SIRDARYA REGION

Annotation. One of the greatest blessings of our independence to our people is that we have the opportunity to express our honest and impartial opinion about our ancient and glorious history. It is for this reason that in recent years, extensive research has been conducted on the study of the history of Uzbekistan. But despite this, the history of Syrdarya region in our country has been relatively less studied by our historians. In this article, we tried to shed light on the ancient history of the region by analyzing archaeological materials and the results of archaeological research, which have an incomparable place in historical research.

Key words: archaeological research, seven cities, Nurtepa, canal traces, cellars, dates, pottery, weaving looms, fire worship, ossuaries.

НОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ, РАСПОЛОЖЕННЫЕ В СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. Одним из величайших благ нашей независимости для нашего народа является то, что у нас есть возможность выразить свое честное и беспристрастное мнение о нашей древней и славной истории. Именно по этой причине в последние годы проводятся обширные исследования по изучению истории Узбекистана. Но, несмотря на это, история Сырдарьинской области в нашей стране сравнительно мало изучена нашими историками. В данной статье мы попытались пролить свет на древнюю историю региона, проанализировав археологические материалы и результаты археологических исследований, которые занимают ни с чем не сравнимое место в исторических исследованиях.

Ключевые слова: археологические исследования, семь городов, Нуртепа, следы каналов, подвалы, финики, гончарное дело, ткацкие станки, огнепоклонение, оссуарии.

SIRDARYO VILOYATIDA JOYLASHGAN ARXEOLGIK YODGORLIKLAR HAQIDA YANGICHA QARASHLAR

Annotatsiya. Mустақиллигимизнинг халқимизга берган энг буюк неъматларидан бири бу қадим ва шонли тарихимиз борасида рўйи-рост ва холис фикр билдириш имконига эга бўлганлигимиздир. Айнан шу сабаб сўнгги йилларда Ўзбекистон тарихини ўрганиш борасида кенг қамровли тадқиқотлар олиб борилмоқда. Лекин шунга қарамасдан юртимиздаги Сирдарё вилояти тарихи тарихчиларимиз томонидан нисбатан камроқ ўрганилган. Ушбу мақоламизда тарихий тадқиқотларда ўрни бекиёс бўлган археологик материаллар ва археологик тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилган ҳолатда вилоятнинг қадимги тарихини ёритишга ҳаракат қилдик.

Kalit so'zlar: археологик тадқиқотлар, еттита шаҳар, Нуртепа, канал излар, ертўлалар, хурмачалар, сопол идишлар, тўқиш дастгоҳлари, оташпарастлик, оссуарийлар.

Кириш (Introduction)

Ёзма манбаларда Сирдарё вилоятининг қадимги тарихи ҳақида умумий тушунчалар берилсада, археологик тадқиқотлар тарихий маълумотларни анча кенгайтириб, Александр Македонияликнинг юришидан олдинги давр ҳақида бирмунча маълумотлар беради. Қадимги сирдарёликлар манзилгоҳлари сув манбалари ёнида жойлашган бўлиб, бу ерлар суғорма деҳқончилик учун қулай бўлган. Сув манбаларидан узоқроқда жойлашган манзилгоҳлар манбаларда «атрофдаги қишлоқлар» деб юритилади.[8, 216]. Бирор бир ташқи хавф туғилганда қишлоқлар аҳолиси мустаҳкам мудофа деворларига эга бўлган шаҳарларга қочиб бекинишган. Бундай шаҳарлар жумласига юнон тарихчиси Арриан томонидан тилга олинган еттита шаҳарни киритишимиз мумкин. Ушбу шаҳарлар ўлканинг ўша даврлардаги сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ва диний маркази вазифасини ўтаганлар.[9, 776].

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Ўлканинг қадимги даврига оид энг йирик ва археологлар томонидан нисбатан бир мунча яхши ўрганилган шаҳар бу Нижонисой бўйидаги Нуртепа ҳисобланади. Ёдгорлик худудида олиб борилган археологик тадқиқотлар бу ерда Александр Македониялик келишидан(мил.ав. 327 йил) олдин шаҳар мавжуд бўлганлигини унда сарой (арк), мудофаа иншоотлари, уй-жойлар жойлашганлиги борасида хулоса қилиш имконини беради.[1,546] Шунингдек, ёдгорлик худудида Нижонисойдан ўтказилган катта канал изларининг топилганлиги эса, шаҳарнинг ўзида суғориш тизимининг мавжуд бўлганлигидан, демакки, қадим аجدодларимиз суғорма деҳқончилик билан шуғулланганликлари ҳақида далолат беради. Нуртепада бу даврга оид, нисбатан анча катта ҳажмдаги (5х3,5м), усти енгил тўсиқлар ёрдамида ёпилган, турар жой - ертўлалар аниқланган.[5,1056] Ёдгорликда бундан ташқари каркас типигаги енгил ер усти иншоотлари ҳам мавжуд бўлган дейиш мумкин. Умуман олганда, Нуртепа меъморчилигида маҳаллий жойнинг микрорелефи, табиий шароитидан кенг миқёсда фойдаланилган. Ёдгорликнинг милoddан олдинги VII-VI асрлардаги ташқи девори қурилишида эни 4,25м, баландлиги 1,2-1,5м бўлган, қирқиб текисланган табиий лёсс кўтармадан фойдаланилган.[4,676] Лёсс кўтарманинг ички томонидан унга параллел ҳолатда эни 2,1м бўлган пахса девор қурилган ва бунинг натижасида улар орасида эни 1,4м га тенг тор йўлак-коридор барпо этилган. Нуртепанинг дастлабки босқич қурилишларида асосан пахсадан, милoddий эрадан олдинги IV асрдан бошлаб икки хил ўлчамдаги хом ғиштлардан фойдаланилган.[2,376] Хом ғиштлар квадрат ва тўғри тўртбурчак шаклидаги қолипларда қуйилган. Нуртепа шахристонида аркнинг шимолий қисмида диний ибодат маркази, қадимий давр диний ибодат иншооти - зиккурат мавжуд бўлган. Нуртепа сополи икки гуруҳга: қўлда ва кулолчилик чархида ясалган идишларга ажратилади.[3,346] Қўлда ясалган сопол идишлар комплекси, асосан, хурмача, коса, қозон ва това-манқолдонларидан ташкил топган. Коса ва хурмачалар сифатли, яхши оби-тобига келтириб ишланган, таркибида бироз майда қум бўлган лойдан ясалган ва хумдонда бир текисда пиширилган. Идишларнинг устки томони

силлиқланган ва оқиш, қизғиш ёки тўқ малла рангдаги ангоб билан бўялган. Косаларнинг устки жилосига алоҳида эътибор берилиб, улар ялтираш даражасида силлиқланиб пардозланган. Уларнинг гардиши тўғри ёки хиёл ичкарига, хурмачаларнинг гардиши эса бироз ташқарига қайрилган, унча баланд бўлмаган бўғизи тухумсимон танага, тана эса текис, ясси тагдонга туташган. Қозонларнинг танаси юмалоқ шаклда, гардиши тўғри ёки бир оз ташқарига қайрилган. Қозонларнинг тагдон қисмида кўп ҳолларда нотекис мато қолип излари қолган. Идишлар ён, ички ва ташқи томонлардан текисланган. Қозонларнинг гардиш қисмида ёки ундан бироз паст елка қисмида «ғурра»симон кулоқлар мавжуд. Манқалдонларнинг ич томони текисланган, гардиш ва ён деворлари вертикал, ясси кўринишда. Аксарият ҳолларда уларнинг гардиши ва тагдони бир хил ўлчамларга эга.[5, 626]

Нуртепа ёдгорлигининг қўлда ясалган сопол идишлари тузилиш шакли ва тайёрланиш техникасига кўра, Қайроққум, Бурғулуқ чўл бронзаси ва Шимолий Бактрия илк темир даври шаҳарларининг сопол идишлари комплексига яқиндир.[10, 586]

Кулолчилик чархида ясалган сопол идишлар комплекси одатда қизил, оқиш ёки пушти рангли ангоб билан қопланган. Йирик ҳажмли шаклдаги идишлар: хум ва хумчаларнинг қалинлашган юқори қисми ташқарига қайрилган. Хумларнинг таг қисми юмалоқ шаклда бўлиб, буларда ҳам мато қолип излари учрайди. Косаларнинг гардиш диаметри кенг, тагдони ясси, силлик. Чуқур товоқлар юмалоқ шаклли ва ясси тагли бўлиб, гардиши бир оз ич томонга қайрилган. Ташқи томондан улар баъзан горизонтал кўринишдаги чизиклар билан безатилган. Бўғиз қисмида бир томонлама ушлагичи бўлган йирик кува(кружка)чалар ҳам учрайди.[3, 696] Бундан ташқари, Нуртепадан кичик ва тор тагдонли, танаси юмалоқ шаклдаги, гардиши тўғри чиққан қадахлар, баланд тагликли вазалар топилган. Тез айланувчи кулолчилик чархида ясалган мазкур Нуртепа сопол идишлари комплексини ушбу даврларга тааллуқли Шимолий Бактрия кулолчилик комплекслари билан таққослаш мумкин. Нуртепа шаҳристонидан топилган сопол идишларга изи тушган тўқима матоларни лаборатория шароитида илмий ўрганиш, уларнинг таркиби, тўқиш услуби, турлари ҳақида қизиқарли маълумотлар беради. Тадқиқотлар уструсоналиклар бу даврда тўқиш дастгоҳларидан фойдаланганликларидан далолат беради.[7,2216]

Вилоят қадимги аҳолисининг асосий ҳўжалик тури сугорма дехқончилик ва чорвачилик бўлган. Сойларда кўплаб сугориш иншоотлари қурилган. Дехқончиликда буғдой, арпа этиштириш асосий ўрин эгаллаган. Ушбу давр ёдгорликларида тош ёрғичлар (буғдойни ун қилиш учун), темирдан ишланган пичоқ, ўроқлар кўплаб учрайди. Тогли ҳудудларда эса лалми дехқончилик ва боғдорчилик ривожланган.[6,336]

Чорвачиликда майда шохли чорва (қўй, ечки) асосий ўрин эгаллаган. Шунингдек, туя, ешак, ёввойи чўчка ҳам боқилган.

Ўтроқ аҳоли ҳаётида овчилик ҳам муҳим ўрин тутган. Айниқса жайрон кўп овланган. Жайрон суяги ўқ-ёй ёки пичоқ учун даста вазифасини ҳам ўтаган. Археологик қазишмалар жараёнида уйларнинг биридан калта пичоқ ёки қуролнинг бир лезвияли темир учи топилган. Унинг ҳайвон (сайғок ёки жайрон) суягига қадалганлиги унинг овчиликда фойдаланилганлигидан далолат беради. Демакки, қадим сирдарёликлар темир эритишни билишган ва уларда темирчилик ҳам ривожланган бўлган.[9, 686]

Тадқиқотлар натижасида вилоят ҳудудидаги қадимги ёдгорликлардан топилган сопол идишлардаги мато қолдиқлари эса бу ерларда тўқимачилик ҳам ривожланганлиги ҳақида далолат беради.

Сопол буюмлар чархда ёки қўлда ясалган. Қурол-яроғлар ичида бронзадан ясалган ўқ-ёйлар кенг тарқалган.

Шу давргача бўлмаган темир металлургиясининг ўзлаштирилиши ва кулолчилик чархининг ёйилиши вилоят ҳудудида милоддан аввалги 1-минг йиллик ўрталарига келиб ҳўжаликнинг тараққиётидан гувоҳлик беради.

Аҳоли ўз уйларини хом ғиштдан қўтаришган. Масалан, мил.ав. IV - III асрларда бунёд этилган Сағанактепа ва Сағанактепа -1 ёдгорликларида ўрганилган уйлар квадрат шаклидаги хом ғиштдан қурилган. Шу билан бирга ертўла уйлар ҳам учрайди.[7, 986]

Ўлкамизнинг ушбу давр манзилгоҳлари аҳолисининг ҳўжалик асосини суғурма деҳқончилик ва чорвачилик ташкил этган, бўлсада, овчилик ҳам муҳим ўрин тутган.

Вилоят ҳудуди инсоният тарихидаги энг қадимги дунёвий дин ҳисобланган оташпарастлик ёйилган илк ватанлардан бири ҳисобланади. Вилоят ҳудудидаги ушбу давр ёдгорликларида дастлаб қуёшда қурилиб, сўнгра махсус идишлар (оссуарийлар)га солинган одам ва ит суяклари топилган. Бундай диний маросим оташпарастлик динига хос бўлиб, унга кўра инсон ва ит ўлганларидан сўнг тенг ҳисобланиб, махсус идишларга жойлаштирилган. Қадимги аجدодларимизнинг диний қарашлари борасида фикр билдиришда кам сонли бўлсада, археологик материаллар муҳим аҳамият касб этади. Масалан, Хонтепа ёдгорлигидан (милоддан аввалги V - III асрлар) хумнинг ичига солиниб кўмилган ит топилган. Хум айнан итни унда кўмиш учун махсус тайёрланган, бундай дейишимизга сабаб унинг тагида ҳаво айланиши учун тешик қилинган бўлган. Палеозоолог олим А.Р.Батиров таҳлили натижасида шу нарса аниқландики, итнинг суяклари кўмишдан олдин қурилган.[10, 926] Маълумки, зардўштийлик динидаги «илоҳийлашган» ҳайвонлар ўртасида ит алоҳида рол ўйнаган. Ҳаттоки, зардуштийлик динида итни одамга тенглаштиришган. Маълумки, зардўштийлар ўлимни Анхро-Майню – ёвузлик худоси томонидан яратилган деб ҳисоблаганлар. Шундан келиб чиқиб, одам ва ит жасадларини ерга кўмиш тақиқланган. Зеро, бу улар наздида муқаддас ерни харом қилади деб ҳисоблаганлар. Шу сабабли улар ерга кўмилмаган, уларнинг жасадлари йиртқич қушлар ва махсус ўргатилган итларга ёйишга қўйилган. Сўнгра эса юмшоқ этдан халос бўлган ва офтоб нурида қурилган суякларни оссуарийлар(суяқдон, махсус идиш)га жойлаштирганлар.[8,586]

Мутахассислар ушбу даврга оид қабрларда одамлар билан бирга итлар кўмилганлигини қайд этишади. Итлар қурбонлик сифатида одамлар билан бирга кўмилган, сабаби ўлимидан сўнг ҳам ит ўз ҳўжайинини ёвуз қушлардан ҳимоя қилиши керак бўлган. Ширинсой ёнидаги қабристондаги қўрғонлардан бирида ҳам қурбонлик идишида итнинг жағ суяклари топилган. Бу топилма эрамиздан аввалги IV -III асрларга тўғри келади. Нуртепада эса шунга ўхшаш урф-одатга биноан кўмилган одамлар суяклари топилган бўлиб, улар ҳам ўша даврга тўғри келади. Бу топилмалар зардуштийликнинг бошланғич босқичларига оиддир.[7,876]

Қадимги аҳолининг қарашлари ҳақида сопол қўзалардаги чизиқли белгилар ҳам маълумот беради. Бу белгилар - магия рамзлари бўлиб, аждодларимизнинг ҳаётида, уларнинг

қарашларида муҳим рол ўйнаган. Кўзалардаги турли хил рамзлар кўзанинг тўла бўлиши ва баракали бўлишини ният қилиш деб қаралган. Шу ўринда вилоят ҳудудидаги дастлабки ёзув ҳам айнан шу даврда пайдо бўлганлигини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations)

Археологик тадқиқотлар ўлкамизнинг қадимги аҳолиси ўзига хос моддий маданиятга эга бўлганликлари борасида гувоҳлик беради. Демак, қадимги сирдарёликларнинг ўз маданияти бўлган. Фанда бу маданият Нуртепа маданияти деб аталмоқда. Бу ўзига хос маданият бир томондан қадимги Чочнинг Бурғулук, Фарғонанинг Эйлатан, Қайроққум, Сўғднинг Қадимги Сўғд маданиятлари таъсирида бўлган бўлса, иккинчи томондан юқоридаги маданиятлар ҳам ўз навбатида қадим аجدодларимиз маданиятининг айрим кўринишларини ўзларида акс эттиради. Ушбу маданиятга тегишли Эски Ховос, Нуртепа, Хонтепа, Сағанактепа, Сағанактепа 1, Хитойтепа сингари бугунги кунда вилоят ҳудудида 10 га яқин аҳоли манзилгоҳлари аниқланган.

Қадим сирдарёликлар маданиятининг характерли белгилари қуйидагилар:

- 1) *пахса ва хом гиштдан қурилган хашаматли иморатлар (арк, мудофаа иншоотлари) ҳамда ярим ертўла типдаги уй-жойларнинг биргаликда учраши;*
- 2) *сополчиликда ушбу давр Ўрта Осиё сополчилиги учун хос бўлган ранг билан бўялган ва цилиндроконик шаклдаги сопол буюмларнинг учрамаслиги.*
- 3) *қўлда ишланган сопол буюмларнинг чархда ишланганларига қараганда кўпчиликни ташкил этиши.*

Ушбу даврда сунъий суғоришга асосланган деҳқончиликнинг ривож, темир металлургиясининг юксалиши, кулолчиликда чархнинг кенг қўлланилиши ва вилоят аҳолисининг қўшни ўлкалар билан савдо-сотиқ муносабатларининг таракқий этиши жамиятда иқтисодий юксалишга сабаб бўлади. Иқтисодий юксалиш ўз навбатида мил.ав. IV-III асрларда Эски Ховос шаҳарининг пайдо бўлишига шароит яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (References)

1. Беляева Т.В. О раскопках на Нуртепа и в Ходженте//АРТ(1985).Вып XXV-Душанбе, Дониш,1994.
2. Бетгер Е.К. Извлечения из книги "Пути и страны" Абу-л Касыма ибн Хаукаля//Труды САГУ. Ахеология Средней Азии. Ташкент,1957.
3. Грицина А.А. К сложению городов и поселений на древних путях Северной Уструшаны//На среднеазиатских трассах ВШП.Ташкент. 1990.

4. Грицина А.А. Северная Уструшана в середине I тысячелетия до н.э.-начале XIII в н.э. АКД-Самарканд. 1990.
5. Грицина А. Археологические памятники Сырдарьинской области. Ташкент. 1992.
6. Грицина А.А. Нуртепинская культура Уструшаны (локализация и связи).//Буюк ипак йўлидаги Марказий Осиё шакарлари. Самарканд. 1994.
7. Негматов Н.Н., Беляева Т.В. Проблемы начального этапа урбанизации Уструшаны//По материалам Нуртепа//Древние цивилизации Востока. Ташкент, Фан,1986.
8. Қудратов С. Сардобалар ўлкаси.Тошкент,Фан, 2001
9. Қудратов С Ишонч бўлса, ҳаракат, ҳаракат бўлса, натижа бўлади. Сирдарё ҳақиқати, 2019 йил, 2 март,№16(11323).
10. Ходжиев М.Т., Қудратов С., Самадов Б. Сирдарё тарихи. Гулистон.2020
11. RAXIMOVICH, N. O., MUTALLIB, I., & MA'RUF OV SHERZOD, K. O. G. (2022). HISTORICAL FACTORS THAT CONTRIBUTED TO THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURE IN CENTRAL ASIA. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 160-165.
12. Қудратов, С., & Маъруфов, Ш. (2021). МИРЗАЧЎЛДАГИ ҚАДИМГИ СУВ ИНШОАТЛАРИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 4(11).
13. Ma'rufov, S., & Bekturodov, S. (2024). XONLIKLAR DAVRIDA MUSIQA ILMIGA ILMIGA QARATILGAN E'TIBOR. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
14. Ma'rufov, S., & Abdullayev, A. (2024). O'RTA OSIYODA MUSIQA SAN'ATINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TARIXI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
15. Sherzod Ma'rufov. NEW VIEWS ON THE MEDIEVAL MATERIAL CULTURE. Look to the past. 2024, vol. 7, issue 3, pp.

Hayotova Nafisa Zakirovna

Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences
Bukhara State University, Bukhara city, Uzbekistan,
khayotova.nafisa@bk.ru

Published under peer review:

*Doctor of Science in History, Associate Professor
Durdona Rasulova,
Uzbekistan*

Received 4th March 2024, Accepted 11th March 2024, Online 29th March 2024

STATE OF HISTORICAL MONUMENTS IN BUKHARA AND PROBLEMS OF THEIR PRESERVATION

Abstract. This article provides information on the condition of historical monuments in Bukhara, one of the ancient cities of Uzbekistan, and the problems of their preservation. Architectural structures in Bukhara are mainly related to Islamic culture and represented by residential houses. The preserved historical heritage of the city was built in different periods and includes a rare complex of structures that show the development of architecture during twenty-five centuries. Many historical monuments in the area have been decommissioned and started their second life, while the rest are at the stage of study and are being renovated according to the plan. Preservation and repair of historical monuments in Bukhara is carried out by the Department for the Protection of Cultural Heritage Objects of Bukhara Region. is increased. But we can also observe that the lack of restoration specialists sometimes harms the historical value of the monument in the process of repairing historical monuments.

Keywords: architectural monuments, soil erosion, restoration, conservation, regional inspection, constructor

СОСТОЯНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ В БУХАРЕ И ПРОБЛЕМЫ ИХ СОХРАНЕНИЯ

Аннотация: В данной статье представлена информация о состоянии исторических памятников в Бухаре, одном из древних городов Узбекистана, и проблемах их сохранения. Архитектурные сооружения Бухары в основном связаны с исламской культурой и представлены жилыми домами. Сохранившееся историческое наследие города было построено в разные периоды и включает в себя редкий комплекс сооружений, отражающих развитие архитектуры на протяжении двадцати пяти веков. Многие исторические памятники в районе выведены из эксплуатации и начали свою вторую жизнь, остальные находятся на стадии изучения и реставрируются согласно плану. Сохранение и ремонт исторических памятников в Бухаре осуществляет Управление по охране объектов культурного наследия Бухарской области. Но мы также можем наблюдать, что отсутствие специалистов-реставраторов иногда вредит исторической ценности памятника в процессе ремонта исторических памятников.

Ключевые слова: памятники архитектуры, эрозия почв, реставрация, консервация, региональная инспекция, застройщик.

BUXORODA TARIXIY YODGORLIKLARINING HOLATI VA ULARNI SAQLASH MUAMMOLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonning qadimiy shaharlaridan bo'lmish Buxorodagi tarixiy yodgorliklarning holati va bugungi kunga kelib, ularni saqlash muammolari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Buxorodagi me'moriy inshootlar asosan islom madaniyatiga oid hamda aholi uy-joylari bilan ifodalangan. Shahardagi saqlanib qolgan tarixiy meros turli davrlarda bunyod etilgan bo'lib, yigirma besh asr mobaynida me'morchilik rivojini namoyon etadigan inshootlarning nodir majmuasini o'zida jamlagan. Hududdagi ko'plab tarixiy yodgorliklar ta'mirdan chiqarilgan hamda o'zining ikkinchi hayotini boshlagan, qolgan qismi reja asosida o'rganilish bosqichida bo'lib, ta'mirlanmoqda. Buxoroda tarixiy yodgorliklarni saqlab qolish va ta'mirlash Buxoro viloyati madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish boshqarmasi tomonidan amalga oshiriladi. Lekin restavrator mutaxassislarning yetishmasligi ba'zida tarixiy obidalarni ta'mirlash jarayonida yodgorlikning tarixiy qiymatiga ziyon yetkazilayotgani ham kuzatishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: arxitektura yodgorliklari, tuproq eroziyasi, restavratsiya, konservatsiya, viloyat inspeksiyasi, konstruktor.

Introduction. Bukhara is one of the ancient cities that has preserved its historical appearance. After all, various historical processes that took place in the region influenced the preservation of architectural monuments built over the centuries. The rich pre-Islamic architectural heritage and many architectural structures built in the Middle Ages have lost their significance to this day. Architectural structures in Bukhara, like preserved architectural monuments in Uzbekistan, are mainly related to Islamic culture and represented by residential houses.

Literature review. A number of studies were conducted in the field of architecture to study the city of Bukhara. Research on the state of architectural monuments in Uzbekistan in the 20th century by R. Abriyev, I. Nazarov and Sh. Hayitov conducted research on the impact of ecology on the historical monuments of Bukhara. In her research, architect N.N. Fayzullayeva analyzed the processes of preservation and restoration of historical houses in the old part of Bukhara.

Research Methodology. According to the current archival sources of the Department of Protection of Cultural Heritage Objects of Bukhara Region, most of the ancient architectural monuments in the Bukhara region are under state protection [1]. There are more than 800 memorial monuments in the Bukhara oasis, and 347 ancient memorial monuments have been preserved in the city [2]. This preserved historical heritage was built in different periods and contains a rare complex of structures that show the development of architecture over twenty-five centuries. Many historical monuments in the area have been decommissioned and started their second life, while the rest are at the stage of study and are being renovated according to the plan.

We know that all architectural monuments that have survived to this day were built on the basis of architectural achievements and advanced technologies of their time. However, over time, the

architectural monuments were damaged as a result of various historical processes, natural climatic conditions and human activities. Under the influence of these factors, the decay process of the monuments has been constantly increasing, and the task of preserving them, regular control of their technical condition, and scientifically based repairs require specialists.

Preservation and repair of historical monuments in Bukhara is carried out by the Department for the Protection of Cultural Heritage Objects of Bukhara Region. Its work is increased. The Department was established in 1994 as "Bukhara Regional Inspectorate for the Protection and Use of Cultural Heritage Objects" based on the Order No. was registered with the State on February 20[3]. The department supervises the architectural monuments and supervises the restoration works of historical monuments based on the plan.

According to experts, architectural monuments can be divided into three groups according to the general reasons that lead to destruction.

1. Over time, natural-climatic effects include the aging of the monument, that is, monuments slowly losing their original architectural appearance.
2. As a result of compaction of the soil, the foundation of the monument includes the appearance of defects, that is, the monuments losing their ability to hold.
3. As a result of the rise of underground water, the base of the monument is submerged, and as a result of the moisture of the walls, the bricks crumble. As the humidity increases, the strength of the bricks decreases (up to 30%), the strength of the wall weakens as a result of the mixing and crushing. As a result, the mixing of the mixture increases, as the humidity increases, it deepens again[4].

Research shows that most of the historical monuments in the Bukhara region were built on the second type of soil. The soil composition consists of construction waste and organic matter, and under the foundation of the building, artificial foundations are built, the base course platform or other engineering work is carried out. It can be said that during the Soviet period, factors such as the development of new lands and the increase in irrigation works, the construction of canals and reservoirs, the construction of new buildings, led to the rise of the groundwater level, the increase in soil moisture and the salt pressure of the lower part of the monument. brought At the same time, during the Soviet period, the inspection of the condition of historical monuments, the failure to carry out restoration work at the right time, and the lack of specialist personnel had a negative impact on the preservation of monuments.

According to information, by the end of the Soviet era, many historical monuments in Bukhara were in unsatisfactory condition. But even after we gained independence, the economic problems of the first years, the adverse effects of the climate made the restoration and conservation of monuments difficult. According to experts, more than three hundred historical monuments in the city of Bukhara, characterized by unfavorable climatic conditions, are rapidly decaying compared to the historical monuments of the cities of Kokan and Samarkand. In addition, hot weather in summer and heavy precipitation in winter had a negative impact on the monuments. As a result, many historical monuments in Bukhara, including Nodirdevonbegi madrasa, Abdullazizkhan madrasa, Bolohovuz mosque, and Ulugbek madrasas were damaged by soil erosion. As a result of uneven subsidence of

the soil under the Ulugbek madrasa, the front part of the building and the porches in the yard were cracked and deformed. This situation was clearly demonstrated in the Kashmadrasa, which includes the Modari Khan and Abdullah Khan madrasas.[5].Also, the erosion of the upper part of the historical monuments due to precipitation and the damage of the bricks under the walls due to atmospheric precipitation and the rise of underground seepage water have increased.

Madrasah of Abdulaziz Khan (1651-1652 years). 2023 year

In addition, in Bukhara, which is located in the desert zone, the dusty dry air has a bad effect on historical monuments, although there is little atmospheric precipitation throughout the year, but the chemical composition is deteriorating year by year, which accelerates the decay of monuments.[6]. In addition, the earthquake of 1976 damaged the strength of the monuments. For example, after the strong earthquake that took place on April 8 and May 17, 1976, the domes of Mir Arab madrasa, the roof, and the roof in the courtyard were damaged. Later, renovation work began in the madrasa, and for two years, the large domes and the porches of the inner courtyard were repaired. Reinforced concrete structure with internal and external ribs of the dome is firmly connected[6].

Ulugbek Madrasah (1417). 2023 year.

The general condition of some madrasas in the city is also related to soil erosion, including the external and internal foundations of the Ulugbek madrasa. Today, restoration works are being carried out in this historical monument. As a result of the uneven settlement of the building's soil, the front part of the madrasa and the porch walls in the courtyard were deformed. This situation can also be seen in Rashid Madrasah. Atmospheric rains and the rise of underground seepage caused the destruction of the bricks under the building and the monument fell into an abandoned state.

The above-mentioned examples show that historical monuments are damaged for various objective reasons, and restoration of their original appearance requires a special approach by restoration experts, relying on scientific knowledge and experience.

It should be said that during the years of independence, preservation and restoration of historical monuments were carried out, but the lack of constructors and restoration specialists, sometimes wrongly executed works, damaged the historical monuments. It is known that experts have different opinions about the restoration of historical monuments in Bukhara. The first one is to preserve the historical monument in the condition it arrived in, and the second one is to repair the part of the monument that needs repair. When choosing, it is necessary to carry out repair work without damaging the special constructive and artistic features of the historical monument. Sometimes they emphasize the need to preserve the historical monument as it is¹.

¹Interview with master restorer Bobomurodov Bakhtiyor Ochilovich.

3- Picture. Dostum Chuhraogosi Mosque (1585-1585). 2023 year

2020 Until now, the use of cement mixture in the restoration works, cement mixture and hydrosol in the repair of the upper part of the buildings has caused "mushroom" cracks to appear due to the weighting of the top part of the historical monuments and the concrete mixture attracting moisture during rainfall. and when there was a subsequent settlement, rainwater entering the monument through these cracks caused great damage to the historical monument. In addition, we see that today, in the process of repairing historical monuments, a road or a square is combined with a historical monument. We can see this situation in many monuments, starting with Kalon Minara. We can see that this has a negative effect on the wall of the historical monument and that the bricks are getting wet after the rainfall. Since ancient times, the historical site has been surrounded by 1.5-meter-high embankments, which means that the falling rain is intended to fall on the embankment and be drawn to the ground. Some components of the structure are gradually falling into disrepair due to irregular repair work. 28 billion damage was caused to the historicity and artistry of the historical monument due to mistakes made by the master restorer during the renovation of the Moxi Khosa Palace, which was renovated in 2019-2020. Along with this, during the repair works of the Havzi Qazi Kalon mosque, the old porch was destroyed by the craftsmen and a new porch was built, causing 9 billion damage to the historical monument. As a result, a criminal case was opened and those responsible were held responsible for damaging the historicity of the monument. Therefore, the number of historical monuments in our ancient city, which has a history of two and a half thousand years, compared to other regions, increases the responsibility of specialists even more. The lack of constructor-restorer specialists in our country requires more in-depth attention in this matter.

It should be said that a number of our historical monuments were given a second life as a result of renovation by master restorer specialists. In particular, the Bolo Pool complex is an important historical monument preserved to this day. Bolo Hovuz is an architectural monument built in 1712 during the Ashtarkhanid dynasty. The mosque is symmetrical in shape and the edges are perpendicular, and the east side of the mosque is completely surrounded by a porch. Later, by the 19th century, rooms were built on the sides of the mosque and used as a madrasah. The courtyard and rooms were built in the 19th century, and the porch was built in 1915-1917. The separate minaret next to the mosque was also built in these years by Usta Shirin Murodov and Usta Hafizov. There is a pond 20 meters away from the mosque, the pond is built in the shape of 8 corners, the depth is 4.75 m.[8]. Since the Bolohovuz mosque is covered with a metal roof, due to the complete rusting of some of its parts, as a result of atmospheric precipitation, the upper part of the roof gets wet, then freezes, and the brick wall cracks, as well as the wooden beams placed between the bricks in the porch. caused rotting and separation of the porch from the building. Today, restoration work has been carried out in the mosque and the upper part of the building has been repaired. The minaret next to the mosque was also built in the first quarter of the 20th century, and the violation of hydrogeological conditions caused the minaret to lean to one side. After studying the construction history of this monument, a solution will be found regarding the proper repair of the minaret. The master restaurateur Bakhtiyor Bobomurodov came on the recommendation after it was determined that the tower was built from broken bricks and therefore the tower was leaning to one side, the foundation part was repaired and the leaning tower was restored based on a right angle.

Analysis and Results. It can be noted that in the years of independence, in order to prevent the complete destruction of architectural monuments, regular control of the technical condition of constructions and preventive restoration and conservation works were established. Today, the use of cement or hydrosol raw materials in the repair of historical buildings is abandoned. It is known that the delicate aspect of restoration is the choice of construction material and technology. In the process of restoration, only gravel, sand and ash suitable for the construction source of the structure are used. Several methods are used in modern architectural repair. Conservation, i.e. keeping the monument as it is, is used. Restoration is a partial restoration of the artistic parts of the monument. Sometimes there is an attempt to completely restore the historical monument and bring it to its original appearance, that is, an attempt is made to restore the monument using natural raw materials. It should be said that each historical monument needs to be approached in its own way. Because each monument was built in a different era and during the reign of a certain dynasty.

It is known that since the middle of the 20th century in Uzbekistan, the issue of training special repair restorers for the restoration of historical monuments became urgent, and then an enterprise carrying out repair work was established under the state control. In it, apprentices learned repair work under the supervision of master restorers. In the early years of independence, these enterprises, like many state-owned enterprises, were closed down. As a result, the restoration of historical monuments will be delayed for several more years due to economic insufficiency. Today, the General Directorate for the Protection and Use of Cultural Heritage Objects and its Bukhara and Navoi Interregional Inspection carry out the restoration of historical monuments in Bukhara.

Conclusion. Despite the fact that the Samarkand and Tashkent state architecture and construction institutes are operating in Uzbekistan, the lack of restoration specialists for the repair of historical monuments remains a problem. In 2018, Samarkand State University of Architecture and Construction opened an educational field called Reconstruction and Restoration of Architectural Monuments. In 2023, the establishment of the new Faculty of Cultural Heritage at the Samarkand State University of Architecture and Construction shows that practical work has been started in the field of education to develop this field. It can be said that further development of the use of technologies known since ancient times in the process of restoration, repair and conservation is the demand of the times. At the same time, it is important to find a solution to the problem of personnel training. In order to further increase the potential of personnel studying in the direction of reconstruction and restoration of architectural monuments, increasing the hours of practice studying historical monuments serves to increase their experience and skills.

REFERENCES

1. Department of protection of cultural heritage objects of Bukhara region. 2022 year.
2. Uzbekistan. Cities and legends. Tashkent: Davr publishing house, 2014. - B. 77.
3. Department of protection of cultural heritage objects of Bukhara region. 2022 year.
4. R. Abriyev. The state of architectural monuments in Uzbekistan in the 20th century and the problems of their preservation // "History of Uzbekistan". 2015. #1. - B. 47.
5. O'MSIB MMOMQFIICHBB JA. AOOT "Renovation Science": cadastral work of "Koshmadrassa" cultural heritage object. Bukhara, 2010. p. 18.
6. Nazarov IK, Hayitov Sh.A. Bukhara sharif: historical monuments and ecological factors// "Scientific and cultural heritage of humanity - to the third millennium". abstracts of the international symposium dedicated to the 2500th anniversary of the cities of Bukhara and Khiva. October 18-20, 1997, Bukhara-Khiva. Tashkent, 1997. p. 154.
7. National encyclopedia of Uzbekistan. Volume 1. Tashkent, 2000. - B. 217.
8. <https://masjid.uz/bukhoro-viloyati/167-bukhoro-shahri/516-boloi-hovuz.html>
9. H. N ZAKIROVNA. ISSUES OF REPAIR AND MAINTENANCE OF HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN BUKHARA. 2022.
10. Ismailova J. K., Rasulova D. B. ART FORENSICS IN THE 20TH CENTURY: ESSENCE AND POSSIBILITIES //International Journal of Intellectual Cultural Heritage. – 2023. – T. 3. – №. 6. – C. 1-8.

Egamnazarov Azamjon Imomnazarovich

Senior lecturer of the Department of
"Social Sciences" of Fergana Public Health Medical Institute

egamnazarov.azamjon@mail.ru.

Published under peer review:

Doctor of Science in Philosophy, Professor

Qodirqul Ro'zmatzoda,

Received 4th March 2024, Accepted 11th March 2024, Online 29th March 2024

SOCIAL AND SPIRITUAL LIFE AND IDEAS OF MODERNISM IN THE FERGANA VALLEY IN THE LATE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES

Abstract: In this article, based on historical and scientific sources, the influence of their ideas and teachings and the activities of foreign specialists in the evolution of social and spiritual life in Uzbekistan, especially in the Fergana Valley at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century are studied.

Key words: Spirituality, enlightenment, culture, education, modernity, Fergana Medical Society, education, folklore, school, gymnasium.

ОБЩЕСТВЕННО-ДУХОВНАЯ ЖИЗНЬ И ИДЕИ МОДЕРНИЗМА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ В КОНЦЕ 19 - НАЧАЛЕ 20 ВЕКОВ

Абстрактный. В данной статье на основе историко-научных источников показано влияние их идей и учений, а также деятельности зарубежных специалистов на эволюцию общественной и духовной жизни Узбекистана, особенно в Ферганской долине в конце XIX - начале века. XX века изучаются.

Ключевые слова: Духовность, просвещение, культура, образование, современность, Ферганское медицинское общество, образование, фольклор, школа, гимназия.

ФАРҒОНА ВОДИЙСИДА XIX АСР ОХИРИ – XX АСР БОШЛАРИДА ИЖТИМОЙ-МАЪНАВИЙ ҲАЁТ ВА ЖАДИДЧИЛИК ҒОЯЛАРИ

Abstrakt. Ushbu maqolada tarixiy va ilmiy manbalarga tayangan holda, ularning g'oya va ta'limotlarining ta'siri hamda 19-asr oxiri va boshlarida O'zbekiston, ayniqsa Farg'ona vodiysi ijtimoiy-ma'naviy hayoti evolyutsiyasida xorijlik mutaxassislarning faoliyati. 20-asr o'rganiladi.

Tayanch so'zlar: Ma'naviyat, ma'rifat, madaniyat, maorif, zamonaviylik, Farg'ona tibbiyot jamiyati, maorif, xalq og'zaki ijodi, maktab, gimnaziya.

Мавзунинг долзарблиги.

Фарғона водийси фақатгина Ўзбекистондагина эмас, балки Марказий Осиёда ҳам ўзига хос хусусиятга эгадир. Чор Россияси босиб олгани XIX аср ўрталаридан бошлаб, то мустамлакачилик барҳам топгунга (XX аср охири) қадар бўлган водий тарихи ўзининг мураккаб ва зиддиятли эканлиги билан ажралиб туради.

Тарихчилар томонидан Фарғона водийсининг волост, шаҳар ва туманлари, аҳолиси, кишлоқ хўжалиги, саноати тарихи ҳақида кўплаб илмий ишлар амалга оширилган, бироқ мазкур мавзу бўйича деярли тадқиқот ишлари олиб борилган эмас. “Бугунги кунда археологларимиз ва тарихчиларимиз томонидан янги-янги қазилма ва ноёб меросимиз намуналари топилаётганлиги Фарғона водийси тарихини чуқурроқ ўрганиш лозимлигини тақозо этмоқда”[1].

Умуман Туркистон, хусусан Фарғона водийси тарихини ўша даврда ёзилган, чоп этилган маълумотларсиз, манбаларсиз ҳаққоний ва ҳолисона ёритиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ушбу мавзунинг ёритишда фақатгина тарихий маълумотлар, ўша даврда яшаб ижод этган, Фарғона водийсининг ўз кўзи билан кўрган мутахассислар, олимлар, сайёҳлар ва тадбиркорлар, ўша даврда барпо этилган тарихий обидалар, санъат асарлари, ҳозиргача сақланиб қолган расмлар, музей ҳамда архив маълумотларидан фойдаландик.

Ўрганилганлик даражаси. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, XIX асрнинг охири - XX аср бошларида Фарғона водийси фаннинг турли соҳа вакиллари томонидан ўрганилган. Масалан, историографик аспектда Н.Бенидиктова, Е.К. Бетгер[2], М.А.Жаббаровлар, ижтимоий-иқтисодий аспектда А.Шарафиддинов, Г.Башпулатов, В.А.Акрамов, М.Шарипов, маданий ҳаётга тегишли соҳа А.Умаровлар томонидан ўрганилганлигини айтиб ўтиш мумкин[3]. Лекин бу тадқиқот, монография ва адабиётларда Россиянинг Ўрта Осиёни босиб олиши ҳамда кейинги совет давридаги мафкура асосида бир ёқлама ёритилганлигини таъкидлаш жоиздир.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейинги Фарғона водийси тарихига оид илмий изланишларда уларнинг объектив, тарихий-мантикий ҳулосалар асосида қайта кўриб чиқилганини кўриш мумкин. Egamnazarov Azamjon Imamnazarovich, Mamadaliev Nemat Kahorovich. The role of german entrepreneurs in the development of entrepreneurship and banking in the Ferghana valley[4].

XIX аср охирилари - XX аср бошларидаги тараққиёт ўзининг мураккаблиги ва динамик хусусиятлари билан ажралиб туради. Маълумки, маданият, маориф, ижтимоий-сиёсий тафаккур муайян иқтисодий ҳамда сиёсий жараёнлар негизида вужудга келади ва ривожланади. Иқтисодий, сиёсий ҳаётнинг бу мураккаб жараёнлари ўша даврнинг маърифатли кишилари, олимлари, сиёсатчилари, файласуф ва социологларининг асарларида ўз аксини топади.

Биламизки, жаҳонда интеграцион жараёнларнинг кучайиб бориши маданиятларнинг бири-бирига яқинлашиши, бир-бирини бойитишга ижобий таъсир кўрсатади. Албатта, бу жараён ҳар бир миллий маданият умумжаҳон маданиятига ўз ҳиссасини қўшишга ва ўзига хос хусусиятлари

билан уни бойитишга олиб боради. Бинобарин, бу жараёнда жаҳон халқларининг ўзаро ҳамкорлиги, бир-бирининг маданиятига ҳурмат билан қараши катта аҳамиятга эга.

Ушбу мақолада инсон ҳаётининг ажралмас қисми бўлган маданият, маориф соҳаларининг ривожланишида жадидчилик ғояларининг таъсири масаласини кўриб чиқамиз.

Хожаназар Ҳувайдо XVIII аср ўзбек бадиий адабиёти ва тасаввур фалсафасининг йирик вакили, ўз замонасининг илғор маърифатпарвар зиёлиси, илоҳиёт ва фикҳ илмининг чуқур билимдони сифатида тарихда ўз ўрнига эга бўлган мутасаввуф шоирдир.

Унинг бизгача етиб келган адабий-фалсафий мероси анча салмоқли бўлиб, 400 га яқин турли жанрлардаги шеърӣ асарлари маълум. Шоир яшаган давр ижтимоӣ-сиёсий, иқтисодӣ ва маишӣ, маданий муҳит ва адабий тил хусусиятлари тўғрисидаги муайян тасаввур ва билимлар унинг “Роҳати дил” достонида берилган[5].

Ҳувайдошунос файласуф олим Қ.Рўзматзода шоирнинг мероси ҳақида фикр билдирар экан, унинг “Роҳати дил” достонида ҳалоллик, тўғрилиқ, диёнат, маърифатпарварлик ғояларининг ибратли ҳаётӣ мисоллар орқали кенг тарғиб этилиши, бойликка хирс қўйиш, нафс балосига берилиш, амалпарастлик, ҳасислик каби жамиятдаги иллатларнинг кескин қоралаганлигига тўхталиб ўтади.

Ана шундай ажойиб шоир, файласуф Хожманазар Ҳувайдо ҳақида биз мустақилликка эришганимиздан кейингина чуқурроқ маълумотга эга бўлдик. Ваҳоланки, шоир ҳаёти ва ижодини XX аср бошида немис мутафаккири Мартин Хартман чуқур ўрганган. Муаллиф Ўш, Андижон, Фарғона ва Чимёни кезиб чиқиб, у ҳақидаги маълумотларни тўплаган ва 1902 йилда Берлинда “Ҳувайдонинг чигатойча Девони номли китобини нашр қилган ва биринчи бўлиб Европа илм аҳлини Ҳувайдонинг адабий-фалсафий мероси билан таништирган.

Ана шу асар ҳозир пайтда дунёнинг Туркия, Германия, Англия, Франция, АҚШ, Испания давлат кутубхоналарида сақланмоқда.

Бундан ташқари, мазкур муаммонинг кўплаб тадқиқотчилари қаторида ёш илмӣ изланувчи Қосимов К.И.: “Ўзбекистонда Учинчи Ренессансни барпо этишда жадидчиларнинг маърифатпарварлик, мустақиллик, шахс эркинлиги, диний бағрикенглик ва тасаввуфӣ ғоялари жуда муҳим назарӣ методологик аҳамиятга эгадир.

Жадидчиларнинг ижтимоӣ-фалсафий мероси, қарашлари ва таълимотини билмай туриб, миллий тараққиётимиз учун хизмат қиладиган илғор фалсафани яратиб бўлмайди. Олий ўқув юртларининг ўқув режасидан фалсафа ва бошқа ижтимоӣ фанларни сиқиб чиқаришга зўр

берилаётган ҳозирги инқирозли шароитда халқимиз, жамиятимизнинг маънавий эҳтиёж ва талабларига жавоб бера оладиган илғор фалсафий таълимотларни яратиш учун жадидларнинг бой фалсафий мероси муҳим манбадир – дея ҳулосалайди[6].

Тарихдан маълумки, давлатнинг иқтисодӣ тараққӣ этиши энг замонавий ишлаб чиқариш техникасини яратишга боғлиқ. Буни бугунги кунимизда ҳам ривожланган мамлакатлар мисолида кўриб турибмиз. Шундай экан, замонавий техникани яратадиган мутахассислар, зиёлилар, билимдон ёшларнинг ўқиш, ўрганиш ва изланишлар олиб бориши мактаб ҳамда маорифга боғлиқ. Ана шундай ёшларни тайёрлаш мамлакат тараққиётини

белгилаб беради. Бу борада яна XX аср бошларида “Жадидчилик” деб ном олган ҳаракатнинг ғояларини келтириш мақсадга мувофиқдир.

Жадидлар ҳаракатининг илғор намояндалари мактаб, маориф соҳасида жуда катта тарғибот ишлари олиб бордилар. Савод чиқариш услубининг янгича шаклларини таклиф қилдилар. 1883 йилнинг 10 апрелида И.Ғаспирали бошчилигида “Таржимон” номли газетанинг биринчи сони босмадан чиқди. Мазкур мақоласида у: “Суюкли дўстларим, бизнинг учун энг гўзал иш илм ва маориф ишидир. Энг муқаддас интилиш илмга, маорифга интилишдир. Чунки инсонни инсон этган меҳнат ва билимдир. Билим маданий турмушга етишиш воситасидир. Маданий турмуш эса инсоннинг яшаш мақсади усулидир...”[7], - деб мурожаат қилади.

Жадидчиларнинг атокли намояндаларидан яна бири Маҳмудхўжа Бехбудий Европа таълимига ҳавас қилиб: “Овропа ила савдо қилатурғон киши аввало замона илмини ўқимоғи лозим. У миллат тараққиётининг маънавияти ҳам тарбияси, ҳам иқтисоди, ҳам маърифати”, - деган эди.

Мунаввар Қори Абдурашидхон ўғли ҳам ёшларни билим олиш учун чет элларга боришига, у ерда илм-фанни мукаммал эгаллашга даъват этди. У 1916 йилда сўзлаган нутқида шундай дейди: “Ўзбек зиёли болаларини Германияга юбориб ўқитишга жуда муҳтожмиз, болалар ўқуб, илм олиб келсалар, миллатга катта хизмат қила оладилар”[8].

Булардан кўриниб турибдики, жадидлар мамлакат тараққиёти маҳаллий кадрларга, уларнинг билим ва салоҳиятига боғлиқ эканлиги масаласига алоҳида эътибор қаратганлар. Фақат германиялик тадқиқотчилар Туркистон билан қизиқмаган, балки XX аср бошларига келиб, туркистонликлар ҳам кўпроқ Европага-Германияга интилган ва унинг ёрдамига муҳтож бўлганлар.

Фарғона водийси ўзининг қулай табиий иқлими, бой заҳирага эга бўлган ерости ва ерусти табиий бойликлари, меҳнаткаш аҳолиси билан қадим замонлардан буён хорижий давлатлар эътиборини тортиб келган. Жумладан, ўлкани ҳар томонлама ўрганиш мақсадида ўнлаб, юзлаб немис мутахассислари Туркистонга, хусусан, Фарғона водийсига келганлар. Фақатгина 1871 йилдан 1914 йилгача бўлган даврда Австрия ва Германиядан 50 дан ортиқ олим-тадқиқотчиларининг келганлиги, турли ижтимоий жамиятлар томонидан ўндан ортиқ экспедицияларни ташкил этилганлиги фикримизнинг исботидир.

Тадқиқот усуллари: холислик, тарихийлик ва мантиқийлик, тарихий қиёслаш, креативлик, плюрализм

Тадқиқот натижалари: XIX асрнинг охири - XX аср бошларидаги мамлакат тарихи шундай мураккаб, зиддиятли давр ҳисобланадики, унга объектив ёндашмасдан туриб, кейинги ижтимоий-иқтисодий, маданий ҳаётдаги ўзгаришлар ҳақида ҳолисона хулосалар чиқариб бўлмайди. Немис Ассоциациясининг Халқаро ҳамкорлик институти (II.ZIDVY) Марказий Осиёдаги ваколатхонаси вакили Уве Гартеншлегер фикри буни тасдиқлайди: “Инсониятнинг бирорта ҳам буюк маданият эгалари ўтмиш ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлишдан воз кечмаган, чунки фақат ўтмишни билган одамгина ўз келажагини кўриши мумкин”[9].

Олиб борилган тадқиқотлар У. Гартеншлегер фикрини умумлаштиргандай бўлади. Машҳур тарихий шахслар XX аср бошларида нималар бўлиб ўтганлигини, аجدодларимизнинг тараққиётимизга қўшган ҳиссалари ҳақида, шоҳидлар бошидан кечирган, сўзлаб бериши мумкин бўлган нарсалар ҳақида аниқроқ тасаввурга эга бўлишга, “авлодлар ўртасидаги мулоқот одамларга ҳақиқатни афсонадан фарқлашга ва аниқ ҳаётий мўлжалга эга бўлишда кўмаклашади, шунингдек, тақдирлар ва турли оилавий ривоятлар ҳақидаги хотираларни сақлаб қолишга имкон беради”.

Маълумки, жамият ҳаётида маориф-таълим ўзига хос аҳамиятга эгадир. Чор маъмурлари 70-йилларда ўзларининг тор мақсадлари йўлида Туркистонда таълимни ислоҳ қилиш бўйича комиссия тузган. 1875 йил май ойида ерли аҳолига халқ таълими соҳасида рус маданиятини сингдириш мақсадида “Туркистон ўлкасида ўқув ишларини ташкил этиш ҳақида Низом” қабул қилинди. 1876 йилда эса Туркистонда ўқув ишлари Бошқармаси ташкил этилиб, маориф соҳасида чор маъмурияти сиёсатини амалга ошира бошлади[10].

Туркистон генерал-губернаторининг 1886 йил 30 июндаги фармонида асосан рус-тузем мактаблари очишга рухсат берилди. Андижонда эса шундай мактабларни очиш ҳақидаги буйруқ 1886 йил 1 октябрда эълон қилинди. Шахсий таркибни таъминлаш учун 720 рубль, ўқув қўлланма, иситиш тизими, ёритиш, хизматчилар ёллаш ва бошқалар учун йилига 275 рубль ажратилган. Андижон рус-тузем мактабига Бутен, ерли аҳолидан ўқитувчи Махсум Мулла сўфи охун Алимов тайинланган[11].

Рус-тузем мактабларида асосан рус тили, арифметика, умумий тарзда тарих, география, табиатшунослик, ислом асослари фанлари ўқитилар эди. 1913-1915 йилларда шундай мактаблардан 160 тасида 464 та ўқитувчи фаолият кўрсатиб, 17299 нафар ўқувчилар ўқиган.

Вилоят маркази - Янги Марғилон бошқа шаҳарларга нисбатан тезроқ ривожланди. Бунга сабаб бу ерда кўплаб маданият ва таълим ўчоқлари очилди. 1879 йилда шаҳарда биринчи бўлиб эркаклар тўрт йиллик билим юрти, аёллар мактаби очилди. 1889 йилда бутун Янги Марғилон шаҳридаги рус ва мусулмон ўқув юртларида 138 нафар ўқувчи таълим олган[12].

Рус-тузем мактаблар билан бир қаторда эски мактаб ва мадрасалар ҳам ўз фаолиятини тўхтатмаган. Масалан, 1884 йилда Андижонда 14 та мадраса бўлиб, уларда 409 та талаба илм олган бўлса, 1892 йилга келиб мадрасалар сони 16 тага етиб, уларда 49 та мударрис (муаллим), талабалар сони 677 нафарга, 1908 йилда мадрасалар сони 17 тани, талабалар 998 тага, 1913 йилда эса мадрасалар 19 тани, талабалар эса 1061 нафарни ташкил этган[13].

XIX асрнинг охирилари - XX аср бошларидаги саноат, ишлаб чиқариш, савдо ва бошқа маиший соҳаларнинг ривожланиши мактаблар олдида қатор талабларни қўя бошлади. Чунки эски билимлар билан замонавий техникага асосланган саноатни бошқариб бўлмайди, демак, ўқувчиларга замонавий фанларни ўқитишни ҳаётнинг ўзи талаб қилаб бошлаган. Шунинг учун ҳам аста - секин янги услубдаги миллий мактаблар очила бошланди. Ана шундай мактаб илк маротаба Андижонда 1897 йилда Султонмуродбойнинг пахта заводи биносида, Янги Марғилонда эса 1898 йилда очилди[14].

Шунингдек, ишлаб чиқариш, саноат ва бошқа соҳаларда ишлаш учун ҳам мутахассис кадрларни тайёрлаш катта аҳамиятга эга эди. Шунга кўра 1879 йил 12 февралдаги Туркистон генерал-губернаторининг буйруғи билан Андижонда эркак ва аёллар билим юрти очилишига рухсат берилди. Андижонда икки синфли эркаклар билим юрти фақатгина 1880 йил 27 апрелда, 1880 йил 7 майда эса икки синфли аёллар билим юрти очилди. Билим юртлари беш йиллик бўлиб, уларда илоҳиёт, рус тили, арифметика, география, тарих, физика, мусиқа фанлари ўқитилган. Қизлар билим юртида бу фанлардан ташқари чеварчилик ҳам ўргатилган.

1882 йилдан бошлаб икки синфли эркаклар билим юртида хунармандчилик курси очилди. Эндиликда слесарлик, токарлик ва муковаловчилик касблари ҳам ўргатила бошланган. Ҳар йили бу хунарларни ўргатиш учун давлат хазинасидан 450 рубль ажратилган[15].

Фарғона водийсида илк бошланғич темир йўл билим юрти 1909 йилда Андижон станциясида темирйўлчи ота-оналарнинг илтимосига кўра очилди. Ушбу билим юртида 1911 йил 1 январь ҳолатига кўра 39 нафар ўқувчи бўлиб, улардан 26 таси ўғил, 13 таси қизлардан иборат эди.

1916 йилдаги маълумотга кўра, Андижон эркаклар гимназиясида 252 та, қизлар гимназиясида эса 295 нафар ўқувчи таҳсил олган.

1915 йилда қизлар гимназиясида хизматчиларнинг умумий сони 23 тани, 1916 йилда 28 тани ташкил этиб, директор, бош назоратчи, дин муаллими, аёл-врач, 16 та ўқитувчи, 7 та синф назоратчиси ва иш бошқарувчилардан иборат бўлган. Ҳар бир ўқувчи кизнинг бир йиллик ўқиш ҳақи ўртача 85 рубль 17 коп.ни ташкил қилган. Гимназиядаги 16 та фан ўқитувчиларидан 3 таси немис миллатига мансуб бўлган.

Бундай миллий мактаблар, рус-тузем мактаблари, эркак ва қизлар гимназияларида ўқитишнинг европача усулда олиб борилиши маданий тараққиёт учун катта аҳамиятга эга эди. Бундай Европа усулидаги ва дунёвий фанларни ўқитадиган мактаблар Россия Туркистонни босиб олгунга қадар бирорта ҳам бўлмаган. Лекин бундай ўқув юртларида кўпроқ амалдор ва бойларнинг фарзандлари ўқиган, чунки ҳамманинг ҳам 85 рублни тўлашга қурби етмас эди. Давлат ҳисобидан эса жуда оз маблағ ажратилар эди. Шунга қарамадан, 1880-1914 йилларда Андижонда 5 та бошланғич синф мактаблари (рус-тузем мактаблари билан) ва иккита ўрта мактаблар очилди. Рус-тузем мактабларида маҳаллий аҳоли фарзандларининг Европа миллати вакиллари билан бирга ўқиши яхши натижа берар эди.

Қўқонда 90-йилларда таълим соҳасида бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Жумладан, мактаблардаги дарслар эндиликда араб тилида эмас, она тилида ўтила бошлади, янги усулда ўқитиладиган миллий мактаблар очилди. Ана шундай мактаблар сони шаҳарда 7 та бўлиб, уларни маҳаллий пахта заводларининг эгалари моддий-молиявий таъминлаб турган. 1906 йилда ишбилармонлар ташаббуси билан Коммерсия билим юрти, 1912 йилда эса қизлар гимназияси ва олий бошланғич мактаб очилди[16].

Бундай махсус ўқув масканларининг асримиз бошида очилиши Скобелов ва Қўқон шаҳарлари аҳолисининг турмуш маданиятининг юксалишида катта роль ўйнади. Тадқиқотчи А.М.Матвеевнинг кўрсатишича, XIX асрнинг охири - XX аср бошларида Туркистонда 150-200

дан кўпроқ Германия ва Австрия фуқаролари гувернант ва ўқитувчи сифатида фаолият кўрсатган.

XX аср бошларида Германиянинг Берлин, Дрезден, Бонн, Хайдельберг, Дармштадт каби шаҳарларига машинасозлик, электр, фалсафа, кимё, тўқимачилик саноати, зироатчилик, инженерлик соҳалари бўйича малакали миллий кадрлар тайёрлаш учун С.Усманий, Аҳмад Шакурий, Саттор Жаббор, Аҳмад Нойим, Шамсилбонухоним, Аҳмаджон Иброҳим каби талабалар биринчилардан бўлиб ўқишга юборилган.

Ўз навбатида Германиядан Туркистонга доктор фон Виннер каби олимлар ҳам таклиф қилиниб, улар билан илмий-педагогик ҳамкорликни ривожлантириш соҳасида ишлар олиб борилган[17].

Немис-ўзбек анъанасини давом эттирган йирик немис фольклоршунос олими доктор Флайшер бўлди. У ўз китобини Лейпциг шаҳрида “Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси” номи билан нашр эттирди.

1914 йилда Броккельман “Девони луғотит турк”нинг барча шеърий парчаларини, Ф.Хоммел эса шу луғатдаги мақолларни йиғиб, уларни немисчага таржима қилди ва нашр эттирди.

XIX аср ўрталарида бошланган ўзбек фольклорига қизиқишлар кейинги даврларда ҳам давом этди. Улар ўзбек фольклорини фақат немис тилига таржима қилиб қолмасдан, уларни тўплаб, Европа орқали жаҳон халқларига таништирдилар. Уларнинг тарихи, моҳияти ва чуқур маъносини изоҳлаб бердилар.

Хулоса. XIX асрнинг охири - XX аср бошларида Фарғона водийси ижтимоий-маданий ҳаёти зиддиятли, таҳликали давр бўлишига қарамасдан фан-маданият соҳасида фаолият кўрсатган хорижий мутахассислар мамлакатимиз тараққиётига салмоқли ҳисс қўшдилар. Улар халқимизни озиқ-овқат, саноат моллари билан таъминлаш, оғир қўл меҳнатини енгиллаштириш, соғлиқни сақлаш, турмуш тарзини ўзгартириш ва илм-маърифатли қилиш учун имкон даражасида ёрдам бериб, қўллаб-қувватлаганлар.

Ҳозирги кундаги мамлакатимизда олиб борилаётган барча соҳалардаги ислохотлар, энг аввало, Ватанимиз тарихини, унинг ўзига хос хусусиятларини, таҳликали, зиддиятли томонларини объектив ўрганишга қаратилганлиги боис, биз олиб борган тадқиқотлар ҳам ана шу жараённинг бир томони сифатида қаралди.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар

[1] Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000. 195-б.

[2] Бенедиктова Н. “Туркистанский сборник” как источник идугена Средней Азии. Литературный Ташкент. 1945. № 1. Бетгер Е.К. Новые материалы о Туркестанском сборнике, “Изв.АН.УзССР воп 3. 1953. Бетгер Е.К. “Туркистаский сборник” и участие в нем А.А.Семёнова.

[3] Акрамов В.А. Социально-экономическая и культурная жизнь города Коканда(вторая половина XIX- нач XX в) Дисс.канд.ист.наук. – Т., 1973; Шарафитдинов А. Социально-экономическая и культурная жизнь города Андижана в конце XIX и начале XX в. Дисс.канд.наук. – Т., 1980; Башпулетов Г. Социально-экономическая и культурная жизнь города Ферганы в конце XIX и начале XX в. Дисс.канд.наук. – Т., 1983; Умаров А. Культурная жизнь Ферганской долины во второй половины XIX начале XX в. Дисс.канд.ист.наук. – Ташкент, 1985; Иноятлов Х.Ш. Қўқон хонлиги Россия қўшилиши арафасида ва 1875-1876 йиллардаги Қўқон қўзғолони. - Т.: Қизил Ўзбекистон, 1956.

[4] Фармонова Б.А. Ремесленное производства в Ферганской долине во второй половине XIX нач. XX в. Автореф. дисс. канд. ист. наук. - Т., 1995; Мусаев Н.У. Формирование и развитие промышленного производства в Туркистане (конец XIX нач. XX в.) Автореф. дисс. докт. пед. наук, - Т., 1999; Жаббаров М.Р. Освещение истории Ферганской области в «Туркистанском сборнике» (конец XIX нач. XX в.) Автореф. канд. дисс. - Т., 2000; Исмоилова Ж.Фарғона водийсида миллий озодлик курашлари (1916 йил қўзғалони мисолида) - Т., 2003. Egamnazarov Azamjon Imamnazarovich, Mamadaliev Nemat Kahorovich. The role of german entrepreneurs in the development of entrepreneurship and banking in the Ferghana valley. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 4 April 2023 S.101-106.

[5] “Фарғона водийси тарихининг долзарб муаммолари” 1-жилд. – Фарғона, 2000. 193-б.

[6] Рўзматзода Қ., Қосимов К. “Туркистон жадидачилигининг ижтимоий-фалсафий моҳиятига доир”. Internestional jornal of philosophical studies and social sciens. ISSN-E: 2181-2047,ISSN-P:2181-2039 <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss> Vol 3, Issue 1 (2023) 34-бет.

[7] Қосимов Б. Исмоилбек Ғаспирали. - Т., 1992. 25-б.

[8] “Шарқ Юлдузи” журнали 1992 йил 5-сон. 108-б.

[9] Тарих ва ўзликни англаш: Ўзбекистон ва Германия тажрибаси. - Т., 2005

[10] Рахимов М. История Ферганы. – С. 12.

[11] Туркистанские ведомости, 1886 г. 31 декабрь. История Андижана. – С. 38

[12] Рахимов М. История Ферганы. – С. 13.

[13] История Андижана. – С. 29.

[14] Рахимов М. История Ферганы. – С. 13.

[15] История Андижана. – С. 33.

[16] Круковская С.М. Встречи с Кокандом. - Т.: Узбекистан, 1977. – С. 84.

[17] Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. - Т.: Фан, 1991. 7-б.

Abdullayeva Surayyo Babojonovna
Urgench State University, doctoral student
phdsurayyo@gmail.com

*Published under peer review:
Doctor of Philosophy in Economics (Ph.D),
Associate Professor
Farkhod Abdullaev,
Uzbekistan*

Received 4th March 2024, Accepted 11th March 2024, Online 29th March 2024

AN EXPERIMENTAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF HEALTHY RELIGIOUS FAITH IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract: This article examines the priority importance of forming a healthy religious belief in elementary school students and the statistical analysis of the results of the experiment focused on this topic. In this, the main attention was paid to the students' mathematical and statistical analysis of the competences formed in the students, using the methods based on the religious approach formed on the basis of the original Islamic spiritual and cultural roots.

Key words: Spiritual purification, healthy faith, experience-testing, criteria, efficiency.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ УБЕЖДЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: В данной статье рассматривается приоритетное значение формирования здоровой религиозной веры у учащихся начальных классов и статистический анализ результатов эксперимента, посвященного данной теме. При этом основное внимание уделяется математическому и статистическому анализу сформированных у студентов компетенций с использованием методов, основанных на религиозном подходе, сформированном на основе исконных исламских духовных и культурных корней.

Ключевые слова: Духовное очищение, здоровая вера, эксперимент, критерии, эффективность.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA SOG'LOM DINIY E'TIQODNI SHAKLLANTIRISHNING TAJRIBA-SINOV TAHLILI

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishning ustuvor ahamiyati va mazkur mavzuga yo'naltirilgan tajriba-sinov natijalarining statistik tahlili ko'rib chiqildi. Bunda asosiy e'tibor o'quvchilarda asl islomiy ma'naviy-madaniy ildizlar negizida shakllantirilgan e'tiqodiy yondoshuv asosidagi metodlar yordamida o'qitish va o'quvchilardagi shakllangan kompetensiyalar Studentning matematik-statistik tahliliga qaratildi.

Kalit so'zlar: Ma'naviy poklanish, sog'lom e'tiqod, tajriba-sinov, mezonlar, samaradorlik.

Kirish (Introduction)

Bizning tadqiqotimizda tajriba-sinov ishlari respublikamizning 3ta hududida tashkil etilgan. Tajriba-sinov maydonchalari sifatida tanlangan umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilari nazorat va tajriba guruhlariga ajratilib, nazorat guruhida amaldagi metodika, tajriba guruhlarida esa biz yuqorida taklif etgan metodika asosida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi.

Tajriba-sinov ishlarida 107 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchilari, 1226 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari respondentlar sifatida ishtirokka jalb etildilar.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

O'qituvchilardagi mavjud bo'lgan o'quvchilarda sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishga oid bilimlar quyidagi mezonlar yordamida aniqlandi.

O'qituvchilar uchun mezonlar:

1. E'tiqod, sog'lom diniy e'tiqod, e'tiqodsizlik haqidagi bilimlarga ega bo'lishlari.
2. E'tiqod ruknlarini bilishlari.
3. Sog'lom e'tiqodning belgilarini farqlay olishlari.
4. E'tiqodning buzilishiga sabab bo'ladigan omillarni bilishlari.
5. Sog'lom diniy e'tiqodni shakllantiruvchi vositalarni bilishlari va qo'llay olishlari.
6. Sog'lom diniy e'tiqodning ijtimoiy pedagogik ahamiyatini bilishlari.
7. Sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishga xizmat qiladigan usul va metodlarni qo'llay olishlari.

Tajriba guruhlarida o'quvchilarda sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirish maqsadida biz taklif etgan metodika asosida tajriba-sinov va kuzatish ishlari tashkil etildi. Olingan natijalar quyidagi mezonlar asosida aniqlandi.

O'quvchilarda sog'lom diniy e'tiqodning shakllanganligini aniqlovchi mezonlar:

1. Ma'naviy tushunchalarni bilishlari.
2. Iymon-e'tiqod tushunchalarining mazmun mohiyatini anglashlari.
3. E'tiqodning buzilishi bilan bog'liq tushunchalarga ega bo'lishlari.
4. Bid'at, hurofot haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishlari.
5. Inson ma'naviyatining noto'g'ri shakllanishiga olib keladigan sabablarni bilishlari.
6. Qimor, giyohvandlik, ichkilikbozlik, hiyonat, jinoyat, eksteremizm, terrorizm, bachabozlik, riyokorlik kabi salbiy tushunchalarning mazmun mohiyatini anglashlari.
7. Gunoh, savob tushunchalarini farqlay olishlari.
8. Rostgo'ylik, omonotdorlik, saxiylik, sadoqatlilik tushunchalarining mazmun mohiyatini bilishlari.
9. Oilaning muqaddas qadriyat ekanligini, ota-onani qadrlash lozimligini, qarindosh-urug'lar bilan hamisha aloqada bo'lish kerakligini bilishlari.
10. Alovat, g'irromlikning gunoh ekanligini tushunib yetishlari.
11. Fol ochish, sehrgarlik, noto'g'ri dam solish shirk, hurofiy amallar ekanligini tushunib yetganliklari.

12. Sudxo'rlik, odamlarning o'rtasini buzish, ig'vo, janjal chiqarish, adovatda bo'lish, adolatsizlik, hasad, millatchilik, urushlarga sababchi bo'lish, harom luqma, siquvga olish, azoblash, aloqani uzish kabilarning yomon illat ekanligini bilishlari.

O'tkazilgan tajriba-sinov natijalariga asoslangan holda o'qituvchilarning o'quvchilarda sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlarini bilish hamda o'quvchilarning sog'lom diniy e'tiqodning shakllanganlik samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov natijalari bo'yicha o'qituvchilarning tajriba boshi va yakunidagi hamda o'quvchilarning tajriba va nazorat guruhlaridagi o'rtacha o'zlashtirishlarini Styudentning matematik-statistika metodi yordamida tahlil etdik. Tajriba-sinovda jami 107 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchilari va 1226 nafar boshlang'ich sinf o'quvchilari qatnashdi. Shundan, tajriba boshida 107 nafar va yakunida ham 107 nafar o'qituvchilar hamda tajriba guruhida 598 nafar o'quvchi ishtirok etgan bo'lsa, nazorat guruhida 628 nafar o'quvchi ishtirok etdi.

Masalaning qisqacha mohiyati quyidagilardan iborat: ikkita bosh to'plam berilgan bo'lsin. Biri tajriba boshidagi boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilimining o'rtacha ballari va tajriba yakunidagi boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilimining o'rtacha ballari hamda biri tajriba guruhidagi o'quvchilar bilimining o'rtacha ballari bo'lsa, ikkinchisi esa nazorat guruhi o'quvchilari bilimining o'rtacha ballari. Baholar normal taqsimotga ega deb hisoblanadi. Bunday faraz o'rinlidir, chunki normal taqsimotga yaqinlashish shartlari sodda bo'lib, ular bajariladi.

Dissertatsiya ishiga asosan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tajriba boshi va yakunidagi hamda o'quvchilarning tajriba va nazorat guruhlaridagi o'zlashtirishlari samaradorligini ko'rsatuvchi N1 gipoteza va unga zid bo'lgan N0 gipoteza tanlanadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tajriba boshi va yakunidagi hamda o'quvchilarning tajriba va nazorat guruhlaridagi umumiy natijalarni quyidagi jadvallarda aks ettiramiz:

1-jadval

O'qituvchilarning o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni faollashtiruvchi vaziyatlarda qo'llaniladigan metodlarni bilish samaradorligini aniqlash ko'rsatkichlari

Guruhlar	O'qituvchilar soni	O'zlashtirish darajalari		
		Yuqori	O'rta	Past
Tajriba yakunida	107	49	45	13
Tajriba boshida	107	27	43	37

2-jadval

O'quvchilarning amaliy ko'nikmalarni faollashtirish vaziyatlarining samaradorligini aniqlash ko'rsatkichlari

Guruhlar	O'quvchilar soni	O'zlashtirish darajalari		
		Yuqori	O'rta	Past

Tajriba guruhi	598	276	266	56
Nazorat guruhi	628	193	232	203

Tajriba boshida o'qituvchilarning o'quvchilarda sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlarini bilish darajasini aniqlashdagi o'qituvchilar sonini mos ravishda X_{in_i} lar va shu kabi tajriba boshidagisini esa Y_{jn_j} lar orqali hamda o'quvchilarning sog'lom diniy e'tiqodning shakllanganlik darajasini tajriba guruhidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari va o'quvchilar sonini mos ravishda X_{in_i} lar va shu kabi nazorat guruhidagini esa Y_{jm_j} lar orqali belgilab olib, quyidagi statistik guruhlangan variatsion qatorlarga ega bo'lamiz, shuningdek, yuqori ko'rsatkichni 3 ball bilan, o'rta ko'rsatkichni esa 2 ball bilan va quyi ko'rsatkichni 1 ball bilan belgilaymiz.

O'qituvchilarda:

Tajriba yakunidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 49; & 45; & 13; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 107$$

Tajriba boshidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} Y_i & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 27; & 43; & 37; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 107$$

O'quvchilarda:

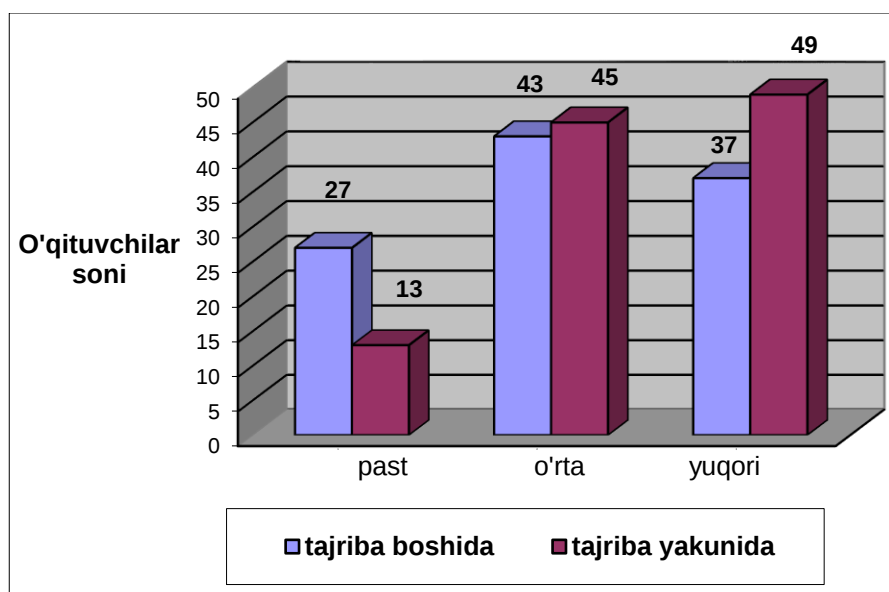
Tajriba guruhidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 276; & 266; & 56; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^3 n_i = 598$$

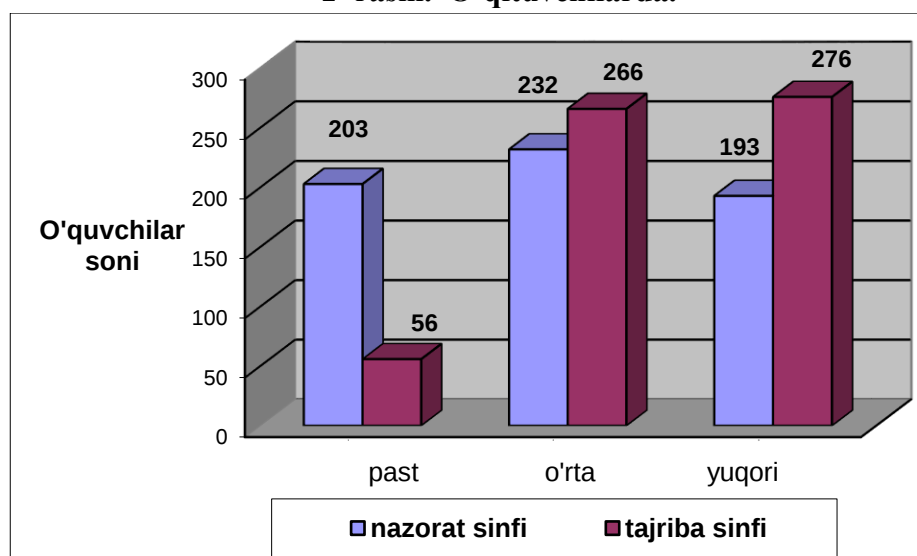
Nazorat guruhidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} Y_i & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 193; & 232; & 203; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^3 m_j = 628$$

Bu tanlanmalarga mos kelgan diagramma quyidagicha ko'rinishni oladi:

1- rasm. O'qituvchilarda.

2-rasm. O'quvchilarda.

Statistik tahlil o'tkazishni qulaylashtirish maqsadida yuqoridagi variatsion qatorlardan n_i va m_j takroriylik (chastota)larni mos statistik ehtimollik formulalari

$$P_i = \frac{n_i}{n} \quad \text{va} \quad q_j = \frac{m_j}{m}$$

asosida hisoblaymiz.

O'qituvchilarda:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 0,46; & 0,42; & 0,12; \end{cases}$$

$$\sum_{i=1}^3 P_i = 1$$

$$\begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 0,25; & 0,4; & 0,35; \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

O'quvchilarda:

$$\begin{cases} X_i & 3; & 2; & 1; \\ n_i & 0,46; & 0,45; & 0,09; \end{cases} \quad \sum_{i=1}^3 P_i = 1$$

$$\begin{cases} Y_j & 3; & 2; & 1; \\ m_j & 0,31; & 0,37; & 0,32; \end{cases} \quad \sum_{j=1}^3 q_j = 1$$

Statistik tahlilni har ikki guruh bo'yicha o'rtacha o'zlashtirishlarini hisoblab, qiyoslashdan boshlaymiz. O'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagi natijalarni berdi:

O'qituvchilarda:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i = 0,46 \cdot 3 + 0,42 \cdot 2 + 0,12 \cdot 1 = 1,38 + 0,84 + 0,12 = 2,34$$

$$\text{Foizda} \quad \bar{X} \% = \frac{2,34}{3} \cdot 100\% = 78\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^{m=3} q_j Y_j = 0,25 \cdot 3 + 0,4 \cdot 2 + 0,35 \cdot 1 = 0,75 + 0,8 + 0,35 = 1,9$$

$$\text{Foizda} \quad \bar{Y} \% = \frac{1,90}{3} \cdot 100\% = 63,3\%$$

O'quvchilarda:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i = 0,46 \cdot 3 + 0,45 \cdot 2 + 0,09 \cdot 1 = 1,38 + 0,90 + 0,09 = 2,37$$

$$\text{Foizda} \quad \bar{X} \% = \frac{2,37}{3} \cdot 100\% = 79\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^{m=3} q_j Y_j = 0,31 \cdot 3 + 0,37 \cdot 2 + 0,32 \cdot 1 = 0,93 + 0,74 + 0,32 = 1,99$$

$$\text{Foizda} \quad \bar{Y} \% = \frac{1,99}{3} \cdot 100\% = 66,3\%$$

Demak, o'qituvchilarda tajriba yakunidagi va boshidagi o'rtacha o'zlashtirish $(78 - 63,3)\% = 14,7\%$ ga yuqori ekan hamda tajriba va nazorat guruhlaridagi o'quvchilarda $(79 - 66,3)\% = 12,7\%$ ga yuqori ekan. Bu esa o'z navbatida $\frac{81\%}{63,7\%} = 1,27$ barobar ortiqqligini Bu esa o'z navbatida

$\frac{81\%}{65,7\%} = 1,23$ barobar ortiqqligini anglatadi.

O'zlashtirishni aniqlash jarayonida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklarni aniqlash maqsadida dastlab o'rtacha kvadratik va standart xatoliklarni aniqlaymiz.

O'rtacha kvadratik xatoliklar:

O'qituvchilarda:

$$S_x^2 = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,46 \cdot 3^2 + 0,42 \cdot 2^2 + 0,12 \cdot 1^2 - 2,34^2 = 0,46 \cdot 9 + 0,42 \cdot 4 + 0,12 \cdot 1 - 5,4756 =$$
$$= 4,14 + 1,68 + 0,12 - 5,4756 = 5,94 - 5,4756 = 0,4644$$

$$S_y^2 = \sum_{j=1}^{m=3} q_j Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,25 \cdot 3^2 + 0,4 \cdot 2^2 + 0,35 \cdot 1^2 - 1,9^2 = 0,25 \cdot 9 + 0,4 \cdot 4 + 0,35 \cdot 1 - 3,61 =$$
$$= 2,25 + 1,6 + 0,35 - 3,61 = 4,2 - 3,61 = 0,59$$

O'quvchilarda:

$$S_x^2 = \sum_{i=1}^{n=3} P_i X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,46 \cdot 3^2 + 0,45 \cdot 2^2 + 0,09 \cdot 1^2 - 2,37^2 = 0,46 \cdot 9 + 0,45 \cdot 4 + 0,09 \cdot 1 - 5,6169 =$$
$$= 4,14 + 1,8 + 0,09 - 5,6169 = 6,03 - 5,6169 = 0,4131$$

$$S_y^2 = \sum_{j=1}^{m=3} q_j Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,31 \cdot 3^2 + 0,37 \cdot 2^2 + 0,32 \cdot 1^2 - 1,99^2 = 0,31 \cdot 9 + 0,37 \cdot 4 + 0,32 \cdot 1 - 3,9601 =$$
$$= 2,79 + 1,48 + 0,32 - 3,9601 = 4,59 - 3,9601 = 0,6299$$

Standart xatoliklar esa o'qituvchilarda:

$$S_x = \sqrt{0,4644} = 0,68.$$

$$S_y = \sqrt{0,59} = 0,77.$$

Bundan, tajribadan yakunidagi standart xatoligi tajriba boshidagi ko'rsatkichlarga nisbatan kichik bo'ldi, ya'ni $0,68 < 0,77$. Buni yanada aniqroq ko'rsatish maqsadida har ikki statistik tanlanma bo'yicha o'rta qiymat aniqliklarini biz variatsiya koeffitsientlari orqali, ya'ni C_x va C_u formula orqali hisoblaymiz:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n \cdot x}} \cdot 100\% = \frac{0,68 \cdot 100\%}{\sqrt{107 \cdot 2,34}} = \frac{68\%}{10,34 \cdot 2,34} = \frac{68\%}{24,2} = 2,81\% \approx 3\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{n \cdot y}} \cdot 100\% = \frac{0,77 \cdot 100\%}{\sqrt{107 \cdot 1,9}} = \frac{77\%}{10,34 \cdot 1,9} = \frac{77\%}{19,65} = 3,92\% \approx 4\%$$

Demak, tajriba yakunidagi o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi aniqligi tajriba boshidagidan bir foizga farq qilar ekan.

Standart xatoliklar o'quvchilarda:

$$S_x = \sqrt{0,4131} = 0,64.$$

$$S_y = \sqrt{0,6299} = 0,79.$$

Bundan, tajriba guruhidagi standart xatolik nazorat guruhidagi ko'rsatkichlarga nisbatan kichik bo'ldi, ya'ni $0,64 < 0,79$. Buni yanada aniqroq ko'rsatish maqsadida har ikki statistik tanlanma bo'yicha o'rta qiymat aniqliklarini biz variatsiya koeffitsientlari orqali, ya'ni C_x va C_u formula orqali hisoblaymiz:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n \cdot x}} \cdot 100\% = \frac{0,64 \cdot 100\%}{\sqrt{598 \cdot 2,37}} = \frac{64\%}{24,5 \cdot 2,37} = \frac{64\%}{58,07} = 1,10\% \approx 1\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{n \cdot y}} \cdot 100\% = \frac{0,79 \cdot 100\%}{\sqrt{628 \cdot 1,99}} = \frac{79\%}{25,06 \cdot 1,99} = \frac{79\%}{49,87} = 1,58\% \approx 2\%$$

Demak, tajriba guruhidagi o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi aniqligi nazorat guruhidan kichik ekan.

Endi ikkkita bosh to'planning noma'lum o'rta qiymatlariga o'xshashligini hisobga olib Styudentning tanlanmali mezoni asosida nolinch gipotezani tekshiramiz:

$$H_0 : \mu = \mu_y$$

Shunga asosan quyidagi hisoblanishni bajaramiz:

O'qituvchilarda:

$$T_{x,y} = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{2,34 - 1,9}{\sqrt{\frac{0,4644}{107} + \frac{0,59}{107}}} = \frac{0,44}{\sqrt{0,0043 + 0,0055}} = \frac{0,44}{\sqrt{0,0098}} = \frac{0,44}{0,099} = 4,44$$

O'quvchilarda:

$$T_{x,y} = \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{2,37 - 1,99}{\sqrt{\frac{0,4131}{598} + \frac{0,6299}{628}}} = \frac{0,38}{\sqrt{0,00069 + 0,001}} = \frac{0,38}{\sqrt{0,00169}} = \frac{0,38}{0,041} = 9,27$$

Styudent mezoni asosida erkinlik darajasini quyidagi formula orqali hisoblaymiz:

O'qituvchilarda:

$$k = \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}\right)^2}{\frac{\left(\frac{S_x^2}{n}\right)^2}{n-1} + \frac{\left(\frac{S_y^2}{m}\right)^2}{m-1}} = \frac{\left(\frac{0,4644}{107} + \frac{0,59}{107}\right)^2}{\frac{\left(\frac{0,4644}{107}\right)^2}{106} + \frac{\left(\frac{0,59}{107}\right)^2}{106}} = \frac{(0,0043 + 0,0055)^2}{\frac{(0,0043)^2}{106} + \frac{(0,0055)^2}{106}} = \frac{(0,0098)^2}{\frac{0,000018}{106} + \frac{0,00003}{106}} = \frac{0,000096}{0,00000017 + 0,00000029} = \frac{0,000096}{0,00000046} = 208,8$$

O'quvchilarda:

$$k = \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}\right)^2}{\frac{\left(\frac{S_x^2}{n}\right)^2}{n-1} + \frac{\left(\frac{S_y^2}{m}\right)^2}{m-1}} = \frac{\left(\frac{0,4131}{598} + \frac{0,6299}{628}\right)^2}{\frac{\left(\frac{0,4131}{598}\right)^2}{597} + \frac{\left(\frac{0,6299}{628}\right)^2}{627}} = \frac{(0,00069 + 0,001)^2}{\frac{(0,00069)^2}{597} + \frac{(0,001)^2}{627}} = \frac{(0,00182)^2}{\frac{0,00000048}{597} + \frac{0,000001}{627}} = \frac{0,0000033}{0,0000000009 + 0,0000000016} = \frac{0,0000033}{0,0000000025} = 1386,6$$

ushbu ehtimollik uchun statistik alomatning qiymatdorlik darajasini $\alpha=0,05$ deb olsak, u holda $r=1-\alpha=0,95$ ga hamda erkinlik darajasi o'qituvchilarda: $k=208,8$ ga o'quvchilarda:

$k = 1386,6$ ga teng. Styudent funksiyasi taqsimot jadvalidan ikki tomonlama mezonning kritik nuqtasi:

o'qituvchilarda:

$$t_{1-\frac{(1-p)}{2}}(k) = t_{1-\frac{(1-0,95)}{2}}(208,8) = t_{0,975}(208,8) = 1,96$$

Bundan ko'rinib turibdiki, statistikaning tanlanma qiymati kritik nuqtadan katta ekan. Bundan Styudentning tanlanma mezoni:

$$T_{x,y} = 4,44 > 1,96 \text{ ga teng.}$$

O'quvchilarda:

$$t_{1-\frac{(1-p)}{2}}(k) = t_{1-\frac{(1-0,95)}{2}}(1386,6) = t_{0,975}(1386,6) = 1,96$$

Bundan ko'rinib turibdiki, statistikaning tanlanma qiymati kritik nuqtadan katta ekan. Bundan Styudentning tanlanma mezoni:

$$T_{x,y} = 9,27 > 1,96 \text{ ga teng.}$$

Demak, bosh o'rtacha qiymatlar tengligi haqidagi N_0 nolinch gipoteza rad etiladi. Buni 95 % ishonchlilik bilan aytish mumkinki, tajriba-sinov guruhlaridagi o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari har doim nazorat guruhlaridagi o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlaridan yuqori bo'ldi.

Endi baholashning samaradorlik ko'rsatkichini aniqlash uchun ishonchli intervalni topamiz:

O'qituvchilarda:

$$\Delta_x = t_\gamma \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,68}{\sqrt{107}} = 1,96 \cdot \frac{0,68}{10,34} = \frac{1,3328}{10,34} \approx 0,13$$

$$\Delta_y = t_\gamma \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,77}{\sqrt{107}} = 1,96 \cdot \frac{0,77}{10,34} = \frac{1,5092}{10,34} \approx 0,15$$

O'quvchilarda:

$$\Delta_x = t_\gamma \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,64}{\sqrt{598}} = 1,96 \cdot \frac{0,64}{24,5} = \frac{1,2544}{24,5} \approx 0,05$$

$$\Delta_y = t_\gamma \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,79}{\sqrt{614}} = 1,96 \cdot \frac{0,79}{25,06} = \frac{1,5484}{25,06} \approx 0,06$$

ga teng. Topilgan natijalardan tajriba guruhi uchun ishonchli intervalni topsak:

$$\bar{X} - \Delta_x \leq a_x \leq \bar{X} + \Delta_x$$

O'qituvchilarda tajriba yakuni uchun:

$$2,34 - 0,13 \leq a_x \leq 2,34 + 0,13 \quad 2,21 \leq a_x \leq 2,47$$

Tajriba boshi uchun ishonchli interval:

$$\bar{Y} - \Delta_y \leq a_y \leq \bar{Y} + \Delta_y$$

$$1,9 - 0,15 \leq a_y \leq 1,9 + 0,15 \quad 1,75 \leq a_y \leq 2,05$$

O'quvchilarda tajriba guruhi uchun:

$$\bar{X} - \Delta_x \leq a_x \leq \bar{X} + \Delta_x$$

$$2,37 - 0,05 \leq a_x \leq 2,37 + 0,05$$

$$2,32 \leq a_x \leq 2,42$$

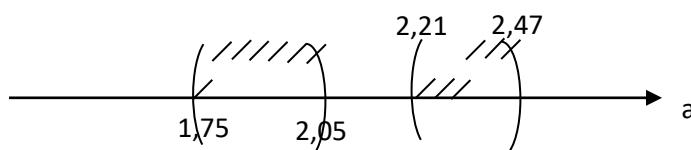
Nazorat guruhi uchun ishonchli interval:

$$\bar{Y} - \Delta_y \leq a_y \leq \bar{Y} + \Delta_y$$

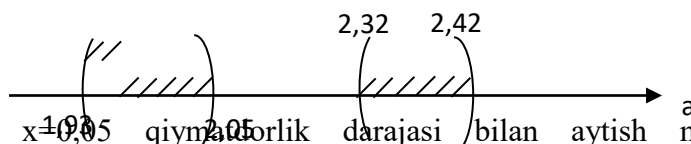
$$1,99 - 0,06 \leq a_y \leq 1,99 + 0,06$$

$$1,93 \leq a_y \leq 2,05$$

Buni geometrik tasvirlasak o'qituvchilarda:

O'quvchilarda:

Bundan $x=1,93$ qiymatlik darajasi bilan aytish mumkin, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tajriba yakunidagi o'rtacha baho tajriba boshidagi o'rtacha bahodan yuqori va oraliq intervallari ustma-ust tushmayapti. O'quvchilarda ham xuddi shunday tajriba guruhidagi o'rtacha baho nazorat guruhidagi o'rtacha bahodan yuqori va oraliq intervallari ustma-ust tushmayapti. Demak, matematik-statistik tahlilga asosan, yaxshi natijaga erishilgani ma'lum bo'ldi.

Yuqoridagi natijalarga asoslanib tajriba-sinov ishlarining sifat ko'rsatgichlarini hisoblaymiz.

O'qituvchilarda:

Bizga ma'lum $\bar{X}=2,34$; $\bar{Y}=1,9$; $\Delta_x=0,13$; $\Delta_y=0,15$; ga teng.

Bundan sifat ko'rsatgichlari:

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,34 - 0,13}{1,9 + 0,15} = \frac{2,21}{2,05} = 1,08 > 1;$$

$$K_{oo\bar{o}} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,34 - 0,13) - (1,9 - 0,15) = 2,21 - 1,75 = 0,46 > 0;$$

O'quvchilarda:

Bizga ma'lum $\bar{X}=2,37$; $\bar{Y}=1,99$; $\Delta_x=0,05$; $\Delta_y=0,06$; ga teng.

Bundan sifat ko'rsatgichlari:

$$K_{yco} = \frac{(\bar{X} - \Delta_x)}{(\bar{Y} + \Delta_y)} = \frac{2,37 - 0,05}{1,99 + 0,06} = \frac{2,32}{2,05} = 1,13 > 1;$$

$$K_{oo\bar{o}} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (2,37 - 0,05) - (1,99 - 0,06) = 2,32 - 1,93 = 0,39 > 0;$$

Xulosa (Conclusion)

Olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezoni birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba guruhidagi va hamda tajriba yakunidagi o'zlashtirish nazorat guruhidagi va tajriba boshidagi o'zlashtirishdan

yuqori ekan. Demak, o'qituvchilarining o'quvchilarda sog'lom diniy e'tiqodni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlarni bilishi hamda o'quvchilarning sog'lom diniy e'tiqodning shakllanganlik samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari samarador ekanligi statistik tahlildan ma'lum bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (Reference)

1. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar,-Toshkent:"Movoraunnahr", 2016.-536 b.
2. Hamidulloh Beruniy "Ahli sunna olimlari" 03.06.2016. // <https://ahlisunna.uz>.
3. Imom Ismoil al-Buxoriy "Al Jome as-sahih".1-jild, – Toshkent: "Qomuslar bosh tahririyati", 1991. – B.7.
4. Mahkamov U. O'qituvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirish muammolari. – Toshkent: "Fan", 1995. – 199 b.
5. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf Bid'at haqida.-Islom.uz: <https://www.youtube.com>. Apr 22,2020.
6. Quronov M. Milliy tarbiya va yoshlar – Toshkent: "Kamalak", 2016. – 112 b.
7. Safarova R.G, Djuraev R.X. O'quvchi-yoshlarni "ommaviy madaniyat" hurujlaridan himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari. – Toshkent: "Tafakkur qanoti"
8. Sarton G. Introduction to the History of Science (3 Vols. in 5), Krieger Pub Co. – USA, 1975. 4236 p.
9. S.Sharipov Diniy eksteremistik va destruktiv g'oyalarga qarshi kurash hamda bu boradagi ishlar samaradorligini oshirish omillari.- O'zbekiston respublikasi din ishlari bo'yicha qo'mita: <https://religions.uz/>
10. Zunnunov A. O'zbek pedagogikasi tarixi. – Toshkent: "Sharq", 2000. – 237 b.
11. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi. O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi. – Toshkent: "Ijod press", 2020. – 349 b.

Ochilova Shoiri Sayfieva

Uzbek-Finnish Pedagogical Institute Associate
Professor of the Department of Social and
Humanitarian Sciences

*Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Khaydarov Komil Donaboyevich*

Received 4th March 2024, Accepted 11th March 2024, Online 29th March 2024

TRADITIONAL UZBEK CLOTHING

Abstract: The study of traditional national culture of the peoples of Central Asia, including Uzbekistan, is one of the main tasks of historical science. Among various aspects and manifestations of this culture, traditional folk costume occupies a special place, because the clothing of any nation is one of the most clear, stable and vivid indicators of ethnicity in the field of material culture. The details of clothing, its cut and jewelry often retain archaic elements, the identification of which is of considerable interest also for the study of the problems of ethnic history of the people. The relevance of the selected article is also determined by the fact that the folk costume also reflects the natural conditions, the specifics of the economy of certain ethnic groups or peoples, some side of the family beat.

Key words: Traditional national culture of the peoples of Maverannahr and Khorasan, male and female national costume, chapan - quilted robe, traditional headdress - skullcap.

ТРАДИЦИОННАЯ УЗБЕКСКАЯ ОДЕЖДА

Аннотация: Изучение традиционной национальной культуры народов Средней Азии, в том числе Узбекистана, является одной из основных задач исторической науки. Среди различных сторон и проявлений этой культуры традиционный народный костюм занимает особое место, поскольку одежда любого народа является одним из наиболее четких, устойчивых и ярких показателей этнической принадлежности в сфере материальной культуры. Детали одежды, ее крой и украшения зачастую сохраняют архаические элементы, идентификация которых представляет значительный интерес и для изучения проблем этнической истории народа. Актуальность выбранной статьи определяется еще и тем, что народный костюм отражает и природные условия, специфику хозяйства отдельных этносов или народов, ту или иную сторону семейного быта.

Ключевые слова: Традиционная национальная культура народов Мавераннахра и Хорасана, мужской и женский национальный костюм, чапан – стеганный халат, традиционный головной убор – тюбетейка.

AN'NAVIY O'ZBEK KIYIMLARI

Annotatsiya: Markaziy Osiyo xalqlari, jumladan, O'zbekiston xalqlarining an'anaviy milliy madaniyatini o'rganish tarix fanining asosiy vazifalaridan biridir. Bu madaniyatning turli jihatlari va ko'rinishlari orasida an'anaviy xalq liboslari alohida o'rin tutadi, chunki har qanday xalq kiyimi moddiy madaniyat sohasida etniklikning eng aniq, barqaror va yorqin ko'rsatkichlaridan biridir. Kiyim

detallari, uning kesimi va zargarlik buyumlari ko'pincha arxaik elementlarni saqlab qoladi, ularni aniqlash xalqning etnik tarixi muammolarini o'rganish uchun ham katta qiziqish uyg'otadi. Tanlangan maqolaning dolzarbligi, shuningdek, xalq kiyimining tabiiy sharoitlarini, ayrim etnik guruhlar yoki xalqlarning xo'jaligining o'ziga xosligini, oilaning qaysidir tomonini ko'rinishlari aks ettirganligi bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: Movaraunnahr va Xuroson xalqlarining an'anaviy milliy madaniyati, erkak va ayol milliy liboslari, chapon – qavima chapon (paxtali), an'anaviy bosh kiyimi – do'ppi.

INTRODUCTION

This paper presents brief information about clothing, which is an integral part of human life, especially the origin of traditional clothing and its types. Clothing refers to any piece of cloth that covers the body. Clothing is sewn, knitted or made by other methods. The purpose of wearing clothing is primarily to protect the body from environmental influences: heat and cold, wind, dust, sunlight, rain, etc. Clothing is also worn for social reasons. For the same reason, its historical significance up to now depends on its historical place of origin.

In the study of the history of individual peoples, the knowledge of their material culture is of great importance. Material culture means, first of all, the totality of all material objects created by human hands, and in a narrow sense - the material form of culture aimed at maintaining life in the household. Therefore, material culture includes housing, utensils, food, etc. Along with housing and household items, clothing and other accessories of costume, being one of the most important elements of human life, constitute a vast area of material culture of society. Although for centuries the main function of clothing was to protect the body from heat, cold, etc., at the same time it had a complex system of signs - symbols, the historical study of which allows us to differentiate people by sex, age, as well as by ethnic, territorial, religious, social affiliation.

Our national history is an integral part of our spirituality, because, as our President Shavkat Mirziyoyev remarked, "If the body of society is economy, its soul and spirit is spirituality".[9]

MAIN CONTENT

In the study of the history of individual peoples, the study of their material culture is of great importance. Material culture means, first of all, the totality of all material objects created by human hands, and in a narrow sense - the material form of culture aimed at maintaining life in everyday life. Therefore, material culture includes housing, utensils, food, etc. Along with housing and household items, clothing and other accessories of costume, being one of the most important elements of human life, constitute a vast area of material culture of society. Although from time immemorial the main function of clothing was to protect the body from heat, cold, etc., at the same time it had a complex system of signs - symbols, the historical study of which makes it possible to differentiate people by sex, age, as well as by ethnic, territorial, religious and social affiliation.

In Uzbek historical science, costume is also studied in terms of its belonging to one or another chronological period. The classification of costume development is considered in the most generally recognized major historical gradations, such as primitive, ancient, medieval and subsequent centuries.

An important place in the history of costume is occupied by the Middle Ages - the period when the general cultural development of Turkic-speaking peoples took place in the territories of Maverannahr and Khorasan, Iran and India. This is the period of flourishing of their unified culture, art and literature, as well as the time of development and prosperity of the unified Turkic language, which received the state status. The settlement of the Turkic people throughout the Central Asian region contributed to the widespread use of Arabic calligraphy in the Uzbek-Persian script.[7-90/160]

This article is related to the beginning of the post-Mongol restoration in the second half of the 14th to the first half of the 18th centuries, which was a period of radical reorganization of Central Asia, i.e., Maverannahr and Khorasan, not only culturally but also politically. The period of formation and development of Uzbek lexicography coincided with the stage marking the beginning of the reign of the Timurids, Sheibanids, and Mangit dynasty in Central Asia, when an imperceptible transformation of folk costume was observed. This process is reflected in a large number of written monuments, which created an extensive base of unstudied sources.[8-69]

Costume as a part of the material culture of the Uzbek people has been studied in some historical aspects: archaeological, art history, historical and cultural. And the main sources for the study of historical costume and its reconstruction have so far been materials discovered in the process of archaeological research in various regions of Central Asia, i.e. preserved fabrics and items of jewelry.[4-102]

In the process of restoration of authentic archaeological artifacts (fabrics, clothing, jewelry) discovered in Central Asia, scientists have managed to reconstruct the history of the emergence and formation of traditional Uzbek costume. In particular, the works of Russian and Uzbek scientists have made a huge contribution to the archaeological study of historical costume. National costume is an important part of culture of any nation. According to the style of clothes, fabrics from which it is made, drawings and patterns, one can learn a lot about the life, customs and history of the people. Its main features originated in ancient times. It reflects the national specificity, culture and rich history of this Asian country. Islam had a great impact on the formation of style and types of clothing. Clothes had to be free and cover the whole human body.

It should be noted that the discovery of numerous archaeological monuments and unique visual materials does not contribute to a holistic study of the history of Uzbek costume development. The history of medieval costume according to archaeological and pictorial sources considered clothing in a direct sequence, and it mainly concerned the clothing of the elite. However, written sources provide accurate information regarding the clothing of all social strata of the period, for example: the clothing of dervishes, the clothing of farmers, etc. And where historical facts are mixed, they can be supplemented by archaeological sources and historical images.

Especially national clothing men's and women's national costumes Uzbek skullcaps Uzbek national costumes are very bright, beautiful, comfortable and are part of the rich cultural traditions, way of life of the people. In cities it is rare to see people in national dress, today it is worn at

traditional festive events, but in rural areas it still serves as part of both everyday and weekend attire.[4-89]

Uzbek men's clothing - the basis of the national male costume is a chapan - a quilted robe, which is tied with a belt scarf - kiyikcha. The traditional headdress is a skullcap. The body is covered with a kuylak (dress), a straight-cut men's shirt, and ishton, wide trousers that taper to the bottom. Feet are dressed in boots made of thin leather. Belts in ceremonial clothes are often very ornate - velvet or embroidered, with silver patterned plaques and buckles. The everyday kuylak was belted with a long scarf-shaped sash.

Uzbek women's clothing - traditional Uzbek women's costume consists of a tunic-shaped simple cut dress made of khan-atlas, as well as sharovars. Satin fabric and rich gold embroidery are used in festive clothes. Women's headdress includes three elements at once: skullcap, shawl and turban.[6-65] Gold or silver jewelry has always been an indispensable addition to the costume of Uzbek women of all ages. In the Surkhandarya region, colors of red shades were preferred as a symbol of prosperity. The embroidery pattern was not chosen randomly. It always had either magical or practical meaning. By the pattern could understand the social status, and sometimes it was invested in it and other meanings. For example, a repeated geometric pattern on the braid is a kind of amulet. Clothes made of fabrics of dark blue and black colors were not worn in any region of Uzbekistan because of superstition. Sogdian patterns retained the influence of Zoroastrianism. Colors in this region were chosen based on the position in society. For example, the prevalence of blue and violet shades in women's dress spoke of the high position of the husband, and greenish motifs were often used by peasants and craftsmen.

Footwear consisted of makhsi (ichigi - beautiful boots without a back, with soft soles, without heels) and boots made of coarse leather or rubber. It was a very comfortable and warm shoe, which still enjoys prestige to this day.[7-165]

Also, women's and men's national headdress tyubeteika is one of the main details in traditional Uzbek clothing. The national headdress in many Central Asian countries, including Uzbekistan, is the tyubeteika. The name tyubeteika comes from the Turkic "tyube", which translates as "top, top". It is worn by men, women and children. Only elderly women do not wear skullcaps.

Chust skullcaps are the most popular in many parts of Uzbekistan. Duppi - the most common type of skullcap in Chust - is characterized by a black background and a white pattern in the form of four pepper pods - "pepper"; the trim is embroidered with arches arranged in a row. There are three types of doppies - rounded, tetrahedral-rounded and a cap, elongated inverted. Chustian duppies (black background and high white pattern) are characterized by "brutal" ornament (full almond with short and sharply bent ears) and significant high surroundings. Other varieties of skullcaps of the Fergana Valley - "Sandali", "Akka two sums", "Chimboy", "Surkachekma" and others, are characterized by the simplicity of their motifs. Samarkand skullcaps are made and technical "piltaduzi". There are other varieties of skullcaps - Urgut skullcap "cap", Bukar gold-embroidered skullcap, Shakhrisabz skullcap "carpet duppi", Kitab and Shakhrisabz skullcaps "date" and "drawing", "takhya", "taikha", "chumakli", "kush". - male and female Khorezm skullcaps.

The most common ornamentation on tubeteikaks were pepper-shaped zor (symbol of purity and freedom from all earth), crosses, bundles of perev, motif of nightingale, birds (symbol of supreme wisdom), branches of rose (symbol of beauty and beauty), inscriptions in sacred Arabic writing and others [1; 49].

Nowadays in big cities it is rare to see a person wearing a skullcap, and for the most part it is an important detail of clothing at family and religious festivals. Traditional tyubeteika has a four-sided cone-shaped form, it is black in color with white patterned embroidery in the form of 4 "peppers" and 16 miniature arches. The everyday skullcap "kalampir" is one of the simplest and most common, but its importance cannot be underestimated. Even in conditions of widespread influence of European culture, such a skullcap is a necessary attribute at some events. Each region of Uzbekistan has its own skullcap in terms of height and patterns. With all the rich variety it is considered that in Uzbekistan there are six main schools of sewing skullcaps: Fergana, Tashkent, Kashkadarya-Surkhandarya, Samarkand, Bukhara and Khorezm-Karakalpak.[7-165] For special, festive occasions there are dressy skullcaps - they are rich in bright and colorful embroideries and patterns, gold embroidery.

Just recently, in the 90s of the last century, our women categorically refused to wear our national costume, clothes with motifs and our Uzbek cut or a costume made of our national fabrics. But nowadays there is an active revival and promotion of all our national cultural traditions, including our Uzbek national fabrics and our costume, our own style.[1-52]

Features of Uzbek national costume, although the style of national dress of the inhabitants of Uzbekistan was formed under the influence of general Islamic trends, the Uzbek costume has a number of distinctive features that reflect the specifics of the region culture of the country. Nowadays, traditional clothes are worn on holidays, but in the regions older people wear them all the time.

CONCLUSION

The national dress of the inhabitants of Uzbekistan surprisingly combines features common to all eastern peoples and has its own individual and unique features. Although the Uzbek national costume has undergone modifications over time, in its present form it has preserved all the richness of the cultural traditions of oriental people and the historical connection going back to ancient times.

In the modern world, the clothing of the inhabitants of Uzbekistan is quite diverse. City dwellers and some villagers, especially educated young people, prefer to wear modern European clothing. However, Uzbeks also try to add some details characteristic of their country to modern clothes - girls use traditional jewelry, young men may wear skullcaps. Elderly people, especially those who live outside the city, honor the traditions and wear the outfits of their people. Folk costume is a traditional set of clothes characteristic of a certain area. It is distinguished by peculiarities of cut, compositional and plastic solution, texture and color of fabric, character of decoration.

Uzbek national costume reflects artistic features, archaic features of folk crafts, ethnographic and regional forms of clothing development.

LIST OF USED LITERATURE

1. Abdullaev T.A. Uzbek clothing (XIX-early XX century). - Tashkent: Fan, 1978.
2. Ershov N.N., Shirokova Z.A. Album of clothes of Tajiks. - Dushanbe, 1969.
3. Kalashnikova N.M., Pluzhnikova G.A. Clothes of the Peoples of the USSR. Moscow: "Planeta", 1990.
4. Costume of the peoples of Central Asia: historical and ethnographic sketches. - M: Nauka, 1979.
5. Lobacheva N. Paranja: Ritual costume or wedding clothes. "Asia and Africa Today", 1995, N8, pp.78-80.
6. Sukhareva O.A. History of Central Asian costume: Samarkand (2nd half of XIX-beginning of XX century). - M., 1982.
7. Traditional Clothing of the Peoples of Central Asia and Kazakhstan. - M.: Nauka, 1989.-255 p.
8. Shirokova Z.A. Traditional and modern clothing of women of mountain Tajikistan. - Dushanbe, 1976.
9. <https://aniq.uz/yangiliklar/shavkat-mirziyoev-milliy-tarixni-milliy-ruh-bilan-yaratish-kerak>
10. <https://nauka21veka.ru/articles/kulturologiya/traditsionnaya-uzbekskaya-odezhda>.

Aqida Abdujabbarovna Dadasheva

Tashkent State Transport University
Head of the Department of International Public Law,
doctor of legal sciences, professor
aqida777@mail.ru

Received 4th March 2024, Accepted 11th March 2024, Online 29th March 2024

**SCIENTIFIC-THEORETICAL ANALYSIS AND SOLUTIONS FOR INCREASING
THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF LOCAL
EXECUTIVE AUTHORITIES IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Annotation: In this article, we can see that in the process of comprehensive reforms being carried out in the Republic of Uzbekistan, Uzbekistan's place on the world scale is explained by scientific-theoretical, comparative analyzes in the implementation of "Uzbek" effectiveness, efficiency, and positive conclusions for the practical implementation of public control.

**НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И РЕШЕНИЯ ПО ПОВЫШЕНИЮ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ
МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
УЗБЕКИСТАН**

Аннотация: В данной статье мы видим, что в процессе комплексных реформ, проводимых в Республике Узбекистан, место Узбекистана в мировом масштабе объясняется научно-теоретическим, сравнительным анализом в реализации «узбекской» эффективности, результативности. и положительные заключения по практическому осуществлению общественного контроля.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МАҲАЛЛИЙ ИЖРО ЭТУВЧИ
ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ УСТИДАН ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ ВА
ЕЧИМЛАРИ**

Аннотация: Ушбу мақолада биз Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар жараёнида Ўзбекистоннинг жаҳон миқёсидаги ўрни “Ўзбек” самарадорлиги ва самарадорлигини ҳаётга татбиқ этишда илмий-назарий, қиёсий таҳлиллар билан изоҳланганини кўрамиз. жамоатчилик назоратини амалиётга татбиқ этиш юзасидан ижобий хулосалар берилди

Кириш (Introduction)

“Демократик жамияти” тушунчаси ва унинг асосий мазмун-моҳиятини фуқароларга етказиш ҳамда тушунтириш давр талаби десак, адашмаймиз. “Демократия”, “жамият”, “фуқаро”, “давлат”, “эркинлик” каби сўзлар ўз мантиқ ва мазмунига эга, сўз қайси ҳолатида ишлатилмасин, ўз кучини йўқотмайди. Лекин бу сўзларнинг чегараси ва аниқ мазмуни изохланмаса ва инсонларга тушунтирилмаса, салбий иборалар қаторига қўшилиб кетиши даргумон. Қонун билан белиланидиган ҳар бир нормани юқоридаги сўзларсиз ифода этиб бўлмайди.

Фуқароларимиз томонидан ушбу ибораларнинг мазмуни онгида, демократия, сиёсий эркинлик, ҳукуматнинг сайловчилар олдидаги масъулияти, тенглик – тенг имкониятлар жамияти, ҳукумат фаолиятига аҳолининг таъсир эта олиш имконияти, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг бир-биридан мустақиллиги, аҳолининг моддий фаровонлиги, демократик сайловлар, танлаш ҳуқуқи, сиёсий рақобат, давлатнинг фуқароларига ғамхўрлиги, ижтимоий ҳимоя тизими, тарқакчий этаётган жамият сўзларини ўз ичига қамраб олади. Инсон ушбу ибораларнинг ҳаёлидан ўтказиб туриб, бирини танлашга ёки жамиятда, ҳаётида шу ибораларга рўбаро бўлишни истайди.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Инсонга эркинликлардан қай бири айнан ўзи учун муҳимлиги, хорижий давлатларда айнан ривожланган давлатларда ушбу эркинликнинг чегараси кам белгилангани, урф-одатидан устун қўйиб янгиланиш, такомиллаштиришга қўл урушини қўллаб-қувватлаши эътиборга мойиллиги анча сезиларлидир. Бу эса минталитетини йўқ бўлиб кетишига сабаб бўлиб қолиши ачинарли.

Лекин хорижий давлатларнинг барчасини Шарқ давлатлари билан эркинлик масаласида қиёслаш ва таҳлил қилиш анча мураккаблиги билан ажралиб туради, яъни бунда ушбу давлатнинг анъанаси муҳимлигидир.

Республикаимизда эса кўпроқ, инсонларимизнинг онгида ижтимоий ҳимояга муҳтожлик, ишсизлик, касаллик вақтида давлат томонидан етарли ҳимояланиши, керакли нарса сотиб ола олиш имконияти, ишдаги ва шахсий ҳаётидаги имкониятларнинг ҳаммага тенглиги, касб танлаш эркинлиги, турар-жой танлаш имконияти, ўз фикрларини ифодалаш эркинлиги, ноҳақлик бўлганда судга мурожаат қилиш имконияти, фарзандларини ўзи хоҳлагандек тарбиялаш имконияти, хоҳлаган жойига сайёҳатга бориш имконияти, дин эркинлиги ва ҳ.к.лар билан боғланиб қолиши шулар жумласидан.

АҚШ, Буюк Британия, Германияда сиёсий жараёнда фуқаролар томонидан таъсир эта олиш фоизи юқорироқ, чунки тўртинчи ҳокимият бу фаолиятда ўз таъсирини кўрсата олади ва объектив фикр ва маълумотларни шаффоф етказиши тўлиқ бўлмаса-да, аммо кечиктирмасдан ОАВ орқали ҳамма воситаларида узатади. Бу фаолиятда сифат муҳим роль ўйнайди, журналист томонидан берилган саволларга ва улар томонидан аниқ тўпланган маълумотлар асосли бўлса Президентнинг матбуот хизматчиси ҳам аъло даражада жавоб бера олмайди. (АҚШ мисолида).

Фуқаролик жамиятининг бугунги кунда юзага чиқаётган муаммоларига бўлган қизиқишнинг тобора ортиб бориши – бу таъсодифий ҳол эмас. У инсониятнинг ўз ривожланишида янги босқичга ўтишнинг бошланиши билан белгиланади. Фуқаролик жамиятининг генезиси бу моҳияти бўйича - ўз ўзини бошқариш амалиётининг жамоатчилик ҳаётининг барча жабҳаларида кенгайиши, шахснинг сиёсатдаги ролининг ортишидир.

Фуқаролик жамияти узоқ давом этган тарихий тараққиёт маҳсули бўлиб, жамиятнинг инсон фаолиятига боғлиқ равишда давлат ва нодавлат соҳаларига бўлиши бошланиши билан шакллана бошлаган. Фуқаролик жамияти деганда нодавлат ижтимоий ғоявий, диний, ахлоқий, оилавий, миллий ва шунга ўхшаш бошқа муносабатлар жамланмаси, давлат ҳокимияти органлари томонидан тўғридан-тўғри аралашув ҳамда улар фаолиятини ўзбошимчалик билан таъртибга солишдан қонун йўли билан ҳимояланган эркин индивидлар, ихтиёрий равишда шаклланган фуқаролар ташкилотлари ва бирлашмаларнинг ўзларини намоён қилиш жабҳаси тушунилади. Фуқаролик жамияти аввалдан белгилаб қўйилган фуқаролик ёки ҳуқуқий характердаги қоидалар доирасида жамоатчилик аҳамиятига эга бўлган манфатларни ҳимоя қилишда яхши ташкил қилинган ва масъулиятли жамоавий характерга кўмаклашувчи ноҳукумат институтлар ва ўз-ўзидан ташкил бўлган воситачи гуруҳлар кўринишида амалга оширилади.

Республикамизда охириги икки йил давомида ҳукуматизм томонидан олиб борилаётган саъйи ҳаракатларга фуқароларимиз томонидан берилган саволларга жавобларни таҳлил қилганимизда (сўровнома “Тараққиёт” минтақавий тадқиқот маркази давлат ислохотларини амалга оширилишига тўсқинлик қиладиган омиллар, муаммоларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларни бартараф этишга оид илмий асосланган таклифларни ишлаб чиқиш билан шуғулланиб келмоқда). Айнан охириги икки йил ичида сиёсий жараёнларга таъсир эта олиши, ўз ҳудудидаги сиёсий жараёнларга қизиқиши ортиши ва унга аҳамият бериб иштирок эта олмаса, кузатиб бориши ҳам муҳим. Жамиятда қандай омиллар кўпайди деганда, “адолат” ибораси эътиборга олинганлиги ҳукумат фаолиятига ижобий баҳо берилганлигидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 38-39-40-моддалари айнан шу жараённи ўз ичига қамраб олганлиги ва эътироф этиб ўтиганлигини кўришимиз мумкин.

Жамоатчилик назорати ўз кўлами бўйича: умумий ва хусусийга ажралади. Умумий назорат белгиланган режалардан четга чиқишлар ҳақидаги қоидалар (билимлар) асосида амалга оширилади. Хусусий назоратда ишларни амалга оширувчи ижрочининг барча ҳаракатлари батафсил текширилади[1].

“Кучли ижроия ҳокимияти бўлмаса, ҳатто энг демократик йўл билан қабул қилинган қарорлар ҳам бажарилмаслиги мумкин. Бу эса қонуний қарорларнинг рўёбга чиқарилишини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилинишини, сиёсий ва иқтисодий ислохотлар турмушга татбиқ этилишини таъминлайдиган президентлик ҳокимиятини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришни тақозо этади”[2], “Ҳокимлар одамларнинг ташвишларидан, юмушларидан хабардор бўлиб, ўзаро бирлаштириб, руҳларини кўтариб, зарур шарт шароитлар ва маънавий иқлим яратиб, уларни олдимизда турган мақсадлар ижросига сафарбар этишлари лозим”[3]. Ҳозирги даврда маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ҳудуддаги ижтимоий-

иқтисодий ривожланишининг тартибга солишдаги роли сезиларсиздир, ижро ҳокимияти бундан мустасно.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Биз мамлакат ҳаётига доир ҳар бир қарорни халқимиз билан маслаҳатлашиб, бевосита мулоқот асосида қабул қилмоқдамиз. “Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак”, деган ғоя бу борада фаолиятимиз мезонига айланмоқда.

Кўпинча фуқаролар ўз муаммоларини қай йўсинда ҳал этишларини, “ҳокимият органларига илтимос ва таклифлар билан мурожаат қилиб” деб кўрсатилганлиги, халқ қабулхоналарининг самарадорлигини кўрсатмоқда. Таниқли олим-назарийчи Г. Гегель нисбийлик алоҳида индивидлар, синфлар, гуруҳлар, институтлар ва фуқаролик ҳуқуқи билан тартибга солинадиган ўзаро алоқалар жамланмасини тасаввур қилади. У фуқаролик жамияти бутун жамият ҳаётининг тарихий ўзгариши, оилада жамиятга томон узоқ муддатли ҳаракат натижасида шаклланган дея кўрсатиб ўтган. Бу генезес натижасида ҳосил бўлган хусусий мулк муносабатлари, бозор иқтисодиёти, ижтимоий гуруҳлар, институтларни ўз ичига олади, булар жамиятнинг ҳаётга қодирлигини ва фуқаролар ҳуқуқларини амалга оширишни таъминлайди. Г. Гегель оила, умумлашмалар ваколатхоналари, корпорациялар, бирлашмалар – фуқаролик жамияти устидан давлатнинг маълум бир бошқарувчилик ролини тан олган. Унинг фикрига кўра, давлат нисбатан юқори даражада ташкил топган органик бирлик сифатида (яхлитлик) худди фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий эркинлиги кафолати каби чиқиш қилади ва жамиятни унинг бирлигида (яхлитлигида) тақдим қилади. Хулоса, ҳукуматда фуқароларнинг фаоллиги, яъни давлат фаолиятини назорат қилиш босқичида сезилади. Ушбу жараёнда мамлакатимизда ҳокимиятга бўлган ҳурмат қай даражада ўзгариши сезиларли даражада кучайганлигини эътироф этиб ўтилиши муҳим. Аммо қонунларга бўлган ҳурмат бироз кучайганлигини “Кўпчилик давлат мансабдорлари амалда бугун қонунларга бўйсунмайдилар”, деган фикрларни мисол билан изоҳлаб қолмоқдалар. Айнан шу масалаларни бартараф этишга, яъни “интизом ва қонунийликни таъминлашда нима зарурлигини сўралганда қонунларни тартибга солиш зарурлиги”ни таъкидланганини кўришимиз мумкин.

Т.Дўстжанов ва С.Ҳасановлар жамоат назоратини – фуқаролик жамиятини шакллантириш ва уни тўғри ташкил этишнинг асосий институтларидан бири эканлигини таъкидлаб, унга бирмунча кенгроқ таъриф берадилар, яъни “жамоатчилик назоратини-бу давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ҳамда нодавлат ташкилотлари фаолияти устидан фуқаролар, уларнинг бирлашмалари ва ўзини ўзи бошқариш, фуқаролик жамиятининг бошқа тузилмалари (институтлари), шунингдек, давлат ва нодавлат органлари таркибида тузилган жамоатчилик органлари томонидан қонун доирасида олиб бориладиган назоратдир”[4].

Жамоатчилик назоратининг бундай шаклини давлат назорат органлари томонидан олиб бориладиган ва муайян юридик “ҳокимият” кучи қўлланиладиган (жазолаш, бекор қилиш, таъқиқлаш ва бошқалар) фаолияти билан асло тенглаштирмаслик лозим. Таъкидлаш жоизки, текшириш, таҳлил қилиш, тафтиш ўтказиш, ҳисобот талаб қилиш каби усуллар давлат назоратининг мазмунини белгилайди. Назоратнинг биз тадқиқ қилаётган шаклида ҳам талаб

қилиш (ахборот, мулоқат, ҳисобот) ва таъсир кўрсатиш ҳуқуқлари бўлишга қарамасдан, уларни мажбурий юридик механизмлари орқали амалга ошириб бўлмайди.

“Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуннинг 1-моддасида: “ушбу қонуннинг мақсади давлат органлари ва муассасалари (бундан буён матнда давлат органлари деб юритилади) фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ташкил этиш ҳамда амалга ошириш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат”[5] -деб тушунча берилган. Келгусидаги асосий мақсад фуқароларнинг давлат ва жамият ишида фаол иштирок этишининг турли йўлларини такомиллаштиришга катта кўмак бўлади. Конституциянинг 36-моддасининг айнан, иккинчи ҳат бошида “...давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш тартиби қонун билан белгиланади”[6], деб қайд этилган.

Жамоатчилик назорати тартиб-қоидаларини амалиётда қўлланилиши борасида ҳорижий давлатлар тажрибаси ўзига хос хусиятлари билан ажралиб туради:

биринчидан, мазкур тажрибалар Ғарб ва Шарқ мамлакатларида турлича талқин этилади, яъни Шарқ давлатларда анъанавийликка, уруғчиликка, урф-одат, қадриятларга аҳамият берилиши[7];

иккинчидан, жамоатчилик назоратининг демократик сиёсий-ҳуқуқий режимнинг ажралмас қисми эканлиги ҳорижий мамлакатлар тажрибасидан кўриниб туради; яъни АҚШ Конституциясига киритилган биринчи тузутишга кўра, сўз ёки матбуот эркинлиги чекловчи қонунларга йўл қўйилмайди, бу ҳам туҳматнинг олдини олиш учун ишончли асос ва тергов журналистикасининг ҳуқуқий асосидир.

Америка Қўшма Штатларида бир неча йирик тергов журналистлари ташкилотлари бор, уларнинг вазифалари тергов журналистлари фаолиятини ҳар томонлама рағбатлантириш, уларнинг ўқув машғулотларини ташкил этиш, янги бошланувчилари учун грантлар бериш ва йирик лойиҳаларини молиялаштириш, турли маълумотлар базаларини яратиш ва терговчилар томонидан олинган маълумотларини манбалар, ҳисоботлар ва маълумотлар шаклида тарқатишдир. Бюллетенларни тайёрлаш, шунингдек давлат органлари иши устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш, улардан энг йириги – репортёр (муҳбир)лар ва тергов муҳаррирлари уюшмаси ва жамоатчиликнинг ҳалоллик маркази мавжудлиги кўришимиз мумкин[8].

учинчидан, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида жамоатчилик назорати каби хусусиятлари билан тавсифланади лекин амалиёт механизми жуда фаол эмас[9].

тўртинчидан, Ислом дини ҳукмрон бўлган мамлакатларида жамоатчилик назорати кўпроқ эътиқод ғояси билан ҳамроҳлигида ажралиб туради. Оммавий муҳокама асосида фикр мулоҳазалар эшитилиб, умумий ҳулоса ва таклифларнинг ҳаётий тажриба ва мувақиятларга эришган, инсоннинг умумий фикр мулоҳазалари билан тавсиявий характерга эга яқунловчи фикр берилади.

Ушбу жараёни Маҳаллий ижро ҳокимияти фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун ушбу орган фаолиятларини ҳорижий давлатлар мисолида ўрганиб чиққанимизда, уларнинг ташкил қилиниши ҳам турлича. Туркманистонда, маҳаллий давлат бошқарув, вилоят, этрап ҳокимлари томонидан амалга оширилади, улар Президентнинг

жойлардаги вакили бўлиб, Президент томонидан лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод қилинади. Россия Федерациясида маҳаллий бошқарув, маҳаллий ўзини ўзи бошқарув тизимига киради, унинг бошлиқлари–маҳаллий бошлиғи, мэр деб аталади. Францияда минтақаларда маҳаллий бошқарув органлари республика префекти ҳисобланади. Улар ҳукумат томонидан тайинланади. Ундан кейинги маъмурий бўлиниш департаменти бўлиб, уни департамент префекти бошқаради. Департамент билан каммунал оралиғидаги маъмурий бирлик–округ бўлиб, уни супрефект бошқаради. Ушбу органлар фаолиятида жамоатчилик назоратнинг асосийсини ОАВ орқали рўёбга чиқарилади[10].

Жаҳон амалиётида маълум мамлакатда номарказлашувнинг даражаси аниқланадиган баъзи умумий кўрсаткичлар мавжуд. Марказлашмаган бошқарувнинг асосий кўрсаткичлари маҳаллий ҳокимият органларининг сиёсий, маъмурий ва молиявий автономиясидир.

Жамоатчилик назорати мослашувчан тузилмаган ва очиқ тизим хусусиятига эга. Жамият ва давлат ҳаётида жамоатчилик назоратининг ҳодиса сифатида тутган ўрни ва нуфузи анча юқори бўлиб, фақат сўзлардан иборатгина бўлиб қолмасдан, балки ижтимоий аҳамиятга эга бўлган аниқ ишлардан ташкил топади.

Давлат ҳокимияти органларидан фарқли равишда жамоатчилик назорати субъектлари қандайдир муайян сайланмайдилар. Жамоатчилик обрўси, қоида тариқасида, мураккаб ва узок жараёнда намоён бўлади. ўз ижтимоий ҳокимиятини суиистеъмол қилган жамоатчилик назоратининг ҳар қандай субъектив, қандайдир расмий қоидаларсиз бу ҳокимиятни йўқотади. Бу шундай ҳодисаки, у ҳокимиятни қонунсиз тортиб олишни истисно этади, шунинг учун жамоатчилик обрўсининг кучи билан қўллаб-қувватланадиган жамоатчилик назоратининг элементлари жамоатчилик назорати тизимининг ўзида ҳам амал қилади.

Ўзбекистон Республикасида маҳаллий давлат ҳокимияти органлари жамиятнинг уйғун ва самарали ҳаётий фаолиятини таъминлашда муҳим ўрин тутаяди, бу эса бир неча сабаблар билан белгилаб берилган:

биринчидан, улар мамлакатнинг ҳукумати томонидан ишлаб чиқилган давлат иқтисодий сиёсатининг минтақалардаги ўтказувчи идоралари бўлиб хизмат қилади. Маҳаллий ҳокимият идораларининг муассасалари марказда ишлаб чиқилладиган ғояларни, концепция ва дастурларни жойларда амалга оширадилар[11];

иккинчидан, улар аҳолининг турмуш даражасини ва фаровонлигини оширишга, минтақанинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва экологик соҳаларда барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган минтақавий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш муассасаларидир;

учинчидан, айнан маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари давлат, тадбиркорлик ва фуқаролик жамиятининг муассасалари ўртасида воситачи сифатида юзага чиқади. Айнан улар, “давлат, бизнес, фуқаролик жамияти”, ижтимоий ҳамкорликда мувофиқлаштирувчи ролни бажариши лозим.

Ўзбекистонда бу масалалар ечими эса маҳаллий органлар, яъни фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари орқали ҳал қилиниши мақсадга мувофиқдир. Тарихий манбаларни ўрганиш жараёнида жаҳонда қонун ўша

худуднинг иқлими, тупроғи, ери, суви ва урф-одатини инобатга олиниб қабул қилинсагина ижобий натижа бериши назарияси келтирилган[12]. Тўғри, минталитети, ишлаб чиқариш корхоналари, йирик инфратузуми, аҳолининг сони жихатидан жойлашиши, қўшни давлатлар билан чегарадошлик жихатларининг инобатга олиниши ҳозирги замон талаблар сарасига киради. Дунё халқларининг давлатчилик тажрибасидан бизга маълумки, ҳар қайси миллат ўз жамиятини юқорида эслатиб ўтганимиздек, тарихий келиб чиқиши, анъаналари, урф-одатлари, миллий қадриятларига қараб қуради. Албатта, бошқа давлатларнинг моделини кўчириб Ўзбекистон Республикасига татбиқ этиб бўлмайди[13].

Ҳаётимиз фаолиятининг барча соҳаларига ўз муҳрини босиб бораётган ва давлат тараққиёти жараёнининг муҳим соҳаларига ўз таъсир кучини ўтказаётган ислохотлар, бошқарув органлари ташкилий тузилмаларидан амалга оширилаётган ўзгаришлар кўринишида намоён бўлмоқда. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларини тўлиқ ислох қилиш, уларнинг ташкилий, ҳуқуқий ва молиявий асосларини яратиш жамият олдида турган асосий вазифалардан бири бўлиб қолади. Жумладан, “Биз мамлакат ҳаётига доир ҳар бир қарорни халқимиз билан маслаҳатлашиб, бевосита мулоқот асосида қабул қилмоқдамиз. “Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак” деган ғоя бу борада фаолиятимиз мезонига айланиб бориши муҳимдир.

Давлат ҳокимиятининг олийлиги қуйидагиларда кўринади: давлат ҳокимиятининг умумийлиги, универсаллиги, яъни унинг ҳокимлик кучи, таъсири бутун мамлакат ҳудудига, барча аҳолига, ҳамма ташкилот ва муассасаларга, барча сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларига тарқалишида ифодаланади; давлат ҳокимиятининг ноёблиги, яъни бутунлай ўзига хослиги ва шу боис давлат ҳокимияти органлари бошқа бирон-бир ижтимоий ҳокимиятнинг муайян хатти-ҳаракати қонунга зид бўлса, уни бекор қилиши, ноҳаққий деб ҳисоблаши мумкин. Масалан, жамоат ташкилотлари ҳақидаги қонунчиликнинг бузилиши қонунда белгиланган асослар мавжуд бўлганида суд томонидан ушбу тузилманинг фаолияти тўхтатилишига олиб келиши мумкин; давлат ҳокимиятида бошқа ҳокимият соҳиблари эга бўлмаган таъсир воситалари мавжудлиги муҳимлиги қайд этиб борилиши муҳим[14].

Ҳозирги глобал жаҳонда бўлиб ўтаётган сиёсий ўзгаришлар, ислохотлар, фуқарлик жамиятининг шиддат билан ўсиб бориши жараёнида жамоатчилик назорати ва унинг умумий хулосаларини эшитиш ва мақсадли таклиф ва тавсиялари билан амалга ошириш муҳимдир. Ҳозирги ахборот асрида бу масалалар жамоатчилик асносида муҳокама қилинмаса бир кунмас бир кун бошқача фикр ва ғоялар билан муҳокама қилинади. Тарих орқага қайтмайди, у янги ғоялар билан ёзилади[15].

Умумий фикрларни асослантириб хулоса сифатида илмий-назарий таҳлил қиладиган бўлсак, ҳозирги кунда давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолияти устидан ҳуқуқбузарлик ва коррупцияга қарши курашда фуқаролик жамияти институтларининг ролини самарали деб бўлмайди, шунинг учун ҳам келгусида жамоатчилик назоратини кенг кўламда, тизимли ва режали йўлга қўйиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Ҳуқуқбузарлик ва коррупцияни келтириб чиқарган шарт-шароитлар ва унинг сабаблари билан боғлиқ долзарб масалаларни муҳокама қилиш, ҳокимият органларининг ижроия фаолиятини, қонун

иждокорлигини назорат қилиш, ҳуқуқий маърифат асосида қадриятлар тамойилли жиҳатидан самарали тизимни шакллантириш, жамиятда ижтимоий хулқ-атворнинг салбий шакли сифатида фуқароларда ҳуқуқбузарлик ва коррупцияга нисбатан ички кўрсатма, шунингдек, бу иллатларга қарши курашда ахлоқий, ташкилий, шахсий сифатларини шакллантириш орқали бу салбий ҳодисаларга барҳам бериш мумкин. 2018 йил 4 июлдаги “Давлат органлари ҳузуридаги жамоатчилик кенгашлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3837-сонли Қарори давлат органлари нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ижтимоий шериклигини амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмлари яратилди, давлат органлари фаолияти очиқлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари шакллантирилди, жисмоний ва юридик шахслар мурожаатларини кўриб чиқиш тизими тубдан ислоҳ қилинди, коррупцияга қарши курашиш механизмларининг қонунчилик асослари яратилди, шунингдек, “Электрон ҳукумат” тизими босқичама-босқич жорий этилмоқда ва руёбга чиқарилмоқда. “Электрон ҳукумат” тизимининг ташкил қилинишининг назарий-концептуал масалалари, давлат органлари фаолиятида замонавий технологиялардан фойдаланиш даражаси мутахассислар яъни С.А.Садиқов “Ўзбекистон Республикасида “Электрон ҳукумат” тизимини ҳуқуқий асосларининг шаклланиши ва ривожланиши”[16] мавзусидаги тадқиқотида тизимни ташкил қилишдан асосий мақсад-давлат, шахс ва жамият ўртасида муносабатларни соддалаштириш, барча учта таркибий қисмларни ривожлантириш масалалари кўриб чиқилган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Виртуал қабулхонаси ва Халқ қабулхоналарига келиб тушаётган мурожаатлар таҳлили, шунингдек, фуқаролар билан ташкил этилаётган учрашувлар натижалари давлат ва жамият ўртасида самарали мулоқотни йўлга қўйишда қатор муаммолар мавжудлиги кўрсатмоқда.

Умуман, жамоатчилик назорати фуқаролик институтлари томонидан маҳаллий ижро органларига муайян қарорларни қабул қилиш бўйича мурожаат этиш, давлат ҳокимияти органлари ваколатига кирувчи масалалар бўйича сўровларни амалга ошириш, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллалар ҳудудларидаги корхона, муассаса ва ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш каби шаклларда йўлга қўйилгани (ушбу фаолиятни қонуний бажариш ваколатларини билса) ўз самарасини бермоқда. Ваҳоланки, бугунги кунда давлат дастурлари талабларининг фуқаролар йиғини доирасидаги ижросини таъминлашда жамоатчилик гуруҳини тузиш ва ўрганиш натижалари бўйича тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳисоботларини эшитиш ва шу орқали аниқланган камчиликларни бартраф этиш чораларини кўриш, шунингдек, маҳаллий давлат органлари фаолиятига кўмаклашиш тадбирлари самарали амалга ошириб келмоқда.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations)

Зеро, жамоатчилик назорати жамиятда ижтимоий адолатнинг қарор топиши, шахс, жамият ва давлат алоқаларида мувозанат, тенглик, ўзаро масъулият ва жавобгарликка хизмат қилувчи асосий омил эканидан далолатдир. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига доир “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан ўтказилган сўров натижалари ҳам фикримизни тасдиқлаб турибди. Сўров саволномасида қатнашган фуқароларнинг аксарияти, яъни 90 фоизи “маҳалла уларнинг ва оилаларнинг ҳаётида муҳим ўрин тутиши”ни, ярмидан кўпи, яъни катта қисми “катта роль ўйнаши”ни билдирган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати (References)

1. Государственное и муниципальное управление: введение в специальность. Учебник / А.А.Одинцов. -М., Экзамен. 2007. -С. 412.
2. А.А.Дадашева. Маҳаллий ижроия органлари устидан таъсирчан жамоатчилик назорати механизмини шакллантириш. (DSc) Афтореферати. 2020. Тошкент.
3. И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 223-бет.
4. Т.Дўстжанов. С.Ҳасановлар. Ўзбекистон демократик тарққиёт йўлида. –Тошкент: Тошкент Молия институти, 2004.-Б.80
5. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.04.2018 й., 03/18/474/1062-сон.
6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т., Ўзбекистон. 2023 (Янги таҳрирда). - Б. 15.
7. А. Дадашева - Взаимодействие органов представительной власти на местах и самоуправления граждан в осуществлении действенного общественного контроля. Fuqarolik jamiyati. Гражданское общество, 2021
8. А.А Дадашева - Маҳаллий ижро ҳокимияти фаолияти устидан жамоатчилик назоратини натижадорлигини оширишнинг илмий-назарий ечимлари. Журнал правовых исследований, 2020
9. А.А Дадашева. Давлат хизматини ислоҳ қилиш шароитида ҳокимлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишнинг асосий йўналишлари - Academic research in educational sciences, 2022
10. А. Дадашева. Янги ўзбекистонда маҳаллий ижро органлари фаолиятида жамоатчилик назорати. - Фалсафа ва ҳуқуқ журнали, 2022
11. А.Дадашева. Маҳаллий ижроия органлари фаолияти устидан таъсирчан жамоатчилик назорати механизмларини шакллантириш. Монография. Yangi kitob . Тошкент 2020 й. 348 б.
12. А.А.Дадашева. Маҳаллий давлат ҳокимияти асослари: тенденция ва муаммолари. Ж, ЎЗМУ, Хабарлари, Тошкент, 2008, №1 Б-51-57.
13. А.А.Дадашева. Хорижий давлатларда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолияти. ЎЗМУ. Ахборотномаси, Тошкент, 2010 №4/2. Б-34-37.
14. А.А.Дадашева. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг демократик қадриятлари асосида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини қонуний манфаатини ҳимоя қилиш. ЎЗМУ Ўзбекистон халқаро ҳуқуқ журнали Тошкент, 2012 1-сон. Б-48-50.
15. А.А.Дадашева. Маҳаллий давлат бошқарув органларининг салоҳиятини мустаҳкамлаш. Ўзбекистон Республикаси Прокуратура Ахборотномаси. Тошкент 2017. Б-35-37.
16. С.А.Садиков. Ўзбекистон Республикасида “Электрон ҳукумат” тизими ҳуқуқий асосларининг шаклланиши ва ривожланиши. Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент-2020.

ZHAO BING

Master's student of Tashkent State University of Oriental Studies

Published under peer review:

Doctor of Philosophy in Economics (Ph.D),

Associate Professor

Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna,

Uzbekistan

Received 4th April 2024, Accepted 11th April 2024, Online 18th April 2024

ANALYSIS OF GEOGRAPHICAL FEATURES OF EXPORTS BY FOREIGN TRADE PARTNERS OF UZBEKISTAN

Abstract: Export geography is of great importance in international trade, which emphasizes the importance of geographical cargo transportation trade activities. The theoretical impact and mechanism of global export geography on the development of foreign trade are evaluated step by step. The features and characteristics of the export geography of Uzbekistan's foreign partners, the influence of export geography on foreign trade and the mechanism for deep trade are considered.

Keywords: Uzbekistan, Foreign Trade, geography, export, import\

АНАЛИЗ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭКСПОРТА ВНЕШНЕТОРГОВЫХ ПАРТНЕРОВ УЗБЕКИСТАНА

Абстрактный. География экспорта — важный фактор в международной торговле, который оказывает влияние и играет роль экономического фактора в торговой деятельности. В условиях глобализации постепенное влияние теоретического влияния и механизма географии экспорта на развитие внешней торговли. В этой статье влияние и механизм географии экспорта на внешнюю торговлю, чтобы получить более глубокое понимание национальной географии экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана.

Ключевые слова: Узбекистан, внешняя торговля, география, экспорт, импорт.

O‘ZBEKISTON TASHQI SAVDO HAMKORLIKLARI EKSPORTINING GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI TAHLILI

Annotatsiya: Export geography xalqaro savdoda geografik omillarning savdo faoliyatiga ta'siri va rolini ta'kidlaydigan muhim tushunchadir. Global export geography saroitidasining tashki savdo rivojlanishiga nazariy tasiri va mexanizmi boskichma-boskich baholanmokda. Ushbu makolada Uzbekistonning tashki savdo hamkorlari export geografiyasining xususiyatlari va xususiyatlarini chuqurroq tushunish uchun export geografiyasining tashki savdoga tasiri va mexanizm korib chikiladi.

Kalit Suzlar: Uzbekistan, Tashki Savdo, geography, export, import

Введение.

География экспорта имеет важное теоретическое влияние и механизм на развитие внешней торговли. Будучи одним из представителей крупнейших экономик, Узбекистан углубленное изучение влияния и механизма географии экспорта имеет большое значение для формулирования торговой политики, расширения рынков и повышения конкурентоспособности. Дальнейшие исследования теоретического влияния и механизма географии экспорта на развитие внешней торговли помогут способствовать развитию географии экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана и окажут мощную поддержку повышению международной конкурентоспособности Узбекистана.

Узбекистан расположен в Центральной Азии, имеет превосходное географическое положение и близок к крупным экономическим странам, таким как Россия и Китай, что дает Узбекистану уникальное географическое преимущество для развития внешней торговли. Кроме того, Узбекистан богат природными ресурсами, такими как нефть, природный газ, золото и др., что также обеспечивает широкое пространство для сотрудничества с его внешнеторговыми партнерами. По мере продвижения реформ, открытости и рыночной экономической системы Узбекистана масштабы его внешней торговли продолжали расширяться, а виды и качество экспортных товаров также продолжали улучшаться.

Методология.

Однако развитие внешней торговли Узбекистана по-прежнему сталкивается с некоторыми ограничениями. Прежде всего, внешнеторговые партнеры Узбекистана в основном сосредоточены в соседних странах, таких как СНГ и Китай, и у него относительно мало торгового сотрудничества с развитыми странами Запада, такими как Европа и Америка. Это привело к относительно низкому статусу Узбекистана в международной торговле, а торговый дисбаланс с развитыми странами стал серьезной проблемой, ограничивающей его экономическое развитие. [1] Во-вторых, географическая структура экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана недостаточно диверсифицирована и они чрезмерно зависят от рынков нескольких крупных стран, и как только на этих рынках возникнут проблемы, экспорт Узбекистана столкнется с большой неопределенностью.[2] Поэтому очень важно понимать географические характеристики экспорта и факторы, влияющие на внешнеторговых партнеров Узбекистана.[3]

Узбекистан – страна, не имеющая выхода к морю, расположенная в Центральной Азии. Ее географическое положение оказывает важное влияние на экспортную торговлю Узбекистана. Особенности географического распределения и структуры экспорта Узбекистана являются важной частью изучения географии экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана. В этом разделе будут проанализированы особенности географического распределения и структуры экспорта Узбекистана и раскрыто его влияние на развитие внешней торговли.

Прежде всего, характеристики географического распределения экспорта Узбекистана характеризуются сосуществованием региональной концентрации и дисперсии. Экспорт Узбекистана в основном сосредоточен в странах, граничащих с его границами, таких

как страны Центральной Азии, такие как Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан, а также в соседних странах, таких как Россия. Географическая близость и схожие экономические структуры этих соседних с Узбекистаном стран способствуют торговле и сотрудничеству между двумя сторонами. С другой стороны, Узбекистан также развил торговое сотрудничество с Европой, Азией и другими регионами посредством диверсификации экспортных рынков, формируя децентрализованную географическую структуру экспорта.

Во-вторых, географическое распределение экспорта Узбекистана в основном обусловлено зависимостью от ресурсов и рыночным спросом. Узбекистан богат природными ресурсами, такими как природный газ, нефть, хлопок и др., и занимает важную позицию в экспорте. Неравномерное распределение этих ресурсов привело к географической концентрации экспорта Узбекистана. В качестве примера можно привести реку Сяншуй, районы добычи природного газа и нефти на юго-западе, а также районы производства хлопка с центром в Уйгурском автономном районе. Этих направлений напрямую влияют на внешний экспорт Узбекистана. Географическое распределение торговли. Кроме того, на экспорт Узбекистана также влияет спрос на международном рынке. Различные экспортные товары имеют разную чувствительность к рыночному спросу, что также в определенной степени определяет географическое распределение экспорта Узбекистана.

Результаты.

В целом, характеристики географического распределения и структуры экспорта Узбекистана являются результатом сочетания множества факторов. Узбекистан имеет уникальное географическое положение, граничит с соседними странами, выдающиеся ресурсные преимущества и разнообразные рыночные потребности. Эти факторы в совокупности определяют географическое распределение экспорта Узбекистана.[4] В будущем развитии внешней торговли Узбекистан может дополнительно оптимизировать и корректировать географическое распределение экспорта, укреплять экономическое и торговое сотрудничество с соседними странами, открывать новые экспортные рынки и повышать конкурентоспособность экспорта.

Будучи страной Центральной Азии, Узбекистан осуществляет сотрудничество и обмены со многими странами в сфере внешней торговли. Целью данного раздела является проведение детального анализа географических особенностей стран-внешнеторговых партнеров Узбекистана с целью понимания его географических связей и взаимоотношений с другими странами. При анализе географических объектов необходимо учитывать такие факторы, как площадь, топография, климатические условия и распределение ресурсов.

Прежде всего, Узбекистан имеет площадь 445 000 квадратных километров, что делает его крупнейшей страной в Центральной Азии. Его топография очень сложна: горы, речные долины и луга. Среди них Памирское плато и горы Тянь-Шань отделяют Узбекистан от таких стран, как Кыргызстан и Таджикистан. Данная географическая и рельефная особенность привела к определенным трудностям в сотрудничестве Узбекистана с этими странами, а также обуславливает необходимость учета географического положения Узбекистана при выборе внешнеторговых партнеров.

Во-вторых, в климатических условиях Узбекистана преобладают засушливый и полузасушливый климат. Высокие температуры и характеристики засушливого климата внесли определенные ограничения в развитие сельского хозяйства и промышленности. Это также означает, что Узбекистану необходимо полагаться на внешние поставки для удовлетворения части своих потребностей в сельскохозяйственной и промышленной продукции. Поэтому при выборе стран-партнеров по внешней торговле Узбекистану необходимо учитывать взаимодополняемость своей сельскохозяйственной продукции и промышленной продукции для достижения оптимального распределения ресурсов.

Кроме того, Узбекистан расположен в Центральной Азии и граничит со многими странами, такими как Казахстан, Туркменистан, Таджикистан и др. Эти страны не только тесно связаны с Узбекистаном географически, но также имеют прочные связи в экономической и культурной сферах. При выборе внешнеторговых партнеров Узбекистан должен в полной мере учитывать свои географические преимущества и потенциал сотрудничества с этими соседними странами для достижения взаимовыгодной и взаимовыгодной ситуации.

Географические особенности Узбекистана как страны с богатыми ресурсами и потенциалом оказывают важное влияние на выбор и расширение экспортных рынков. При выборе стран внешнеторговых партнеров Узбекистану необходимо в полной мере учитывать свое географическое положение, климатические условия и географические связи с соседними странами. Только комплексно учитывая эти факторы, Узбекистан сможет лучше использовать свои географические особенности, расширить внешнеторговых партнеров и способствовать экономическому развитию.

Обсуждение.

Анализ географической структуры экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана представляет собой процесс изучения географического распределения и особенностей стран-внешнеторговых партнеров Узбекистана. Будучи важной страной в Центральной Азии, Узбекистан имеет определенную географическую поддержку и климатические условия при выборе и развитии своих внешнеторговых партнеров. Поэтому углубленный анализ географической структуры экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана имеет большое значение для понимания географических особенностей развития его внешней торговли и формулирования соответствующей политики и стратегии.

Во-первых, географическая структура экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана демонстрирует очевидные региональные различия. В торговом обмене между странами Узбекистан имеет относительно тесные торговые связи со странами СНГ, странами ЕС, Китаем и другими регионами. Среди них страны СНГ являются одним из важнейших торговых партнеров Узбекистана. По сравнению с торговлей в других регионах, торговля Узбекистана в этом регионе относительно велика. В то же время, с подъемом экономики Китая, объем торговли между Узбекистаном и Китаем также продемонстрировал тенденцию быстрого роста.

Во-вторых, географическая структура экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана

также характеризуется сильной ресурсной зависимостью. Узбекистан является одной из стран с большими запасами ресурсов нефти и природного газа в мире, поэтому экспорт ресурсов нефти и природного газа занимает важное место в географической структуре экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана. Узбекистан поддерживает тесные торговые отношения со странами, богатыми энергетическими ресурсами, такими как Россия и Казахстан, и получает экономические выгоды от экспорта этих ресурсов.

Кроме того, на географическую структуру экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана также влияют условия движения и транспортировки. Узбекистан расположен в самом сердце Центральной Азии и имеет удобные транспортные и транспортные сети с соседними странами. В частности, железнодорожный, автомобильный и воздушный транспорт между Узбекистаном и Китаем хорошо развиты, что обеспечивает важную транспортную гарантию для торговли между двумя сторонами.

Таким образом, анализ географической структуры экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана направлен на понимание географических особенностей и региональных различий стран-партнеров внешней торговли Узбекистана, а также предоставление рекомендаций по развитию сферы внешней торговли Узбекистана посредством углубленного анализа воздействия зависимости от ресурсов и условий транспортировки. Предоставьте справочную информацию и рекомендации. Кроме того, стоит отметить, что с процессом глобализации и постоянным развитием международной торговли географическая структура экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана может меняться, поэтому постоянные исследования и анализ по ней имеют большое значение.

Библиография

1. Артиков З., Ортиков Ф., Мехриддинов Ф., Муминов Б. Структурно-динамический анализ внешнеторговой деятельности Узбекистана и интенсивности российско-узбекских торговых отношений//Miasto Przyszłości, 46, 357–363. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/2858>
2. Юсупов Ю., Андерсон Б., Климов Ю. Узбекистан: торговый режим и последние события в сфере торговли. Институт государственного управления и политики. Доклад №4, 2012 г.
3. Ци Хуайгао. Текущая дипломатия соседства Китая. Анализ обмена интересами в области Азиатско-Тихоокеанской безопасности и исследований океана, 15.05.2018. https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAxlv8WnuvRuE5jlTenW2L_7_09UJLg822CG44KuOdtAqqqI5GHvll5ZFcWEok1cOCCLMXdQuGKTylsg5QEhzRqCiEWF39cw9tShjxS79D8-QcXEsmVmQTHYkXs_FcAh_WqKmiabA3s9_4Q==&uniplatform=NZKPT&language=CHS
4. Ду Ин Анализ тенденций участия Японии в региональном экономическом и торговом сотрудничестве в Северо-Восточной Азии Экономические исследования Северо-Восточной Азии, 18 октября 2020 г. https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAxE5wokFjy5Tb4OGDGnEbqiuE97zKWkznhhDDywyw67W29_zYkKxcVB85r_8HklZpKB4nRMuxh1gkHrY3RPzuMcEnqdwBOe6asCun7e3lVWsLn2B96hyAJ6S6Q9st4yhkI1UAgbdnpNQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS

Umarova Musharraf Yunusaliyevna
Independent researcher at Fergana State
University
musharrafumarova9@gmail.com

Published under peer review:
Doctor of Science in Philosophy, Professor
Qodirqul Ro'zmatzoda,
Uzbekistan

Received 4th April 2024, Accepted 11th April 2024, Online 18th April 2024

THE PLACE AND ROLE OF TIMURID PRINCESSES IN THE SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL LIFE OF THE COUNTRY

Abstract: In the article, the place and role of the Timurid queens Saraymulkhanim and Gavharshadbegim in the development of the country is studied through sources.

Keywords: In the article, the place and role of the Timurid queens Saraymulkhanim and Gavharshadbegim in the development of the country is studied through sources.

МЕСТО И РОЛЬ ТИМУРИДСКИХ ПРИНЦЕСС В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ СТРАНЫ

Аннотация: В государстве на основе источников рассматривается место и роль Тимуридских принцесс Сараимулханым и Гавхаршодбегим в общественно-политической и культурной жизни страны.

Ключевые слова: Амир Темур, общественно-политическая жизнь, Сараймулханым, Гавхаршадбегим, Гиясиддин Тархан, Шахрух Мирза Хорасан, культурная жизнь.

TEMURIY MALIKALARNING MAMLAKAT IJTIMOY-SIYOSIY VA MADANIY HAYOTIDAGI O'RNI VA ROLI

Annotatsiya: Maqolada Temuriy malikalar Saroymulkxonim va Gavharshodbegimlarning mamlakat rivojidadagi o'rni va roli manbalar orqali o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, ijtimoiy-siyosiy hayot, Saroymulkxonim, Gavharshodbegim, G'iyosiddin Tarxon, Shohrux Mirzo, Xuroson, madaniy hayot.

1.Kirish. Mavzuning dolzarbligi.

O'zbekistonda gender muammolarini oqilona hal etish, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotda xotin-qizlar faolligini yuksaltirishga alohida e'tibor berilayotgan hozirgi sharoitda temuriy malikalarning mamlakat ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida tutgan o'rni va rolini yangi ilmiy manbalar asosida o'rganish muhim va dolzarbdir. Tadqiqotchi N.Xidirova ta'kidlaganidek

“o‘tmishda ayollar nafaqat oilada, balki jamiyatda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lishga harakat qilganlar. Ular o‘z davrida siyosiy tang ahvolni yumshatishga, masjid, madrasa, hovuzlar qurilishiga, ilmiy, badiiy, tarixiy asarlar yozilishiga sababchi bo‘lganligi kuzatiladi. O‘z navbatida, ayollarning ko‘rsatgan jasoratiga erkaklar javob tariqasida fasohatli, balog‘atli she‘rlar bitgan, takrorlanmas muhtasham binolar qurgan, eng sara so‘zlar bilan e‘tirof etganlar. Shu bilan birga, ayrim ayollar murakkab va ziddiyatli shaxs sifatida ham tarixda iz qoldirganligi sir emas”. [1.21-b.]

Manbalarning guvohlik berishicha, tarixiy davr, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayot taqozosi bilan madrasa, masjid, xonaqoh, shifoxonalar qurilishiga homiylik qilganlar.

2.Mavzuning o‘rganilganlik darajasi.

Mavzuga doir germaniyalik mashhur sharqshunos Annamarie Shimmelning (2), mamlakatimiz olimlari: Azamat Ziyov (3), T.Fayziyev (4), Nargizaxon Xidirova (5), B.Rajabova (6), Yu.Rahmonova (7), F.Ernazarov (8), Bahrie Uchok (9), T.Nafasov (10) tadqiqotlari e‘tiborga loyiqdir. Mavzuni o‘rganishda D.A.Alimova (11), N.Xidirova (12) tadqiqotlari metadalogik asos bo‘lib xizmat qildi.

3.Tadqiqot usullari.

Maqolada ilmiy bilishning qiyosiy-tarixiy, nazariy-kontsepsual tarixiylik va mantiqiylik, hujjatlarni o‘rganish, qiyoslash, kreativlik usullaridan foydalanilgan.

4.Tadqiqot natajalari.

Shohrux Mirzoning davlatchilik faoliyatida, diplomatik aloqalarning rivojida ishtiroki va bunyodkorlik faoliyatida Gavharshodbegimning o‘rni manbalar asosida tahlil etildi.

-Gavharshodbegim ilm-ma‘rifatga qiziquvchi, ilm sohiblariga homiylik qiluvchi ayol edi. Bu malika haqida gapirilganda temuriylar davrida bu insonning ilm-tolibligiga qoyil qolgan insonlar ko‘p edi. Gavharshodbegimning davlat boshqaruvi temuriylar imperiyasidagi ta‘siri manbalar asosida tahlil etildi.

Temuriy malikalar orasida SaroyMulkxonim (1341-1408) Amir Temur davlatida katta nufuzga ega bo‘lgan. U ijtimoiy, siyosiy, madaniy hayotida faol ishtirok etgan. SaroyMulkxonim oqila, farosatli, tadbirkor, aql-zakovat sohibasi bo‘lgan. Shuningdaek husn-latofatda ham benazir bo‘lgan. SaroyMulkxonim siyosatdon, insonparvar, sahovatli ayol bo‘lib, saltanatni boshqarishda faol ishtirok etgan, mamlakatning ijtimoiy va madaniy qurilishlariga, ayniqsa, tolibi ilmlarga homiylik qilgan. [2.55-b]

Saroymulkxonim Sohibqiron Amir Temurning harbiy yurishlarida ko‘pincha hamroh bo‘lgan. Tarixchilarning guvohlik berishicha, Amir Temur siyosiy, harbiy ishlarida garchi Saroymulkxonimning maslahatlarini pisand qilmagandek ko‘rinsada, ammo uning aql-idrokiga, tadbirkorligiga o‘zida qandaydir ehtiyoj sezgan. Amir Temur Eronga qarshi yurish boshlaganda, Isfaxonning qamali uzoq cho‘zilib, qo‘shinni ozuqa bilan ta‘minlashga mablag‘ yetmay qolgan. Nihoyat, Amir Temur Samarqandga chopar yo‘llab, Saroy Mulkxonimga maktub jo‘natadi. Maktub qisqa bo‘lib, ”qo‘shinning zaxirasi tugadi, xazinadan zar yuboring!” deyilgandi. Saroymulkxonim maktub mazmunidan ogoh bo‘lgach, mazkur maktubning orqa tomoniga “Ulug‘ amir! Zaringiz tugagan bo‘lsa, siyosatingiz ham tugadimu?”-deb yozadi va maktubni choparga berib, yo‘lga ravona qiladi.

Amir Temur maktubni olgach, Saroy Mulkxonimni kinoyasini mushohada qilib, nihoyat bir qarorga keladi: lashkargohda so‘yib yeyilgan qo‘y, qoramol, ot va tuya suyaklarini o‘sha kuniyoq yig‘dirib, turli hajmlarda qirqtirib, katta hajmdagisiga katta qiymat, kichigiga kichik qiymat belgilab, po‘lat muhrini qizdirib tahg‘a bostiradi hamda muvaqqat pul o‘rnida muomalaga kiritish haqida farmon beradi. Natijada qo‘shni shahar va qishloqlardan ushbu suyak-pulga qo‘shin uchun oziq-ovqat sotib olinadi. tez kunda Isfaxon shahri taslim bo‘lgach, suyak pullar zar bilan almashtiriladi. [13.55-b]

Amir Temur o‘g‘il va nabiralariga kelin tanlashda bo‘lajak malikalarning aql-idroki, tadbirkorligi, go‘zalligi, yuqori tabaqadan ekanligiga ham e‘tibor bergan. Shunday malikalardan biri Gavharshodbegimdir.

Gavharshodbegim Chig‘atoy ulusining obro‘li beklaridan biri bo‘lgan G‘iyosiddin Tarxonning qizi edi. G‘iyosiddin Tarxon haqida tarixiy manbalardagi ma‘lumotlar ko‘p emas. Tarixchi Turg‘un Fayziyev o‘zining “Temuriylar shajarasi” kitobida Kushluk ismli shaxs Chingizxon qo‘shinlari safida xizmat qilganligini, janglarning birida Chingizxonni o‘limdan saqlab qolganligini hikoya qiluvchi rivoyatlar borligini qayd etgan. Ushbu rivoyat Chingiziylar davrida mashhur bo‘lganligi uchun ham avlodlari Chingizxon davridan beri tarxon unvoniga ega bo‘lgan va bu unvonning imtiyozlaridan foydalanib kelgan. Bu haqida Sharofiddin Ali Yazdiy shunday deb yozadi: ”Tonglasi hazrat sohibqiron asirlarni quymakka farmonladi va andin ko‘chib, Xorazm sari mutavajjih bo‘ldi. Va Ko‘cha Malinikim, -xandaq ichiga kirmaydur erdi, yasoq tayog‘i urub, eshak qayrug‘iga bog‘lab, Samarqandga yibardi. Va G‘iyosiddin Tarxonkim, Qishlik naslidan erdi va Chingizxon atolarini tarxon qilib va Uljaytu ug‘li Xoja Yusuf O‘ljaytu ikkalasini bahodurlar bilan ilgar yibardilar

va alar Keray arig'iga ayog'I soridin, Dakalik otliq, bir bo'lak kishi bilan o'turib erdilar. Jumla etib, ot soldilar. Ammo hazrat sohibqironning bahodurlari g'olib bo'lub, qochqurdilar va andin yurub, Xorazmning tegrasidagi viloyatlarni taladilar." Nizomiddin Shomiy esa G'iyosiddin Tarxon Amir Temurning ushbu yurushida manglay safida qatnashganligini qayd edgan. Yuqoridagi ma'lumotlardan ham ko'rinadiki, Gavharshodbegimning otasi G'iyosiddin Tarxon Amir Temurning dastlabki harbiy yurishlaridanoq ularda faol ishtirok etishni boshlagan va unga muhim topshiriqlar ham bergan.

1388 yili Amir Temur ikki nabirasi va bir o'g'lini uylantiradi. Marhum shaxzoda Mirzo Jahongirning og'illari Mirzo Muhammad Sulton va Mirzo Pir Muhammad hamda Sohibqironning kichik o'g'li Shohruhmirzolar to'yi bo'lib o'tadi. Bu vaqtda Mirzo Muhammad Sulton va Mirzo Pir Muhammad 12, Mirzo Shoxruh esa 11 yoshda edi. Ularning yoshidan kelib chiqadigan bo'lsak kelinlar ham 11-10 yoshlarda bo'lganligini taxmin qilish mumkin. Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"sida kelinlar nomi keltirilmagan. "Andin so'ng sohibqironning –deb yozadi Yazdiy, - muborak ko'ngliga kechtikim, shaxzodalarkim, bo'yi yetilib tururlar, alarni evlandurgay. To'y asbobig'a mashg'ul bo'lib shaharni o'yin bog'ladilar. Amirzoda Muhammad Sulton va amirzoda Pir Muhammadkim, ikkalasi ag'o-ini erdilar va amirzoda Shohruxni har biriga nuri najod qilni shar'l va mutahhara yo'sini bila berdi va Bog'i bihishtda to'y qildi. Va bu tuy bir sori bo'lg'ondin so'ng hazrat sohibqiron cherikka ijozat berdikim, "Har kishi o'z viloyatlarig'a borib bir necha kun farog'at bo'lsunlar." [14.121.b.]

Shohrux mirzoning birinchi xotini aynan Gavharshodbegim bo'lganligidan va keying davrlarda Mirzo Ulug'bekning onasi sifatida Gavharshodbegim qayd etilganligidan kelib chiqib, bu kelin ekanligini ta'kidlashimiz mumkin. Oradan 6 yil o'tgach 1394 yil 22 mart kuni Gavharshodbegim o'g'il farzandli bo'ladi. Lekin Gavharshodbegimning farzandini tarbiyalash Mahdi ulyo Saroymulxonimga topshirildi.

1398 yil Gavharshodbegim yana bir o'g'il tug'adi va unga G'iyosiddin Boysunqur nomi beriladi. Bu shaxzodani tarbiyalash Gavharshodbegimning ixtiyorida qolgan bo'lishi mumkin. Chunki manbalarda Gavharshodbegimning ushbu farzandini Amir Temurning xotinlaridan birortasiga tarbiyalash uchun berilganligi xususida ma'lumot uchramaydi. Qolaversa, Boysunqur mirzo Gavharshodbegimning juda sevimli farzandi bo'lganligi, unga malika alohida mehr-muhabbat bilan qaraganligi tarixiy manbalarda qayd etiladi.

Amir Temur vafotidan so'ng Shohrux mirzo dastlab otasi tomonidan unga mulk qilib berilgan Xurosonda o'z mavqeini mustahkamladi. Keyinchalik esa Movaraunnahr, Xorazm, Kobul, G'azna, Qandahor, Shimoliy Xuroson, Fors, G'arbiy Eron hududlarini o'z mulklari tasarrufiga qo'shib oldi va ularni o'zining yagona davlatiga birlashtirdi. Shuningdek, Ozarbayjon, Shirvon, Hindiston kabi bir qancha davlatlar Shohruh mirzoga qaram bo'lgan mulklar qatorida edi. Buyuk hukmdorning birinchi va eng obro'li xotini sifatida Gavharshodbeginning faoliyati aynan shu davrdan boshlandi. U bu vaqtda Shohrux mirzo haramini boshqargan, saroydagi ayollar bilan bog'liq masalalarni hal etgan. Saroyda bo'lib o'tgan oilaviy tadbirlar, to'ylar ham Gavharshodbeginning nazoratida o'tkazilgan.

Gavharshodbeginning turli qabul marosimlari va Amir Temurni tantanali kutib olishlarda ham faol ishtirok etganligini ko'rishimiz mumkin. "Davlat va dinning tayanchi Mirzo Ulug'bek Movaraunnahrdan Xuroson tomon otlandi va Jayhundan o'tgach, uning kelayotganligi xabari hazrat xoqoni saidga yetdi. Mahdi ulyo Gavharshod og'o, G'iyosiddin mirzo Boysung'ur mirzo, Muhammad Jahongir, mirzo Muhammad Jo'giy va boshqa shaxzodalar, no'yonlar va ulug' amirlar bir necha farsang yergacha unga ro'baro' chiqib, kutib oldilar hamda izzat-ikrom va ulug'lash shartlarini bajo keltirdilar. O'n to'qqizinchi rabi' al-avvalda (6 may, 1417) shaxzoda hazrat xoqoni saidning og'ushiga kirish sharafigidan saodat topdi va onhazrat, -misra, -farzand diydorini ko'rib shodmon bo'ldi. Bir necha kun podshohona to'ylar va xusravona bazmlar tuzdilar" [15.324.]

Gavharshodbeginning saroydagi muhim vazifalaridan biri oilaviy to'y marosimlarini tashkillash va uni o'tkazish edi. Shunday to'ylardan biri 1419 yili 15 oktabrda bo'lib o'tgan. Mo'g'iliston hukmdori Sha'mi Jahon vafot etgach, uning taxti ukasi Muhammadxon tomonidan egallandi. U o'z hokimiyatini mustahkamlash uchun qudratli qo'shnilari bo'lmish temuriylar bilan aloqalarni mustahkamlashga kirishadi va Mirzo Shohruh huzuriga o'z elchilarini jo'natib, unga itoat qilishini bildiradi. Qulay vaziyardan samarali foydalanishga uringan Mirzo Shohruh ham Chingiz avlodidan kelin qilish orzusini bildiradi. Bu bilan u o'zining sevimli o'g'li Muhammad Jo'qiyni Ko'ragon unvoniga erishtirishni va uning saroydagi mavqeini mustahkamlashni niyat qilgan edi. Ushbu to'y haqida quyida hikoya qilinadi: "Xizrxojaning o'g'li, Mog'iliston podshohi Sha'mi Jahon haq da'vatini qabul qilib, birodari Muhammadxon ulus saltanatida qaror topgach, hazrat xoqoni saidhuzuriga elchilar yuborib itoat izhor qildi. Onhazrat elchilik rasm-rusumlarini yaxshi biluvchi va hazrat sohibqiron zamonida bir necha bor Mo'g'ilistonga borib kelgan amir Hasankoni elchilar bilan birgalikda jo'natdi va saodatmand farzand, mirzo Muhammad Jo'giy

bahodir uchunsaltanat xonadonidan va xonlik sulolasidan bir karimani so‘rattirdi. Muhammadxon bag‘oyat shodmon bo‘lib, muhabbat nishonlarini qarindoshlik vositalari bilan qo‘l chatishtirdi: izzatli va iffatli qizlar orasida saltanat sulolasining ko‘zi chirog‘i ham xonlik xonadonining yorug‘ nuri bo‘lgan podshoh Xizrxojaning nabirasi, Sha‘mi Jahonning qizi mahdi ulyo Mehr Nigor og‘oni arkoni davlatdan bir guruhining hamrohligida nihoyat to‘kis hashmat bilan Mo‘g‘ilistondan jo‘natdi. Uning poklik panohidagi taxtiravoni yigirma beshinchi ramazonda (15 oktabr,1419) doussaltanat Hirot ro‘baro‘sig‘a yetdi. Kutib olish shartlari bajo keltirilgach, mahdi ulyo Gavharshod og‘o podshohona to‘ylar qildi va uning buyrug‘i bilan Bog‘i Zog‘onda jannat bog‘i ko‘rinishli bir majlis Xo‘tan va Chin guruhlarini bilan oroyish topib bezandi.Chodirlar va soyabonlar ko‘klarga bosh cho‘zib, maysazor o‘rtasida falaksifat, gardun ko‘rinishli ulkan bir chodir va Kayvon (yulduzi) o‘rnidek(ulug‘) shoh chodirini xusravona paloslar va idish-asboblar bilan bezatdilar: xotinlar va kelin og‘illardan har birining o‘rni muayyan bo‘ldi: shahzodalar, amirlar, davlat arkonlari va mamlakat atrofidan kelgan elchilarga sovg‘alar muqarrar qilinib, yasovullar xos otlarga mindilar va o‘q yoy bilan saflarni rostladilar, eng qutli bir tole va eng yaxshi bir soatda yulduzlar sharaf burjidan porlab va oy savr xurramlik xonasida sharaf topib, uylanish ishini tugalladilar va munavvar oyni nurli oftobga qo‘shdilar, javharu injularni u ikki oftobu oy ustidan sochdilar, baxt zuhrasini saodat mushtariysi yoniga o‘tirgizdilar: xalifalik chamaninig sarvi va xonlik bog‘ining g‘unchasini payg‘ambar shariati bo‘yicha va tangri unga, avlod va suhbatdoshlariga rahmat va salomlarini yo‘llagur (Muhammad) mustafoning dini qonunlariga binoan bir-birlariga qo‘l ushattirdilar”. [15.35-b.]

Tadqiqotchi Amiriddin Berdimurodov o‘zining “Samarqand tarixidan tomchilar” nomli maqolalar to‘plamida Gavharshodbegimning hatto shaxsiy muhrga ega bo‘lganligini yozadiki, bu malikaning ayrim davlat ishlarida o‘zi shaxsiy qaror qabul qilib, uning ijrosini kuzatganini ham ta’kidlaydi. U to‘q yashil mohtobdan, to‘q yashil rangda, (nefritdan) bodomsimon shaklda yasalgan bo‘lib, sirtiga suls yozuvida arabcha xat bilan “Gavharsodbegim G‘iyosiddin Tarxonning qizi”deb yozilgan. Malikaning bu muhri juda katta siosiy kuchga ega bo‘lgan va u bugungi kungacha yetib kelgan tosh o‘ymakorligining go‘zal namunasi hamdir. Bu noyob yodgorlik hozirda Sankt-Peterburgdagi Ermitaj muzeyida CA-13650 raqami ostida saqlanadi. Muhrning taxminan 1457-yillarda ishlangani ta’kidlanadi.[16.5-b]

Turg'un Fayziyev o'zining "Temuriy malikalar" nomli kitobida Sohibqiron xonadoniga mansub barcha malikalar qatorida Gavharshodbegim haqida ham ma'lumotlar berib o'tadi.

Muallifning qayd etishicha, tabiatan dindor bolgan Shohruh mirzo ko'p vaqtini toat-ibodat, kitob mutoalasiga sarflardi. Saltanat va devon ishlarini dono va o'ktam xotini Gavharshodbegim boshqarardi. Bu ziyrak ayol qaynotasi Amir Temur vafotidan so'ng, sekin-asta saltanat ishlarini o'z qo'liga oldi. Zotan, Shohruh mirzoning o'zi ham Gavharshodbegimning donoligiga tan berar, saltanatni boshqarishda oqilona tadbirli maslahatlariga ehtiyoj sezib turardi. Shu bois, saltanatga doir ko'pgina ishlar malikaning e'tiboriga havola qilingan.

Viloyatlarga hokim tayinlash, qo'shinga sarkarda belgilash, hatto kimga qanday in'om va kimga qanday jazo belgilash ham malikaning inon-ixtiyorida edi.

Masalan, 1440-yil mashhur Hirot tarixchisi (keyinchalik saroy tarixchisi) Fasih Ahmad ibn Muhammad Xavofiy(1375-1442)malika Gavharshodbegimning g'azabiga uchrab, ikki marta qisqa muddatli qamoqqa hukm qilinadi.

Gavharshodbegim valiahd shaxzoda tayinlash masalasida ham doimo Shohruh mirzoga o'z ta'sirini o'tkazishga harakat qiladi: "1444-yilda Hirotida Shohruh mirzo og'ir kasal bo'lib, o'lim to'shagida yotar edi. Saroy ahli Hukmdorning tez fursatda olamdan ko'z yumishiga imonlari komil edi. Binobarin, Balx viloyatining hukmdori Muhammad Jo'ki mirzoga xabar yuboradilar. Ammo Muhammad Jo'ki mirzo tezlik bilan Hirotga yetib kelganda, onasi malika Gavharshodbegimning buyrug'iga muvofiq harbiy qo'shinlar sardori Jaloliddin Feruzshohning valiahd Alouddavla Mirzoga bay'at qilib, qasamyod qilgani xabarini eshitadi. Muhammad Jo'ki Mirzo onasi Gavharshodbegimning bunday "marhamatidan" qattiq ranjiydi va otasini ziyorat qilgach, Balxga qaytib ketadi. Shu voqeadan so'ng tez kunda Shohruh Mirzo kasaldan forig' bo'lib o'rnidan turadi. Bo'lib o'tgan voqea uchun malika Gavharshodbegim emas, Jaloliddin Feruzshox jazolanadi. Malikaning rejasi taqdir taqozosi bilan bir necha yil orqaga suriladi. 1445 yilda shaxzoda Muhammad Jo'ki Mirzo vafot etadi. Shundan so'ng Shohruh Mirzo o'ziga valiahd tayinlashda umrining oxirigacha bir qarorga kelolmaydi." [17.288-b.]

T. Fayziyev saltanat taraqqiyoti va poytaxt Hirotning gullab yashnashida Gavharshodbegimning xizmatlarini alohida e'tirof etadi. "Shohruh Mirzo davrida Xuroson ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatdan ancha gurkirab o'sdi. Mamlakat poytaxti Hirot iqtisodiy va madaniy yuksalishda Sharqning eng nufuzli shaharlaridan biriga aylandi. Tabiyki, mamlakatning bunday yuksalishida "amaliy hukmdor" malika Gavharshodbegimning hissasi beqiyos. Bu davrda Hirotida va

mamlakatning boshqa viloyatlarida qurilish ishlari avj olgan edi. Masjid-madrasalar, xonaqoh, maqbara, dahma, musofirxona, shifoxona, robot, ko'prik va sardobalar qurib bitkazildi. Shohruh Mirzoning Xurosonda hukmronlik qila boshlagan ilk yillaridanoq, u Hirot qal'asining janubiy tomonida madrasa va xonaqoh (1410-1411) bino qildiradi. Ana shundan so'ng Shohruh Mirzo avlodiga mansub shahzoda va malikalar ham madrasa, masjid, xonaqoh, shifoxona va shunga o'xshash inshootlar bunyod etish bilan shahar obodonchiligiga o'z hissalarini qo'shadilar. Tabiatdan vatanparvar, bilimdon va zukko Gavharshodbegim mamlakat ravnaqi yo'lida tinmay g'amxo'rlik qiladi. Uning dasturida madaniy va ma'rifiy hayot birinchi o'rinda bo'lgan. Shu boisdanmi, farzandlari hamda nabiralari ilm-fan muxlislari bo'lib, hatto g'azal ham bitganlar. Gavharshodbegim Hirotidagi juda ko'p qurilish ishlariga boshchilik qildi.

Xulosa. Bugungi kunda Mirzo Ulug'bekning ilm-ma'rifat homiysi sifatida tilga olinayotganligi, u barpo etgan madrasayi oliyasi-Samarqand davlat universiteti voris ekanligi e'tirof etilayotganida uning validasi Gavharshodbegimni yodga olish ezgu ishlardan biridir. Qaysidir ma'noda Mirzo Ulug'bekdagi bunyodkorlik, ma'rifatparvarlik tuyg'usi ona qonidan o'tganligini unutmaslik kerak. Mirzo Ulug'bek bir o'rinda onasi haqida quyidagi go'zal yozib qoldirgan: "Onamning ismi-yu ko'zlarigina gavhar emas, balki aqli ham gavhar edi". Darhaqiqat, Mirzo Ulug'bek ana shu gavharning eng noyob, qimmatlaridan biri ekanligini butun insoniyat e'tirof etayotganligi ayni haqiqatdir.

O'zining donoligi, oqilaligi, tadbirkorligi bilan hamda madaniy-ma'rifiy hayotga, bunyodkorlik ishlariga qo'shgan ulkan hissasi bilan malika Gavharshodbegim Temuriylar davlati tarixida o'chmas iz qoldirdi. Temuriy malikalarning mamlakatning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotidagi faolligi xotin-qizlar faolligini bugungi kun talablari darajasiga ko'tarishda muhim va ibratlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xidirova Nargizaxon. Oila-nikoh munosabatlarida ayollarning mavqei. (XVI-XX asr boshlari O'rta Osiyo xonliklari misolid misolida). Monografiya. T.: "Akademnashr", 2018.-352 b.
2. Annumarie Shimmel. Jonon mening jonimda. Islom olamidagi xotin-qizlar siymosi. - T.:1995.
3. Azamat Ziyoy. O'zbek ayollari tarix sahnasida. (Temir Xotin, Kabaj Xotun, Saroy Mulkxonim, Gavharshodbegim). – T.:2002.

4. T. Fayziyev. Temuriy malikalar-Toshkent A.Qodiriy.1994.-40-b.
5. Xidirova N.O'. Amir Temur va temuriylar davri ijtimoiy-siyosiy hayotida ayollarning ishtiroki. (XIV asr ikkinchi yarmi-XV asr boshlari/ /Мовераннахр в эпохе Амир Темура. Ilmiy to'plam.T.:2018.162-172 betlar.
6. Rajabova B. Oqila va mudabbira onalar.//”O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasi, 2013-yil 23-son.
7. Rahmonova Yu .Xiva xonligi ayollarining kundalik hayoti(XIX asr oxiri-XXasr boshlari). Xorazm tarixi zamonaviy tadqiqotlarda.T.:2019.
8. Ernazarov F.XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Xorazm vohasi ayollarining ijodiy faoliyati //” O‘zbekiston xotin-qizlari: kecha va bugun”mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konfrensiyasi ma’ruzalari.2004 yil 23 dekabr.T.:2005.
- 9 .Бахрие Учок. Женщины привительницыв мусульманских государствах. Перевод с турецкого З.М.Бунятова. М.:1982.
10. Нафасов Т. Имена женщин темуридского происхождения.// Тезисы международной научной конференции. “Амир Темур и его место в мировой истории”. Т.:1996.
11. Алимова Д.А.Женский вопрос в Средной Азии. история изучения и современные проблемы.T.;1991.
12. Хидирова Н. О роли женщин в общественной жизни Средной Азии (на основе документов XVIII-начала XX века).Международной научный симпозиум носвященной 110-летию основания первой в мусулманском Востоке светской женской школы. // Азербайджан, 5-8 октября 2011.
13. T.Fayziyev.Temuriylar shajarasi-Toshkent.Yozuvchi.1995.-368
14. Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. Сўз боши, тадбил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари А. Аҳмад ва Ҳ. Ваҳоббеков.-Т.:Шарк, 1997.-384 б.
15. Абдураззоқ Самарқандий.Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн/ Форс тожик тилидан таржима. Кириш сўзи ва изоҳли луғатлар муаллифи А.Ўринбоев. Ж. II-III.1429-1470/й воқеалари.-Т.;Ўзбекистон, 2009. -832б.
16. А. Бердимуродов. Самарқанд тарихидан tomchilar. (мақолалар, суҳбатлар, тадқиқотлар) Тошкент: Маънавият, 2015.-400 б.
17. Ravshanov P.Amir Temur sulolasi.-Т.;Yangi asr avlodi,2021.-656 b.

Kasimova Shahnoza

**Docent, National Institute of Fine Arts and design
named after Kamoliddin Bekhzad**

Published under peer review:

*Doctor of History, Senior Researcher at the
State Museum of History of Uzbekistan
Mukhamedova Munisa Sabirovna,
Uzbekistan*

Received 4th April 2024, Accepted 11th April 2024, Online 18th April 2024

**MODERN FORMS OF MUSEUM-PEDAGOGICAL ACTIVITY: ISSUES OF
APPLYING THE CURRICULUM FOR SCHOOLCHILDREN IN MUSEUMS**

Annotation. The article examines the process of working with students in museums at the beginning of the XXI century. The raising children in an aesthetic spirit and the formation of their spirituality, psychological study of the children's audience.

Key words: children's audience in the museum, "children's age", physiological and psychological development of children, pedagogical influence, didactic games, developmental exercises, creative tasks, dialogue, conversation, discussion, excursion practice.

**МУЗЕЙ-ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТНИНГ ЗАМОНАВИЙ ШАКЛЛАРИ:
МУЗЕЙЛАРДА МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ УЧУН ЎҚУВ ДАСТУРИНИ ҚЎЛЛАШ
МАСАЛАЛАРИ**

Аннотация. Мазкур мақолада XXI аср бошларига келиб музейларда ўқувчи ва талабалар билан ишлаш жараёнлари, болаларни эстетик руҳда тарбиялаш ва уларнинг маънавиятини шакллантириш, болалар аудиториясини психологик жиҳатдан ўрганишборасида фикр юритилади.

Калит сўзлар: музейда болалар аудиторияси, “болалар асри”, болаларнинг физиологик ва психологик ривожланиши, педагогик таъсир, дидактик ўйинлар, ривожлантирувчи машқлар, ижодий вазифалар, диалог, суҳбат, мунозара, экскурсион амалиёт.

**СОВРЕМЕННЫЕ ФОРМЫ МУЗЕЙНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ:
ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ ДЛЯ ШКОЛЬНИКОВ В
МУЗЕЯХ**

Аннотация. В статье рассматривается процесс работы со студентами в музеях в начале XXI века, воспитание детей в эстетическом духе и формирование их духовности, психологическое изучение детской аудитории.

Ключевые слова: детская аудитория в музее, «детский век», физиолого-психологическое развитие детей, педагогическое воздействие, дидактические игры, развивающие упражнения, творческие задания, диалог, беседа, дискуссия, экскурсионная практика.

Кириш. Мавзунинг долзарблиги.

Ўтган асрнинг сўнгги йилларида музейлар фаолиятида жиддий ўзгаришлар юз берди. Янгича тасаввурларга мувофиқ, музейнинг вазифалари фақат ҳодиса, жараён, факт ва музей предметлари ҳақида қўп билим беришдан иборат бўлмаслиги керак. Томошабиннинг сезги-эмоционал ҳолатига таъсир этиш, уни тарихий муҳитга олиб кириш, унинг тасаввурини ишга солиш музейлар фаолиятида маданий-илмий концепциясининг асосий вазифасидир. Музейга келган одам тарбиявий таъсир объекти эмас, балки тенг ҳуқуқли суҳбатдошдир, шунинг учун музейнинг аудитория билан мулоқоти монолог эмас, балки диалог шаклида бўлиши керак.

XXI аср бошларига келиб музейларда ўқувчи ва талабалар билан ишлаш жараёнлари бир мунча фаоллашди. Ўқувчилар категорияси ўз навбатида ёш жиҳатидан мактабгача тарбия муассасалари, мактаб ўқувчилари ва институт талабалари гуруҳларга бўлинди. Музей мутахассислари юқорида қайд этилган ҳар бир гуруҳ билан алоҳида мулоқотга киришди. Ўқувчи ва студентлар билан ишлаш тажрибаси янги йўналишларда такомиллаштирилган бўлса, мактабгача тарбия муассасалари билан мулоқот шакллари бошланди (1).

Бундай кичик ёшдаги аудитория билан ишлаш то XXI асргача музейларда ўзининг тўлиқ ифодасини топмаган эди. Лекин мактаб таътилида музейлар кичик ёшдаги ташрифчилар билан тўлиб кетиши сир эмас. Ёш болаларни музейга интилиши ва қизиқиши доимий бўлиб, улар турли тadbир иштирокчиларининг асосий қисмини ташкил этиб келган. Кичик аудитория билан ишлашнинг махсус йўналиши ва усуллари деярли ривожланмаганлиги бир неча ўн йиллар давом этди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси.

“Музей педагогикаси” тушунчаси XX аср бошларида Германияда шаклланди ва илмий муомалага киритилди. Унинг ривожланиши А.Лихтварк, А.Рейхвейн, Г.Фройденталь исмлари билан боғлиқ. Дастлаб музей фаолиятининг йўналиши сифатида талқин этилиб, асосан ўқувчилар билан фаолият олиб боришга қаратилди. А.Лихтварк музейнинг ўқув мақсади ҳақидаги ғояларни биринчи бўлиб шакллантирди ва мулоқотнинг иштирокчиси сифатида музей ташриф буюрувчисига янгича ёндашувни таклиф этди.

“Музей диалоглари” усулини амалда татбиқ этиб, дастлаб ташриф буюрувчига санъат билан мулоқотда бўлишга ёрдам берувчи воситачи ролини оқлади, санъат асарларини кўриш ва завқланиш қобилиятини ривожлантирди (кейинчалик бу воситачи “музей ўқитувчиси” деб аталган).

Музей педагогикаси музейни таълим тизими деб ҳисоблайдиган музейшунослик, педагогика ва психология фанлари кесимида пайдо бўлди ҳамда замонавий музейнинг илмий ва амалий фаолияти соҳаси, музей муҳитида педагогик жараён орқали маданий (бадий) тажрибани ўтказишга қаратилган. Музейларнинг маданий-маърифий фаолияти тарихи, хусусиятлари, ташриф буюрувчиларнинг турли тоифаларига таъсир кўрсатиш усуллари, музейларнинг таълим муассасалари билан ўзаро алоқаларини ўрганади.

Германия, АҚШ ва Россияда музей педагогикаси соҳасида Т.Поляков, А.Лихтварк, М.Ноулз, Н.Лошинин каби муаллифларнинг музей педагогикаси тарихи масалалари акс этган қатор ишларини чоп эттирган. Уларнинг тадқиқотларида турли ихтисосликдаги музейларнинг

коммуникатив муҳити музей педагогик жиҳатдан тарихий хронологик асосда ўрганилган. Шунингдек, ушбу тадқиқотлар қамровида XX асрнинг бошларида бошланган музей педагогик фаолият, музей аудиторияси билан ишлаш каби жараёнлар ҳам тавсифланган.

Ушбу тадқиқотлар музей педагогикасининг пайдо бўлиш тарихи, тадрижий ривожланиши, музей ва жамиятнинг ўзаро боғлиқлик муаммоларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқотни амалга оширишда анализ ва синтез, тарихийлик ва мантиқийлик, қиёслаш, аналогия, креативлик усулларидан фойдаланилди. Тадқиқот натижалари.

XX аср бошларидан бошлаб баъзи музейлар ва мактаб музейларида 4 ёшдан 10 ёшгача бўлган болалар учун махсус лойиҳаларни ишлаб чиқилиши бу соҳани ривожланишига олиб келди. XX асрнинг 90 йилларига келиб эса музейларда оммавий равишда кичик ёшдаги ташрифчилар учун тадбирлар ўтказила бошланди. Лекин ушбу жараён кичик ёшдаги аудитория билан ишлашнинг шакл ва усуллари бўйича педагогик ва психологик билимлар ханузгача талаб даражасида ривожланмаган (2).

XX аср “болалар асри” деб аталади. Чунки бу давр жараёнида болалар маданияти ривожланди: болалар учун махсус музей ва театрлар ташкил этилди, болалар адабиётига асос солинди, болаларни мактабгача тарбиялаш муассасалари ташкил этилди, болалар учун махсус либослар пайдо бўлди.

Болаларни эстетик руҳда тарбиялаш ва уларнинг маънавиятини шакллантириш энг муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Болалар айнан мактабгача тарбия муассасаларида табиатдаги турли ўзгаришлар ҳақидаги дастлабки маълумотларни оладилар.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг дунёқарабини шаклланиши мактабда олган билимлари асосида мунтазам равишда кенгайиб ва чуқурлашиб боради. Музей ўқувчиларига нафақатгина турли ҳодиса ва воқеаларни сабаблари ва тартиблари ҳақида билимларни бериш, балки уни хотирада сақлаш билан бир қаторда, ўз олдларига қўйилган саволларга мустақил равишда жавоб топишга ўргатиш лозим.

Бу ёшдаги ўқувчиларда воқеаларга ижодий ёндашиш, фантазия қилиш, ўзига таниш бўлган образлар орқали эртаклар тўқиш усуллари қўллаш мумкин. Уларни воқеа ва ҳодисаларга нисбатан бўлган эътибори муқим ва мустаҳкам бўлмаслигини эътиборга олиб, уларни кўпроқ воқеалардаги қаҳрамонлар билан биргаликда айнан шу муҳитга тушиб ҳаракат қилиш, ҳис этишга имкон яратиш керак. Уларнинг онгида барча персонажлар ижобий ва салбийга бўлинади. Шу билан бирга улар картинада тасвирланган табиатни кўриниши ёки қаҳрамоннинг ҳолати ва ҳис-ҳаяжонларига катта эътибор берадилар. Шунингдек, муҳокама қилиш ва шахсий фикрларини билдира оладилар. 8-9 ёшдаги болалар бадиий атамалар ва ахборотларни ўзларига сингдира оладилар ва бадиий образларни содда тилда таҳлил қила оладилар.

Бу ёшдаги ва мактабгача тарбия масканларидаги болаларга кўпроқ диалог шаклидаги экскурсиялар, дидактик ўйинлар, ижодий вазифалар ва ривожлантирувчи машқлар асосида экскурсиялар ташкил этиш лозим.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларга музей ёдгорликлари орқали моддий ва маънавий маданиятнинг ажралмас қисми ҳисобланган музей предметларига муносабатни шакллантириш ва уларни жаҳон маданиятида тутган ўрнига эътибор қаратиш лозим (3).

Мактаб ўқувчиларида ватанпарварлик руҳини шакллантириш, Ватанни севиш ва унинг равнақи учун хизмат қилиш каби хислатларни шакллантириш музейлар олдидagi муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Ҳар бир шахсдаги ватанпарварлик хислати унинг дунёқараши, ахлоқи ва маънавиятида намоён бўлади.

7-11 ёшгача бўлган болалар вақт ҳақида маълум тасаввурга эга бўлсада, лекин абстракт тушунчаларни қабул қилишга тайёр бўлмайди. Бу ёшда ўқувчиларни музейга ташрифини шакллантириш, шунингдек, экспозициядан олган маълумотларини ўз тажрибаси билан узвий боғлашга ўргатиш керак.

Бу ёшда болалар музейга доимий ва мунтазам равишда ташриф буюришга ҳамда музейда олинадиган таълим шаклларига қўшилиб борадилар. Уларга экскурсион цикллари тақдим этилади, уларни амалга ошириш жараёнида ривожлантирувчи ва маърифий характерга эга бўлган аниқ педагогик мақсадлар ва вазифалар ечилади. Уларнинг мазмуни ва методикаси ушбу ёшнинг руҳий ўзига хос хусусиятлари билан шартланган.

Кичик мактаб боласида билим орттирувчи жараён мактабда олинган маълумотлар, тасаввурлар ва тушунчалар миқдорининг ошиши туфайли янада чуқур ва маъноли бўлиб боради. Бу ёшдаги болалар аста-секин турли ҳодисаларнинг сабаблари ва қонуниятларини ўзлаштиришга келишади. Шу сабабдан, кичик мактаб болаларининг музейда таълим олиши нафақат ўқувчининг хотирасига, балки олган маълумотларини англашга ва олдига қўйилган вазифаларга мустақил равишда жавоб излашга асосланган бўлиши лозим.

Шу билан бир вақтда, ушбу кўриб чиқиладиган ёшдаги болалар кўп жиҳатдан улардан ёши катта бўлган мактабгача ёшдаги болаларнинг руҳий сифатларини сақлаб қолишади. Масалан, уларга ўзлаштиришнинг ўткирлиги ва тиниклиги, кузатувчан қизиқувчанлик хосдир. Улар атроф-муҳитнинг таъсирига катта қизиқувчанлик ва ёрқин ифодаланган ҳис-туйғу билан жавоб беришади. Шу билан бирга, уларнинг тафаккури кўп жиҳатдан яққол-тимсолий характерни сақлашда давом этиб, вербал-мантикий хусусиятларга эга бўлишни бошлайди.

Таълим олиш жараёнида кичик мактаб ўқувчиларида хотирловчи тасаввур ҳамда ижодий, маҳсулдор негиз ривожланади. Улар фантастик ҳикоя ва эртакларни тўқиган ҳолда ва шахсий фантазияларини тасвирловчи тасвирларни яратган ҳолда ўйлаб тўқиб чиқаришга ва ёзувчиликка, таниш бўлган тимсолларни комбинациялашга мойил бўлишади. Кичик мактаб ўқувчиларининг диққати ноихтиёрийлик характерга эга бўлиб, айнамалиги (ўзгарувчанлиги) билан фарқ қилади. Шунинг учун, таълим бериш давомида ихтиёрий диққатни ривожлантириш, унинг диққатини жамлашга кўмаклашувчи кўникмаларни сингдириш, бироқ, бу билан экскурсия ўтказишнинг мазмуни ва шаклининг мароқлилигини сақлаш керак, негаки бу хали ҳам санъатга бўлган қизиқишнинг асосий ундайдиган сабаби бўлиб қолмоқда (4).

Экскурсия раҳбари-педагогнинг ўзлаштириш ва тасвирий ижоднинг ёшга доир ўзига хос хусусиятларини билиши унга экспозициялар режасини тузишда ва таълим беришнинг тўғри методикасини танлашда ёрдам беради. 7-11 ёшли болаларни ўзларининг ахлоқий баҳосини чиқаришга ҳаракат қилган ҳолда тасвирланган ҳодисани қаҳрамонлар билан бирга

“яшайдиган” сюжет ўзига тортади (қизиктиради). Бунда баҳоларнинг бир маънолиги ва қаҳрамонларни ижобий ва салбий тавсиф (“яхшилар” ва “ёмонлар”) принципи бўйича ажратиш уларнинг идрок этишларининг ўзига хос хусусияти бўлишда давом этмоқда. Шу билан бир вақтда, уларда нафақат сюжетни, балки тасвирланган воқеанинг ички муҳитини, ҳамда пейзаждаги табиатнинг ҳолати ёки портретдаги кайфиятни бошдан кечириш қобилияти пайдо бўлади ва улар ҳақида ўзларининг муносабатини оғзаки шаклда баҳо беришга ва ифодалашга тайёр бўлишади.

Худди мактабгача ёшдаги болалар билан ишлашдаги каби ушбу ёшдаги болалар билан ўтказиладиган экскурсион ишда ҳам экскурсияни диалог шаклида олиб бориш, дидактик ўйинлардан кенг фойдаланиш, ривожлантирувчи машқлар, ижодий вазифалар натижалироқдир. Тасвирий амалиётга қараганда (кичик иншолар, экскурсия раҳбари, музей ходимлари, коллекционерни ўйнаш, ўзининг уй тўплами ҳақида ҳикоя) асардан олинган таассуротларни ифодалашнинг оғзаки шакллари кўпроқ урғу бериш мумкин. Кичик мактаб ўқувчисининг атроф муҳитга муносабати янада маъноли бўлиб бормоқда. Ушбу фактни ҳисобга олган ҳолда экскурсия жараёнида санъат воситалари ёрдамида кадрятлар ориентациясини шакллантиришга ва музей ёдгорлиги орқали маданият оламини англаш кўникмаларини онгли ўзлаштиришга эътибор ажратиш зарур. Музей маданиятини шакллантириш, яъни музейнинг қадрий салоҳиятини, музейларга ташриф буюришга бўлган ички эҳтиёж, музей предметиға моддий ва манъавий маданиятнинг бўлагидек эҳтиёткорона муносабат қилишни бу турдаги экскурсияларнинг умумий мақсади деб ҳисоблаш мумкин.

Бадиий музейнинг кичик мактаб ўқувчилари билан ўтказиладиган экскурсион ишида визуал саводхонликни шакллантириш алоҳида аҳамиятга эга. У кузатувчанлик, визуал таассуротларни элементар шаклда таҳлил қилиш ва умумийлаштириш, визуал тимсолни ҳис-туйғу билан бошдан кечириш, ҳамда кўрган нарсасини ижодий қабул қилиш ва англаш каби сифатларни ривожлантиришни ўз ичига олади. Шунинг учун, ушбу ёшдаги болалар билан ўтказиладиган экскурсияларда уларга диққат ва мулоҳаза билан кўздан кечириш имкониятини бериш, ўз таассуротларини баён қилишга, ҳамда у ёки бу асар бадиий шаклининг элементлари – ранг, фактура, маром, композиция ва ҳ.к.ларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида диалогга ундаш зарур. Умумий характердаги санъат ҳақидаги маълумотлар бевосита ўзлаштиришга таяниши ва аниқ визуал образдан эмоционал ва визуал таассуротлар билан қувватланиб туриши керак (5).

Ўсмирлик ёши (11 ёшдан 15 ёшгача) болаликдан катта ҳолатга ўтувчи ёшдир. Боланинг ҳаёт ва фаолият шароитлари ўзгаради, руҳиятнинг қайтадан ўзгариши рўй беради, одамлар билан ўзаро муносабатнинг эски, шаклланиб бўлган кўринишлари барҳам топади. Фан асосларини мунтазам равишда ўрганиш улардан онгнинг даражаси юқори бўлишини, объектлар ўртасидаги янада мураккаб ва абстракт муносабатларни англашни, мавҳум тушунчаларнинг шаклланишини талаб этади. Ўқув фаолияти жараёнида уларнинг тафаккури таҳлилий характерга эга бўлади, фаол ва мустақил равишда фикрлаш, таққослаш, чуқур умумлаштиришлар ва ҳулосалар чиқариш қобилияти ривожланади. Уюшган, тартибли ва бошқариладиган жараён характериға эга бўладиган ва янада ихтиёрий бўлиб бораётган хотира ва диққат ўсмирлик ёшида сезиларли ўзгаришларға учрайди. 10-12 ёшдан бошлаб боланинг

расмида “табиий инқироз” деб номланувчи ҳол юзага келади. Кўпгина ўспиринлар расм чизиш машғулотларини ташлайдилар, урғу ўзининг тасвирий ижодидан бадиий идрок қилиш (ўзлаштириш) соҳасига кўчади. Ўспирин, маҳоратнинг аҳамиятини ва унинг асосларини ўзлаштиришда профессионал таълимнинг ролини англашни бошлайди. Бу ўз навбатида санъатни, унинг бадиий-тимсолий тилини ва тарихий ривожланиш босқичларини мунтазам равишда ва чуқур ўрганишга тайёрлигидан далолат беради. Шу сабабдан, ушбу кўриб чиқиладиган ёш ўқувчилари учун мўлжалланган экскурсион дастурларга ўқувчиларнинг конкрет соҳадаги билимларини кенгайтирувчи тематик ва тарихий цикллари киритиш зарур (4).

Музейларда ўқув дастурини қўллашда бир неча босқичларни амалга ошириш кўзда тутилади. Масалан, экскурсовод биринчи навбатда экскурсияни бошлашдан аввал болалар билан ўзаро мулоқотга кириб, алоқани яқинлаштириш ва ташрифчилар билан илиқ муносабатни шакллантириш керак. Тарихий музейлардаги экспозициялар, тарихий сўзлар ва жараёнларни болалар тўлиқ тушуниб қабул қилишлари қийин. Шу сабабли музей педогоглари экскурсияларни предметларни қиёслаш, фарқлаш, ёки ўхшаш предметлар билан уйғунлаштириш орқали тушунтиради.

Кўпгина музейларда ўқувчиларга савол-жавоб шаклида тушунтириш ишлари олиб борилади. Музей педогоги бирон воқеа ёки ҳодиса бўйича ўқувчиларга савол бериш орқали улардан воқеликни кузатиш, таҳлил қилиш ва ечимини топиш бўйича жавоб кутади. Бу ҳам ёшларни экспозицияда намойиш этиладиган маълумотларга муносабати ва унга нисбатан ўзининг шахсий фикрини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Музейда ёш ташрифчилар кўпроқ эркинлик ва мустақилликни хуш кўради. Уларга қўл билан ушлаб кўриш ва экспонат билан мулоқотга айнан экспонат нусхалари, макетлари ёки муляжлари ўқувчилар учун ҳеч нарсага тенглашмайдиган ўқув материали ҳисобланади. Шунинг учун ҳам кўплаб музейлар ўз залларида болалар учун экспонатларнинг нусхаларини ясаб, уларга ашёларни вазни, ҳажми, шакли, ишлатиш усулини синаб кўришга имкон яратади. Ёки бўлмаса тарихий шахсларнинг кийимини кийиб кўриш, ёки зодагон аёлнинг тақинчокларини тақиб кўриш, кулолчилик чархида қадимий кўзаларини ясаб кўриш ўқувчида катта таассурот уйғотади.

Ҳозирги замонавий музейлар болалар билан ишлашнинг турли усулларини ишлаб чиқмоқдалар. Уларнинг сони ва масштаби жуда кенг бўлиб, ҳар бир музей ўзининг хусусияти ва фаолиятининг мазмун моҳиятидан келиб чиққан ҳолда иш тутиши лозим. Барча янги йўналишдаги лойиҳалар ва усуллар болаларни музейга нисбатан бўлган қизиқишини орттиради ва дунёқарашини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Музей ашёси ташрифчиларда қизиқишни, завқланишни, у ҳақида янада кўпроқ маълумот олишга ҳоҳишни орттиради. Агарда экспонат машғулоти вақти фойдаланилса ва болалар уни ушлаб кўриб, ҳис қилиш имконига эга бўлсалар, уларнинг тушунишлари осонроқ бўлади ва музейнинг томошабинлари ортади. Экспонатлар боланинг эмоционал муҳити, интелекти, тафаккури, нутқининг ривожланиши учун турли машғулотларда қўлланилади.

Ўсмирлик ёшида шахсият шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари орасида ахлоқий онг, ўзини ўзи англаш, катталиқ ҳисси, ўз фаолиятида эркинликка интилишни ажратиш лозим.

Кўпинча, тақлид қилиши учун намуна бўладиган “Ўзининг қаҳрамони” ни излаш ўспиринга хосдир. Бу қайсидир бир ижтимоий ёки сиёсий арбоб, замонавий оммабоп мусиқий маданият вакили ёки атрофидаги тенгдошлар орасидан кимдир бўлиши мумкин. Ёқтирган расоми ҳам бўлиши мумкин. Экскурсия раҳбарининг расомнинг тақдири ва шахси ҳақидаги завқли ҳикояси ўспиринни қизиқтириб қолиши ва санъат соҳасида чуқур қизиқишнинг шаклланишига туртки бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Юқорида зикр этилганларга кўра бадиий музейнинг ўспирин-болалар билан ишлаш шакллари ва тематикаси янада турли-ҳил бўлиб бормоқда. Тасвирий санъат тарихи ва тили бўйича экскурсиялардан ташқари уларга “Расомлар ҳақида суҳбатлар” умумий тематик номи остида монографик характерга эга цикллар тақлиф қилиниши мумкин. Дидактик ўйинлар ва машқлар билан бир қаторда ўспиринлар билан бадиий музейнинг экскурсион ишлаш методикасида ушбу ёшнинг руҳий ўзига хос хусусиятларига кўпроқ жавоб берадиган шакллар сифатида диалог, суҳбат, мунозаралар кенг қўлланилмоқда. Бу шаклларнинг ўзи, шакл-шубҳасиз, яроқлидир ва хатто юқори синф ўқувчилари билан бўладиган экскурсион амалиётда етакчи бўлиб бормоқда.

Турли ёшдаги болалар аудиторияси бир неча ўн йиллардан бери музей ташриф буюрувчиларининг устувор гуруҳларидан бири ҳисобланади. Ушбу гуруҳ билан олиб бориладиган мунтазам ишлар юртимиз музейларида ҳам, хорижий музейларда ҳам ўтказилади. Болалар аудиторияси мактабгача ёшдан бошлаб то мактабни якунлайдиган давр 15-17 ёшгача бўлган турли ёшдаги болалар гуруҳини ўз ичига олади. Болалар музейи йўналиши ривожланишининг бошиданоқ бош эътибор музейларнинг мактаб билан ўзаро алоқасига қаратилган эди. Ҳозирги вақтда ҳам музейларнинг мактаб билан олиб борадиган фаолияти музейларнинг маданий-маърифий фаолиятининг етакчи йўналишларидан бири бўлиб қолмоқда.

Шу тариқа, мактаб аудиторияси музей ташриф буюрувчиларининг устувор гуруҳларидан бири бўлишда давом этмоқда. Жамият ривожланишидаги янги босқич эса музей ва мактабнинг янада чуқур ва кўп жиҳатли ўзаро алоқасида янгича маъно касб этади ва у музейлар ҳузурида гуманитар фанларнинг чуқурлаштирилган курслари ўтказиладиган ўрта таълим муассасаларини барпо этишни ўз ичига олган, турли мақсадларга белгиланган кўп йиллик дастурларда мужассам бўлади.

Ўсиб келаётган авлодни эрта ёшдан бошлаб юртимиз маданияти, санъатининг манбалари билан таништириш муаммосини ечадиган, ўн йил давомида ўзгармас мактаб аудиторияси учун мўлжалланган дастурларни ишлаб чиқиш истикболли кўринади. Шу туфайли, Ўзбекистон музейларига мактаб ўқувчиларини жалб этиш учун шароит яратиш мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Barbour, E. H. (2008). Museums and the people. In H. H. Genoways & M. A. Andrei (Eds.), *Museum Origins: Readings in Early Museum History and Philosophy* (pp. 69-71). Walnut Creek: Left Coast Press.
2. Столяров, Б.А. Музейная педагогика. История, теория, практика. Учебное пособие. – М.: Высш. шк., 2004. – 216 с.
3. Заирова М.Г. Школьный музей. – Алма-Ата: Мектеп, 1982.
4. Kasimova Sh.A. Muzeu pedagogikasi. O'quv qo'llanma. «Matrix»-Toshkent: 2022. -256 b.
5. Столяров Б.А. Педагогика художественного музея: от истоков до современности. СПб., 1999.
6. Исмаилова Ж. Музей ва жамият / Исмаилова Ж., Нишанова К., Мухамедова М. Т: Чинор ЭНК, 2015. - 176 б.
7. Коваль М.Ю. Дети в музее: размышления психолога // Музееведение. Воспитание подрастающего поколения в музее: теория, методология и практика. М., 1989.
8. Макаров Н.Г. Детские музеи Америки. История и современность. – Москва: 1997.
9. Столяров Б.А. Соколова Н.Д., Алексеева Н.А. Основы экскурсионного дела. СПб, 2002.
10. Юхневич. М.Ю. Я поведу тебя в музей. – М., 2001. – 205 с.

ZHAO BING

Master's student of Tashkent State University of Oriental Studies

Published under peer review:

Doctor of Philosophy in Economics (Ph.D),

Associate Professor

Kadirova Zulaykho Abdukhalimovna,

Uzbekistan

Received 4th April 2024, Accepted 11th April 2024, Online 18th April 2024

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING GEOGRAPHICAL EXPORTS OF FOREIGN TRADE PARTNERS OF UZBEKISTAN

Abstract: As a Central Asian country, Uzbekistan has high development potential in foreign trade. First of all, Uzbekistan is a resource-rich country with abundant reserves of oil, natural gas and coal. But it should be noted that, in addition to natural factors, political, social and economic reasons also play an important role in foreign trade.

Key words: Uzbekistan, foreign trade, export, import, resources, factors.

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ЭКСПОРТ ВНЕШНЕТОРГОВЫХ ПАРТНЕРОВ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. Будучи страной Центральной Азии, Узбекистан имеет высокий потенциал развития в сфере внешней торговли. Прежде всего, Узбекистан – богатая ресурсами страна с огромными запасами нефти, природного газа и угля. Однако следует отметить, что наряду с природными факторами важную роль во внешней торговле играют также политические, социальные и экономические факторы.

Ключевые слова: Узбекистан, внешняя торговля, экспорт, импорт, ресурсы, факторы.

O‘ZBEKISTON TASHQI SAVDO HAMKORLIKLARINING GEOGRAFIK EKSPORTIGA TA’SIR ETGAN OMILLAR TAHLILI

Annotatsiya: O'zbekiston Markaziy Osiyo davlati sifatida savdoga qo'yiladigan yuqori samaradorlikka ega. Avvalo, O'zbekiston neft, tabiiy gaz va ko'mirning mo'l zahiralariga ega, resurslarga boy mamlakatdir. Lekin shuni ta' yuklash kerakki, tashkilot savdoda ichimlik bilan bir qatorda siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sabablar ham muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, savdo tashkiloti, eksport, import, resurslar, mahsulotlar.

Введение.

Наличие ресурсов обеспечивает базовые условия для экспорта Узбекистана. В то же время Узбекистан также обладает хорошими пахотными землями и высококачественной сельскохозяйственной продукцией, а экспорт сельскохозяйственной продукции также является важной частью внешней торговли страны. Во-вторых, развитию внешней торговли Узбекистана активно способствует государственная политика. Правительство ввело ряд преференциальных мер и мер поддержки для стимулирования предприятий к участию во внешней торговле. Например, правительство предоставило налоговые льготы и политику содействия торговле, снижая нагрузку на предприятия и привлекая больше предприятий к инвестированию и участию во внешнеторговой деятельности. Кроме того, Узбекистан активно осуществляет экономическое сотрудничество и обмены. Страна установила отношения экономического и торгового сотрудничества со многими странами и подписала множество двусторонних торговых соглашений и соглашений о свободной торговле. Эти соглашения о сотрудничестве обеспечивают более широкий рынок и больше возможностей для внешней торговли Узбекистана.

Методология.

Однако развитие внешней торговли Узбекистана также сталкивается с некоторыми вызовами и проблемами. Прежде всего, структура внешней торговли страны относительно проста, в основном энергоносители и сырьевые товары, в ней отсутствуют продукты с высокой добавленной стоимостью и продукты с высоким технологическим содержанием. Это приводит к относительно слабой конкурентоспособности Узбекистана на международном рынке.

Кроме того, на внешнюю торговлю Узбекистана большое влияние оказывает международная экономическая ситуация. Экономическая глобализация и геополитические проблемы могут оказать негативное влияние на внешнюю торговлю Узбекистана. Например, нестабильность спроса на международном рынке и рост торгового протекционизма могут повлиять на экспорт Узбекистана.

В целом развитие внешней торговли Узбекистана достигло определенных результатов, но сталкивается с рядом вызовов и проблем. Поэтому в последующем анализе необходимо провести углубленное исследование географии экспорта внешнеторговых партнеров Узбекистана для выявления экспортных преимуществ и стратегий решения проблем, а также предоставить целевые предложения и направления развития внешней торговли Узбекистана.

Результаты.

Политические факторы являются одним из важных факторов, влияющих на географию экспорта Узбекистана¹. [1] Прежде всего, политическая стабильность является важным фактором для внешнеторговых партнеров Узбекистана при выборе сотрудничества². [2]

¹ Дуань Юйчэн Анализ развития международной торговли на основе на фоне трансграничной электронной коммерции. 1r3Sufqz2OzjAHGQ2kkg5gfCisUcr8VyquQrN2uHYsdj
joFdGZ9V0ZZqy02GJvDRCAAWglhA==&uniplatform= NZKPT&language=CHS

² Гао Дань Исследование качественного развития внешней торговли приграничных территорий в новую эпоху
Университет международного бизнеса и экономики, 2021 -06-01

Степень политической стабильности страны напрямую влияет на доверие и готовность иностранных инвестиций и торгового сотрудничества. Правительство Узбекистана активно способствует внутривнутриполитической стабильности и реализует ряд экономических реформ и планов развития для привлечения иностранных инвестиций и развития внешнеторгового сотрудничества. Во-вторых, близость политических отношений также влияет на географию экспорта Узбекистана. Страны с близкими политическими отношениями часто имеют больше шансов установить хорошее торговое сотрудничество, в то время как страны с напряженными политическими отношениями могут ограничить ввоз узбекских товаров. Политические факторы также могут влиять на торговую политику Узбекистана. Изменение политических решений может привести к корректировке торговой политики, что повлияет на географию экспорта Узбекистана. Политические факторы также могут оказать влияние на преимущество географии экспорта Узбекистана. Такие факторы, как дружественные отношения сотрудничества между правительствами, подписанные соглашения о свободной торговле и политическая поддержка, могут помочь узбекским товарам получить конкурентное преимущество на определенных рынках. Под влиянием политических факторов география экспорта Узбекистана может измениться. Таким образом, политические факторы являются одним из важных факторов, влияющих на географию экспорта Узбекистана. Правительству следует обратить внимание на изменения политических факторов для формулирования соответствующей политики по содействию развитию экспортного бизнеса Узбекистана.

Результаты

География экспорта Узбекистана находится под значительным влиянием экономических факторов. Экономические факторы включают уровень экономического развития Узбекистана, структуру промышленности, внешнеторговую политику и другие факторы. Во-первых, уровень экономического развития Узбекистана оказывает влияние на географию экспорта. С быстрым развитием экономики Узбекистана также увеличиваются виды и объемы его экспортных товаров. Экономический рост Узбекистана увеличил спрос на внешнюю торговлю, что привело к изменению географии узбекского экспорта. Во-вторых, нельзя игнорировать влияние промышленной структуры на географию экспорта Узбекистана. Промышленная структура Узбекистана в основном базируется на сельском хозяйстве и текстильной промышленности, развитие которых определяет виды экспортных товаров Узбекистана и направления экспорта. География экспорта традиционных отраслей, таких как сельскохозяйственная продукция и текстиль, в основном сосредоточена в Центральной Азии. В то же время Узбекистан также усиливает экспорт продукции с высокой добавленной стоимостью, особенно географию экспорта высокотехнологичной продукции, такой как машины и оборудование, химическая продукция и автомобильные детали. Сдвиг на рынки

Европы и Азии³. [3] Наконец, влияние внешнеторговой политики на географию экспорта Узбекистана чрезвычайно важно. Правительство Узбекистана направляет и поддерживает экспорт посредством ряда торговых политик и мер, таких как снижение экспортных тарифов, предоставление финансовой поддержки и содействие инвестициям. Реализация этой политики может привлечь больше иностранных инвестиций и расширить масштабы и географию экспорта Узбекистана. В целом, экономические факторы играют решающую роль в географии экспорта Узбекистана.

Влияние культурных факторов на географию экспорта Узбекистана. Культурные факторы играют важную роль в географии экспорта Узбекистана. Уникальные культурные особенности Узбекистана, как страны с многовековой историей, богатой и разнообразной культурой, тесно связаны с его отношениями с внешнеторговыми партнерами. Во-первых, культурные традиции Узбекистана оказали глубокое влияние на географию экспорта⁴. [4] В Узбекистане сформировалась уникальная бизнес-культура, основанная на Шелковом пути, что делает географию экспорта Узбекистана более склонной к установлению торговых отношений со странами, расположенными вдоль Шелкового пути. Во-вторых, религиозные верования Узбекистана также оказывают влияние на географию экспорта. Ислам является основной религией в Узбекистане и играет важную роль в узбекской культуре. Поэтому Узбекистан имеет относительно тесные торговые связи с арабскими и исламскими странами Ближнего Востока. Кроме того, определенное влияние на географию экспорта оказывает и народная культура Узбекистана. Узбекистан славится своими ремеслами и этническими изделиями, что делает его внешнюю торговлю более ориентированной на продвижение национальной культуры и поддержание тесных отношений сотрудничества со странами, любящими узбекскую народную культуру.

Обсуждение.

В географии экспорта культурные факторы влияют не только на выбор Узбекистаном стран-партнеров, но также на методы и модели торговли. Культура и традиции Узбекистана благоприятствуют торговле со странами, которые также имеют давнюю историю и культурные традиции. Основываясь на принципе культурного сродства, Узбекистан имеет более частую экспортную торговлю со странами Шелкового пути и странами Ближнего Востока. Кроме того, из-за различий в религиозных убеждениях торговля между Узбекистаном и исламскими странами более удобна. При этом влияние народной культуры

³ Алиева Х. Исследование предприятий Узбекистана по связям с общественностью в управлении маркетингом. Университет Чанъань, 2019-04-15
<https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAx-K9Otf171GKAi-z2qa2LYG3zZp37KTwd2NZloRUBbfrEC6wZQNzuP2oLGrzVYFbVHJT6NoV5TXCK5apwye6MCdcUsNgf-9CR87PPDC2E2ACqXWJ0yZdqr67SooNO-OsXrVeJabmEUhQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS>

⁴ Чжэн Нин. Игровой анализ политики торговой защиты и либерализации торговли. в области международного бизнеса Северо-Западный педагогический университет, 01 мая 2019 г.
https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAZKqC59uuSR79gonrS79DD9wCM2hFvQh3Ib23b1B-sd9KFxJpuBER_phnq5SVRvd-QOpCrS2JO_bOJc4hDt8g0tBFmKetRgUrTzOFRv-nGFXFpGdZxHVBaVAFbHSHd7WhovlhnDIVXEpQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS

Узбекистана на географию экспорта в основном отражается на выборе продукции и торговом позиционировании. В экспортной торговле Узбекистан более склонен продвигать изделия кустарного промысла и национальной культурной продукции, вести торговое сотрудничество с заинтересованными странами. Под влиянием этого культурного фактора география экспорта Узбекистана имеет определенные особенности и различия.

Поэтому культурные факторы играют важную и решающую роль в географии экспорта Узбекистана. Культурные традиции, религиозные верования и народная культура Узбекистана тесно связаны со странами-партнерами и оказывают глубокое влияние на выбор и способ географии экспорта. Понимание и освоение влияния культурных факторов на географию экспорта Узбекистана имеет большое значение для рационального формирования стратегии развития географии экспорта и повышения конкурентоспособности Узбекистана в международной торговле.

Библиография

1. Дуань Юйчэн Анализ развития международной торговли на основе на фоне трансграничной электронной коммерции.
1r3Sufqz2OzjAHGQ2kkg5gfCisUcr8VyquQrN2uHYsdj
joFdGZ9V0ZZqy02GJvDRCAAWglhA==&uniplatform= NZKPT&language=CHS
2. Гао Дань. Исследование качественного развития внешней торговли приграничных территорий в новую эпоху Университет международного бизнеса и экономики, 2021 - 06-01 [https://kns.cnki.net/kcms2 /article/abstract?v=j6HAoO1nZAzTAzXrMEQ9-VDIN1H-R5WRu5EevG7Mlqf9RTxHozsBRvJfr5qirvSVfQocIsR__stlgAtP_Y3rtd_eL0EC2gQls7_y8r2Ob7UC9-7oNdDjZnIHiHWQg_MQXyxAFLTptVWGGRtFAdpwQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS](https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAzTAzXrMEQ9-VDIN1H-R5WRu5EevG7Mlqf9RTxHozsBRvJfr5qirvSVfQocIsR__stlgAtP_Y3rtd_eL0EC2gQls7_y8r2Ob7UC9-7oNdDjZnIHiHWQg_MQXyxAFLTptVWGGRtFAdpwQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS)
3. Алиева Х. Исследование предприятий Узбекистана по связям с общественностью в управлении маркетингом. Университет Чанъань, 2019-04-15
<https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAx-K9OtfI71GKAi2qa2LYG3zZp37KTwd2NZloRUBbfrEC6wZQNzuP2oLGrzVYFbVHJT6NoV5TXCK5apwyE2ACqXWJ0yZdqr67SooNO-OsXrVeJabmEUhQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS>
4. Чжэн Нин. Игровой анализ политики торговой защиты и либерализации торговли. в области международного бизнеса Северо-Западный педагогический университет, 01 мая 2019 г.
https://kns.cnki.net/kcms2/article/abstract?v=j6HAoO1nZAzKqC59uuSR79gonrS79DD9wCM2hFvQh3Ib23b1B-sd9KFxJpuBER_phnq5SVRvd-QOpCrS2JO_bOJc4hDt8g0tBFmKetRgUrTzOFRvnGFXFpGdZxHVbAVAFbHSHd7WhovlhnDIVXEpQ==&uniplatform=NZKPT&language=CHS